Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства
Відділ української етнології

ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ «СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

Київ 2024

УДК 908 (478)
ББК 63,5 (4 УКР)
К 24

Схвалено до друку Вченою радою НДІУ МОН України (протокол № 6 від 28 березня 2024 р.).

Рецензенти:
Кагамлик С. Р. – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ МОН України.
Телегуз І. О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

К 24 ІІІ Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. 186 с.

Збірник Матеріалів укладено переважно на основі виступів учасників ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», які відбулися 26.10.2023 р. у м. Київ, у приміщенні Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, вул. Ісаакяна, 18.

Проведення ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» та їх результати здійснені у контексті виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт, які виконувалися науковими співробітниками НДІУ у 2023 р.: 1.«Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу російської федерації» (керівник фундаментальної НДР (2021–2023) – Фігурний Ю. С.); 2. «Етногенез українського народу у світлі сучасних наукових даних та методологічних підходів» (керівник фундаментальної НДР (2022–2024) – Ятченко В. Ф.); 3. «Геополітична суб'єктність України в умовах глобальних викликів» (керівник фундаментальної НДР (2022–2024) – Настояща К. В.); 4. «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.» (керівник фундаментальної НДР (2021–2023) – Краснодемська І. Й.); 5. Формування нової української політичної нації: екзистенційні виклики війни, глобальна проукраїнська консолідація, інтенсифікація євроінтеграційних процесів (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Крисаченко В. С.); 6. «Українознавство в системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді в процесі збереження та відтворення ідентичності української нації в Україні та за кордоном» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Газізова О. О.); 7. «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Шакурова О. В.); 8. «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих регіонах України» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Лєбєдєва Ю. В.).

Збірник Матеріалів розрахований на вчителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх, хто цікавиться життям і буттям українського народу у світовому цивілізаційному процесі та у жорстокій реальності повномасштабної російсько-української війни.

Матеріали авторів Збірника друкуються в авторській редакції.

© НДІУ МОН України, 2024
© Фігурний Ю.С., 2024
© Шакурова О.В., 2024
©Автори матеріалів, 2024

Зміст

Вступне слово 4
Чернець В. Захист конституційних прав громадян України в умовах повномасштабної російської агресії 4
Розділ 1. Матеріали досліджень учасників ІІІ Всеукраїнських наукових читань 5
Байкєніч Д. Штучний масовий голод 1921–1923 років у цифрах 5
Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні в умовах війни: реалії сьогодення 10
Гаврилюк Н. Створення Каховського водосховища і археологія 17
Газізова О. Виховання громадянина-патріота в українознавчій концепції Петра Кононенка 20
Дашкієв Г. Ментальна структура суспільства та проблеми взаєморозуміння 26
Додонов Р. Міфологізація етнічної ґенези українців в жанрі фольк-гісторі 34
Крисаченко В. Концептуалізація в українознавстві: від дескрипції до номотетики 36
Лозко Г. Українські рідновіри у боях за Україну 47
Маяцький С. Національна єдність українства в промовах Президента України на початку повномасштабного вторгнення рф в Україну 49
Мойзес П. Хибні претензії росії на святість та духовну вищість 51
Отрошко Л. Висвітлення національно-визвольної боротьби України проти росії у друкованих виданнях АБН 54
Сніжко В. Екофільність у сенсі українознавства 57
Сніжко В. Національне природне довкілля в мистецтві 72
Сорочук Л. Українська етнокультура у контексті сучасних викликів і загроз 77
Сцібан О. Природокористування як вияв етногенезу українського народу 80
Трачук О. Середньодніпровські племена XXVI–XVIII ст. до н.е. і їх відношення до загадково зниклих племен пізнього Трипілля 82
Турпак Н. Соціокультурний вимір засадничих українознавчих цінностей 95
Фігурний Ю. Заключний етап козацького збройного повстання 1638 р. як вагомий чинник українського етнодержавонаціїворення в першій половині XVII ст. 99
Фощій С. Соціальна реклама в умовах війни: вшанування подвигів українських героїв 111
Чирков О. Знання про етнічну генезу українського народу в сучасних атласах історії України 113
Чижевський Б. Науку в Україні творять особистості 115
Шалівська З. Занепад Гетьманщини як наслідок політики російського уряду. Долі козацьких нащадків (за матеріалами «Ревізій Конотопської сотні 30 – 40-х рр. XVIIIст.») 119
Шеремета Л. Формування більшовицькою владою негативних конотацій до слів «куркуль» та «селянин» 123
Якубова Т. Історик науки Ярослав Матвіїшин: внесок ученого в розвиток українознавства 126
Ятченко В. Аспекти дослідження суб'єкта культуротворчої діяльності на ранніх етапах розвитку українського етносу 137
Розділ 2. Підготовка, перебіг і підсумки наукового форуму 140
Фігурний Ю., Шакурова О. Актуалізація українознавчих досліджень під час повномасштабної російсько-української війни 140
Розділ 3. Відображення поважного українознавчого заходу у світлинах 152
Розділ 4. Програма ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» 166
Заключне слово 183
Фігурний Ю. Петро Петрович Кононенко (1931–2024) 183

ВСТУПНЕ СЛОВО

Захист конституційних прав громадян України в умовах повномасштабної російської агресії

Чернець Василь, м. Київ, Україна

Проведення ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» приурочене до важливого державного свята – Дня Конституції України. Конституція має стати не лише де-юре, а й де-факто – Основним Законом для кожного громадянина України. Конституція має захищати права і життя громадян України, але і вони мають поважати Основний Закон і виконувати головні його положення. Нам треба любити Україну сміливіше та відважніше. Україна потужна держава, проте наразі вона потребую захисту не лише на фронті, а й у правовому полі. Історик і народний депутат Верховної Ради України ІХ скликання В. В'ятрович першим виступив на захист України від деяких не дуже коректних побажань і зауважень правників Венеційської комісії [1].

Нагадаю присутнім, що у 2022 р. Верховна Рада України прийняла вагомий євроінтеграційний закон «Про національні меншини (спільноти) України» [2]. Проте у висновку експертів цієї поважної організації не враховані українські реалії. Вони рекомендують українським законодавцям скасувати деякі норми законодавства України, зокрема, зменшити кількісні норми книг українською мовою у книгарнях, відмінити обов'язкове дублювання вивісок українською, посилити захист російськомовного населення тощо. Всі ці юристи чомусь забувають, що багатовікове панування російської імперії призвело до асиміляції значної частини українців й дискримінації їх рідної мови, тому треба рятувати не російську, а українську мову в Україні. Наразі актуалізується питання не лише про декомунізацію, а й деколонізацію України.

З цією метою вчені-українознавці 25 травня 2023 р. провели Міжнародну науково-практичну конференцію «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період». На ній науковці, освітяни та представники громадянського суспільства України обговорили низку актуальних проблем, які постали перед українським соціумом під час повномасштабної російсько-української війни, а саме ідентифікація культурно-мистецьких надбань, що допомагають утвердженню національної ідентичності та створили експертні ради, які активно працюють над проблемами збереження української культурної спадщини.

Ми любимо Україну, але нам треба її любити сміливіше. Країна-агресор вкладає величезні гроші в ідеологічну боротьбу з Українською державою. Вчені-українознавці наразі перебувають на передньому краї гуманітарного фронту, проте, найголовнішим для нас є – військовий, тому трудовий колектив Інституту має докласти всіх своїх зусиль, щоби забезпечити українським захисникам і захисницям надійний тил, активніше просувати українознавство в Україні й у світі, всебічно й комплексно захищати культурну спадщину України та консолідувати українське суспільство під час повномасштабної російсько-української війни.

Література

1. Венеційська комісія розкритикувала закон про нацменшини. В'ятрович назвав висновок упередженим. URL: https://detector.media/infospace/article/212418/2023-06-13-venetsiyska-komisiya-rozkrytykuvala-zakon-pro-natsmenshyny-vyatrovych-nazvav-vysnovok-uperedzhenym/

2. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text

Розділ 1. МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ УЧАСНИКІВ ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ

Штучний масовий голод 1921–1923 років у цифрах

Байкєніч Дмитро, м. Київ, Україна

Цього року минає сторіччя від завершення штучного масового голоду 1921–1923 років. На жаль, масштаб першого голоду в окупованій більшовиками Україні досі досконало не вивчений. Дуже стійкими в науковій літературі залишаються наративи, закладені ще в 1920-х роках винуватцями цього злочину.

Метою дослідження є наведення цифрових показників перебігу штучного масового голоду в динаміці для висвітлення масштабу та наслідків цього лиха для України.

Джерельною базою виступають праці статистиків і державників 1920-х років, офіційна інформація оприлюднена під час і після голоду. Значний обсяг використаних статистичних даних взято в ЦДАВО України та ЦДАГОУ. У дослідженні використано праці з означеної тематики радянських науковців і сучасних закордонних та українських істориків.

Посіви та врожаї. У 1921 р. УСРР складалася з 12 губерній (у 1923 р. – з 9 губерній). Вони ділилися на 102 повіти. Загальна площа орної землі становила понад 41,5 млн десятин. Площі ріллі оцінювалися в 29 млн десятин (70%). З них до 1917 р. максимальне використовували 20 млн.

Надмірна хлібозаготівля більшовиків від 1919 р. призвела до вимивання з українського села посівного матеріалу. Через це посівні площі щороку зменшувались. Крім того й вилучення найкращого посівного зерна негативно вплинуло на врожаї.

Взимку 1921 р. селяни скаржились на відсутність необхідної кількості насіння, а в деяких місцевостях на його повну відсутність. Згідно інформації від голови ЦСУ РСФРР П. Попова, засів 7 головних хлібів в УСРР у 1921 р. дорівнював засіву 1920 р. або 12,8 млн десятин [20, с. 43]. Та насправді він був ще меншим. Зокрема, М. Гуревич писав, що у Волинській губ. посіви 1921 р. були меншими за 1920 р. на 2,8%, Катеринославській – на 1,7%, Київський – на 6,9%, Миколаївській – на 1,4%, Чернігівській – на 3% тощо. Виключенням було збільшення посівів лише в Полтавській губ. на 4,2% [7, с. 23–24].

Підкреслимо, що і до того всі лани ніколи не засівалися, однак очікувати довоєнних врожаїв з такої кількості засіву було нонсенсом. Плани на врожай зруйнувала значна посуха, що охопила територію степових губерній України. Валовий збір 7 головних хлібів у 1921 р. дорівнював 276,6 млн пудів. Південні губернії дали лише 46,7 млн пудів збіжжя або менше 17% від загального врожаю [7, с. 28–30].

У 1921/22 р. більшовики продовжили використовувати в окупованій Україні попередні підходи в аграрній політиці. Це не дало змогу збільшити посівну площу, тож вона скоротилася до 12,6 млн десятин, а в 5 найбільш неврожайних південних губерніях – до 4,7 млн десятин. Пшеницею та житом було засіяно 6,7 млн десятин або 53%. Значні площі були засіяні дешевою кукурудзою (1,2 млн), якою намагались замінити посіви пшениці [14, с. X–XI].

На початку літа 1922 р. в Україні повторилася посуха. Вона сильно вплинула на валовий збір, що дорівнював близько 618 млн пудів. Збір пшениці та жита складав 327 млн пудів, що було в понад 2 рази більшим за попередній рік. Південні губернії, де найбільше поширився

голод, дали лише 28,8% урожаю, та на відміну від попереднього року, це вже було понад 183 млн пудів [27, арк. 1].

Посівні площі 1922/23 р. значно зросли. Цього вдалося досягнути шляхом збільшення надання державної позики. Загалом хлібом було засіяно 14,1 млн десятин, з яких на посіви пшениці та жита припадало вже понад половину ріллі – 7,8 млн десятин. Однак розширення посівів відбулось виключно за рахунок засіяних ланів південних губерній (6,8 млн десятин) [27, арк. 21, 79].

Валовий збір 7 головних хлібів в Україні в 1923 р. становив 668,4 млн пудів (жито та пшениця складали майже 445 млн). Найбільше зростання врожаю було по житу – на майже 58 млн пудів, пшениці – 30 млн та ячменю – 8 млн. Зрештою, валовий збір зернових 1923 р. був аналогічним урожаю попереднього року та так само не покривав внутрішніх потреб республіки [27, арк. 25, 68].

Податки та вивіз зернових. Продрозкладку в УСРР більшовики запровадили в квітні 1919 р. За нею до 1 вересня 1920 р. вони зібрали в українських губерніях від 28 до 30 млн пудів хліба. Більшість цього збіжжя пішло на утримання військових, що вели бойові дії на заході та півдні УСРР.

План розкладки на 1920/21 р., затверджений у серпні 1920 р., становив 187 млн пудів – 160 по розкладці та 27 по помельному збору. До кінця року було зібрано від 27 до 35 млн пудів. З них близько 18 тис. вагонів продовольства (кількість зерна в них уточнити поки не вдалось) було відправлено до РСФРР. До початку квітня 1921 р. зібрали загалом 65,4 млн пудів (6,5 млн становили червоноармійські заготівлі, а 3,8 млн – надходження по помельному збору). Зубожіння населення та, відповідно, неможливість виконання продрозкладки змусили ВУЦВК зменшити її на 45 млн – з 95 млн до 50 млн пудів. До 1 серпня по розкладці в цілому зібрали 76,7 млн пудів (6,5 млн – червоноармійські заготівлі та 5,2 млн помельний збір). З початку року до 1 липня до РСФРР було вивезено 3055 вагонів зернохліба (орієнтовно 3 млн пудів) [18, с. 510–511, 576–577, 598].

У березні 1921 р. було оголошено про запровадження нової економічної політики. Продрозкладка змінювалась продподатком. Продподаток із врожаю 1921 р. було встановлено в обсязі 117 млн пудів. Також планувалося отримати 75 млн пудів хлібу за товарообміном.

До початку збору продподатку відбулися зміни. У липні 1921 р. москва затвердила Україні продподаток у розмірі 100 млн пудів. У жовтні було переглянуто і цей обсяг. Новий затверджений план змінив цифри: 81,5 млн за продподатком, 13,5 млн за помельним податком й 21,6 млн за товарообміном – загалом 116,6 млн пудів [5, с. 8].

На 1 січня 1922 р. було зібрано від 60 до 63 млн пудів (56,4 млн продподатку, помелподатку – 2,1 млн, товарообміну – 1 млн, інше – 0,7 млн). З цього зерна до РСФРР було вивезено 18 635 вагонів зерно-хліба (близько 18 млн пудів або 29% від зібраного) [21, с. 12].

На початку березня, коли було зібрано 63,3 млн за продподатком, але відбувалося стрімке зростання кількості голодуючих, більшовики знизили мінімальну цифру збору до 68,8 млн пудів. Загалом до 1 квітня всі зернові надходження обраховувалися в 71,1 млн пудів. За 3 місяці 1922 р. до РСФРР, Криму та Кавказу було вивезено понад 4 млн пудів хлібу [23, с. 37].

Всього до 1 липня 1922 р. в Україні було зібрано понад 66,2 млн пудів продподаткового збіжжя. До цього додавалися 4,7 млн пудів помелподатку та 2,3 млн за товарообміном. Також із населення в результаті «різних дій» було стягнуто понад 1,8 млн пудів зерна. Загальна кількість вилученого хлібу становила 75 млн пудів [26, арк. 129]. З цієї кількості до РСФРР та

інших радянських республік відправили понад 22 млн пудів збіжжя. Варто згадати і про 1,2 млн пудів українського хлібу, надісланого як допомога голодуючим Поволжя [28, арк. 26].

Цифра єдиного натурподатку для УСРР на 1922/23 р. окреслювалась у 140 млн пудів житніх одиниць [9]. Станом на 19 вересня було зібрано 30 млн пудів. Наприкінці листопада зібрали вже 79 млн пудів. Через надання пільг при сплаті було знижено план збору натурподатку спочатку до 108,5 млн, а згодом до 88,5 млн. Найбільше скорочення плану було для Донецької губ. – з 7,2 до 4,6, Запорізької – з 7,5 до 1,75, Катеринославської – з 7,7 до 3,7, Миколаївської – з 3,6 до 1,4 [29, арк. 66].

На початок 1923 р. натурподаток по Україні було виконано на 98,3% (87,2 млн пудів). Найбільшу кількість стягнули 4 головними хлібами (77,2 млн пудів). Значними були й збори помелподатку – 3,9 млн пудів [29, арк. 7–8, 69]. Протягом серпня-грудня 1922 р. до РСФРР, Криму та Кавказу було вивезено 9,09 млн пудів зернопродуктів [28, арк. 26].

Протягом першого кварталу 1923 р. натурподаток було перевиконано – вилучили 102% від запланованого (майже 91 млн пудів). За іншими податками загалом зібрали 7,3 млн [11, 12]. З загальної кількості на експорт до 1 липня було підготовлено 10,2 млн пудів зерна. По факту за кордон із листопада 1922 р. по липень 1923 р. відправили 7,9 млн пудів [1, с. 25–36]. Надуманий та анонсований комуністичним режимом урожай зернових 1923 р. в Україні став підставою для встановлення єдиного сільськогосподарського податку для України на 1923/24 р. у розмірі 232,6 млн пудів [29, арк. 54–55].

Територія поширення голоду. Під час жнив у серпні 1921 р. підтвердилась інформація про неврожай внаслідок посухи в південних губерніях України. З огляду на це більшовиками було знижено урожайність у найбільш постраждалих Криворізькому, Катеринославському, Одеському, Вознесенському, Мелітопольському, Херсонському, Миколаївському та Дніпровському повітах. До цього переліку в найближчій перспективі мали потрапити ще 9 сусідніх повітів. Загалом неврожайними було зазначено 33 повіти в 8 губерніях [8].

14 січня 1922 р. територія, охоплена голодом, була офіційно розширена. До «постраждалих» регіонів віднесли: повністю Запорізьку та Донецьку губернії, повіти Дніпровський, Миколаївський та Херсонський (Миколаївської губ.), Одеський, частини Тираспольського та Вознесенського (Одеської губ.), Катеринославський і Новомосковський (Катеринославської губ.), Костянтиноградський та Кобеляцький (Полтавської губ.). Територію поширення голоду, таким чином, окреслили вже 25 повітами 6 губерній [5, с. 11–12]. Водночас не визнавалися голодуючими окремі повіти та волості сусідніх губерній. До таких відносились повіти: Змієвський, Куп'янський та Ізюмський (Харківської губ.), Єлизаветградський (Миколаївської губ.) та Олександрійський (Кременчуцької губ.). На той час, фактично, голод лютував у 35 повітах 8 губерній [2, с. 27–33].

Посуха 1922 р. та вивезення зернових із УСРР до РСФРР продовжили голод. Літом межі його розповсюдження ще розширилися. До таких територій більшовиками офіційно було віднесено: всі повіти Запорізької, Донецької, Миколаївської, Катеринославської та Кременчуцької губерній, Одеський, Тираспольський та Вознесенський (Одеської губ.), Костянтиноградський та Кобелякський (Полтавської губ.), Ізюмський, Змієвський та Куп'янський (Харківської губ.) [10]. Загалом 40 повітів у 8 губерніях.

Надалі москвою було застосовано принцип умовного визнання голоду в окремих повітах 5 південних губерній УСРР. Зокрема, в листопаді 1923 р. зазначалося, що в особливому становищі через неврожай знаходилося 15 повітів. Зроблено це було з пропагандистською метою «не критичного» відсотку голодуючих місцевостей – третина від загальної кількості. Аналогічним чином штучно нівелювалося географічне співвідношення

голодуючих і не голодуючих губерній: до адміністративних змін – 5 до 7, після – 3 до 6. Що ж являли собою ці 5 губерній (Донецька, Запорізька, Катеринославська, Миколаївська та Одеська) для УСРР. Цей регіон охоплював площу в 19,13 млн десятин або 46% загальної площі республіки. Загальна площа ріллі регіону складала 14,46 млн десятин або половину всієї ріллі УСРР. Якщо взяти до уваги суміжні повіти, де вирував голод, то площа його поширення сягала близько 2/3 території УСРР [2, с. 27–33].

Кількість голодуючого населення. Станом на 1920 р. кількість населення в УСРР дорівнювала майже 25,5 млн людей. Про голод в Україні в 1921 р. більшовики заборонили говорити. Та його масштаби збільшувалися щомісяця та досягли цифри у понад 1,1 млн голодуючих у грудні 1921 р. (12,2% населення), а на початку січня 1922 р. зросли до 1,9 млн (20%). Найбільша кількість у Миколаївській (493 тис.) та Запорізькій (457) губерніях. В Катеринославській губ. було зафіксовано 426 тис., у Донецькій – 274 тис. та Одеській – 247 тис. [6, с. 3; 19, с. 5].

За наступні два місяці загальна цифра зросла ще на понад 1 млн осіб. До 5 голодуючих губерній додалися повіти Харківської губ. – Чугуївський (20 тис. голодуючих), Ізюмський (50) та Куп'янський (90). Голодувало й 150 тис. людей в Полтавській губ. – Кобеляцькому та Костянтиноградському повітах [3, с. 85].

Пікові показники кількості голодуючих були зафіксовані наприкінці весни – на початку літа – понад 4 млн людей. Власне на 1 серпня вони сягнули 4,3 млн осіб: у Запорізькій губернії голодувало 738,7 тис. осіб (або 54% населення регіону), в Донецькій – понад 1,062 млн (42% відповідно), в Миколаївській – понад 614 тис. (48%), в Одеській – майже 958 тис. (64%) і в Катеринославській – понад 890 тис. (50%) [19, с. 5].

У 1922/23 р. голодувала не менша за попередній рік кількість населення УСРР. Так, на 1 жовтня 1922 р. офіційна цифра становила 3,44 млн по 5 губерніях [5, с. 181–184]. Наприкінці 1922 р. згідно річного звіту голови Комісії Наслідголу Г. Баткіса, в Україні голодувало близько 1,1 млн людей. Водночас він зауважував на великій кількості безробітних і близько 1 млн безпритульних дітей. Голова ВУЦВК Г. Петровський назвав більш уточнену кількість голодуючих. За його інформацією на той час в УСРР голодувала понад третина населення 5 губерній – близько 3,5 млн осіб [30, с. 323].

З відновленням експорту збіжжя за кордон наприкінці 1922 р. почала діяти негласна заборона на висвітлення в пресі реальної статистики щодо голоду. Цифри збереглися в архівних документах. Згідно останніх, взимку 1923 р. в Донецькій губ. офіційно було 330 тис. голодуючих, в Одеській – 350 тис., а в Катеринославській – 605 тис. Окрім того, в Красноградському повіті Полтавщини голодувало більше 6 тис. людей та ще 12,1 тис. у Кобеляцькому повіті. Загалом в УСРР голодувало 1,3 млн людей [24, арк. 150–152, 513].

Навесні голод посилився. Відомо, що на початку квітня в Катеринославській губ. в нових межах із населенням 3,115 млн осіб було зареєстровано майже 580 тис. голодуючих, а в Одеській губ. з населенням 3,429 млн осіб голодувало 440 тис. людей [5, с. 197–200]. По Донецькій губ. та іншим територіям інформація не знайдена.

На початку літа 1923 р. голод зберігав «свої позиції», наявна цифра була вражаючою. Так, лише в Одеській губ. офіційно нараховувалося 474 тис. голодуючих: Одеська округа – 177 тис., Херсонська – 139 тис., Миколаївська – 74 тис., Єлисаветградська – 39 тис., Первомайська – 30 тис. і Балтська – 15 тис. осіб [25, арк. 228]. Окрема інформація про голод зустрічається в документах за другу половину 1923 р. та першу половину 1924 р.

Втрати внаслідок голоду. Найскладніша складова теми. В історіографії питання штучного масового голоду 1921–1923 рр. зазначаються різні цифри втрат. Згідно підрахунків

голови ВУЦВК Г. Петровського, від голоду тільки в 1921–1922 рр. померло 126 тис. осіб [30, с. 323]. Наркомат охорони здоров'я УСРР підтверджував смерть 235 тис. осіб за той самий період.

Історик С. Кульчицький оцінює втрати від голоду в 300–350 тис. [15, с. 322]. Водночас демограф О. Гладун підрахував, що внаслідок першого штучного голоду та викликаних ним хвороб померло близько 940 тис. осіб, хоча попередньо ним була підрахована цифра в 2 млн померлих [4, с. 22–25].

Більш значні цифри називають історики Р. Сербін – від 1,5 до 2 млн людей [22, с. 69] та В. Марочко – у 3,5 млн [16, с. 3]. За думкою Р. Млиновецького кількість жертв досягла позначки у 6 млн мешканців окупованої більшовиками України [17, с. 8].

Отже, через політику більшовиків у перші роки окупації ними території УНР, площі посівів зернових зменшувалися. Для засіву використовувалось до 75% ріллі довоєнного часу або 50% від можливого максимуму. Очевидно, що при низькій врожайності знижувались і валові збори. Посухи 1921 та 1922 років тільки поглибили цю кризу.

Хлібні податки, накладені більшовиками на Україну, в рази перевищували її реальні можливості. У тому числі через це їх збір супроводжувався репресіями. Реально зібрані податки коливались у розмірі від 70 до 90 млн пудів, що становило від 20 до 25% валових зборів і було критичним для хлібо-фуражного балансу.

Територія поширення голоду не обмежувалася виключно територією важких посух, які охоплювали до 20 повітів. Стихійним лихом як ширмою більшовики приховували наслідки своєї діяльності, адже голод тільки офіційно фіксували у близько 40 повітах. По факту поширення голоду виходило за межі офіційно анонсованих територій вражених лихом. Орієнтовно голод лютував на половини площі УСРР.

Масштаб голоду висвітлює також кількість голодуючих. Офіційний максимум було зафіксовано влітку 1922 р. – 4,3 млн осіб. Неофіційна статистика називала цифру в понад двічі більшу. Неодноразові заяви більшовиків про подолання голоду нівелювались інформацією про наявне голодуюче населення. І навіть влітку 1923 р., коли, як вважається, з новим урожаєм голод завершився, в УСРР голодувало ще близько 1 млн людей.

Людські втрати внаслідок голоду 1921–1923 рр. були значними для України, особливо для південних губерній. Цифри досі є дискусійними, а масштаб злочину комуністичного режиму вимагає від нас пам'ятати страшні уроки минулого.

Література

1. Альтерман А. Хлебный экспорт Украины в 1922–24 гг. и его влияние на сельское хозяйство. *Внешняя торговля Украины (1921–1924 гг.).* Под ред. А. О. Золотарева, С. Л. Фридмана, И. М. Браславского. Харьков, 1925. С. 25–36.

2. Байкєніч Д. Територія поширення масового штучного голоду 1921–1923 років в Україні в політиці комуністичного режиму. *Український селянин.* 2022. Вип. 28. С. 27–33.

3. Герасимович І. Голод на Україні. Нью-Йорк: Говерля, 1973. 296 с.

4. Гладун О. М., Рудницький О. П., Кулик Н. В. Демографічні втрати України під час першого радянського голоду 1921–1923 рр. *Демографія та соціальна економіка*. № 4 (38), 2019. С. 11–29.

5. Голод 1921–1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлєва; Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Наук. думка, 1993. 237 с.

6. Голод и помощь в УССР. Цифровые данные по материалам Центральной комиссии помощи голодающим при ВУЦИКЕ на 1-е мая 1922 года. Харьков, ЦК ПГ, 1922. 16 с.

7. Гуревич М.Б. Голод и сельское хозяйство Украины: Очерк. Х., 1923. С. 460.

8. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ України). 1921. Ч. 15. Ст. 418.
9. ЗУ України. 1922. Ч. 17. Ст. 276.
10. ЗУ України. 1922. Ч. 30. Ст. 474.
11. ЗУ України. 1923. Від. І. Ч. 9. Ст. 164.
12. ЗУ України. 1923. Від. І. Ч. 12. Ст. 202.
13. Итоги борьбы с голодом в 1921–1922 гг. М.: Изд-во ЦК Помгол, 1922. 499 с.
14. Итоги весеннего обследования сельского хозяйства Украины в 1922 году. ЦСУ. Статистика Украины. Серия 2. Сельско-хозяйственная статистика. Том III. Вып. 2. Харьков, 1923. С. X–XI.
15. Кульчицький С. Демографічні втрати України в першій половині XX ст. *Енциклопедія історії України:* Т. 2: Г–Д. К.: «Наукова думка». 2004. 528 с.
16. Марочко В. Ленінський людомор 1921–1923 рр.: «братній» розподіл смерті. *Слово Просвіти*. Ч. 16. 19–25 квітня 2018. С. 3.
17. Млиновецький Р. Голод на Україні в світлі урядових даних. 1958. 60 с.
18. Народное хозяйство Украины в 1921 г.: отчет украинского экономического совета совету труда и обороны. УССР. Х., 1922. 852 с.
19. Отчет о работе Центральной комиссии помощи голодающим при Всеукраинском ЦИК (за время с 1 янв. по 1 сент. 1922 г.). Х.,. 1922. 30 с.
20. Попов П. Производство хлеба в РСФСР и федерирующихся с ней республиках. Москва: Госиздат, 1921. 56 с.
21. Продподаток. *Червоне село*. 15 січня 1922. № 5.
22. Сербин Р. Протест робітників проти вивозу збіжжя закордон підчас першого голоду в Україні, 1921–1923. *Український історик.* Торонто, 1989. № 4. С. 69–75.
23. Сокирська В. В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): політикоекономічний та адміністративно-територіальний дискурс. Дис. на зд. наук. ступ. д.і.н. Умань, Тернопіль, 2018. 648 с.
24. ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 150.
25. ЦДАВО України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 277.
26. ЦДАВО України. Ф. 340. Оп. 2. Спр. 837.
27. ЦДАВО України. Ф. 340. Оп. 2. Спр. 8711.
28. ЦДАГОУ України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 981.
29. ЦДАГОУ України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1739.
30. VII-й Всеукраинский Съезд Советов. *Коммунист*. 13 декабря 1922. №286 (878). С. 3.

Національно-патріотичне виховання в Україні в умовах війни: реалії сьогодення

Бевз Тетяна, м. Київ, Україна

Виховання – це процес формування особистості, важливий інструмент формування цінностей, складова освітнього процесу, спосіб усвідомити, зрозуміти та прийняти цінності, що стосуються громадянської свідомості. Національно-патріотичне виховання є невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки України, інструментом утвердження громадянської єдності, громадянської та національної ідентичності на базі національних та демократичних цінностей. Позитивну роль у патріотичному та військово-патріотичному

вихованні підлітків у багатьох країнах світу відіграла і продовжує відігравати громадська система виховання, громадська освіта. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [1]. Завдання сьогодні – сформувати в дітей бажання відповідати позитивному образу українця. Адже, як зазначав великий український мислитель В. Липинський: «бути патріотом – це значить шукати задоволення не в тім, «щоб бути українцем», а в тім, щоб було честю носити ім'я українця» [2]. Патріот – це не той, хто одягає вишиванку на свята, патріотизм – це не жовто-блакитна аватарка у соцмережі. Це – дія, це вчинки, які наближають перемогу в Україні [3].

В умовах повномасштабної війни система національно-патріотичного виховання потребувала перегляду та посилення. З метою посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 р. № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» Міністерством освіти і науки України була затверджена «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року» (наказ МОН № 527 від 06.06.2022). Ці документи називають «дороговказом з виховання громадянина-патріота, формування в школярів почуття патріотизму, безмежної любові до своєї країни, упевненості, що живеш у вільній країні, де поважають права кожного, де найвища цінність – людина» [3]. Заходи з реалізації «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року» передбачали: удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання; діяльність у сфері національно-патріотичного виховання органів місцевої влади та місцевого самоврядування; створення міжшкільних ресурсних центрів, що забезпечуватимуть викладання предмета «Захист України» [4]. Розглянемо більш детально ці три блоки.

Зазначимо, що питання удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання частково були висвітленні у публікації Т. Бевз [5]. В умовах війни з'являються нові законопроєкти щодо питань національно-патріотичного виховання. Так, урядом були внесенні змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо питань національно-патріотичного виховання та молодіжної політики (постанова КМУ № 1451 від 27.12.2022) [6], в якій йшлося про «залучення населення тимчасово окупованої Російською Федерацією території України, а також внутрішньо переміщених осіб до процесів національно-патріотичного виховання» [7]. У документі «тимчасово окуповані території» замінили словами «тимчасово окуповані Російською Федерацією території».

Водночас, варто зазначити, що з'являються законопроєкти, які ними й залишаються. Так, 15 квітня 2022 р. на розгляд Верховної Ради України було запропоновано «Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо військово-патріотичного виховання учнів (здобувачів освіти) старшого шкільного віку». Проєктом передбачалося, що «військово-патріотичне виховання, як окремий предмет освітньої програми, включається до навчального плану 10–11 класів навчальних закладів, що надають повну загальну середню освіту» [8]. 6 вересня законопроєкт було знято з розгляду.

Ще у вересні 2020 р. на розгляд Міністерством у справах ветеранів було запропоновано проєкт «Концепції залучення ветеранів до національно-патріотичного виховання», метою якого визначено: активна участь ветеранів у формуванні та впровадженні державної політики у сфері національно-патріотичного виховання України, зокрема через

залучення до участі у військово-патріотичному вихованні та вихованні на прикладі героїзму захисників України [9]. Документ досі не прийнятий. Таким чином, є підстави твердити, що незважаючи на певні кроки, які були здійсненні у законодавстві щодо національно-патріотичного виховання, нормативно-правова база потребує вдосконалення з врахуванням реалій сьогодення.

Щодо другого блоку заходів, а саме діяльності у сфері національно-патріотичного виховання органів місцевої влади та місцевого самоврядування зазначимо, що органи місцевої влади та місцевого самоврядування в умовах війни зобов'язані були зберегти мережу закладів шкільної та позашкільної освіти, організувати співпрацю із міжнародними партнерами, підтримувати волонтерські та громадські проєкти, залучати до виховання дітей та молоді учасників бойових дій на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції, операції об'єднаних сил, учасників війни рф проти України та їхніх сімей, військових капеланів тощо. За час війни обласними військовими адміністраціями напрацьовано певний досвід щодо національно-патріотичного виховання. Практично, ще до початку повномасштабної війни при обласних державних адміністраціях діяли Координаційні ради з питань національно-патріотичного виховання, проводилися вебінари, представники від областей брали участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» (Джура) та інших.

Актуалізація теми національно-патріотичного виховання на рівні обласних державних адміністрацій відбулася з початком російської агресії. Зокрема, Чернівецька обласна державна адміністрація 15 червня 2022 р. затвердила «Регіональну програму національно-патріотичного виховання в Чернівецькій області на 2022 р.», а уже 12 грудня 2022 р. затвердила програму на 2023 р. 24 квітня 2023 р. розпорядженням Чернівецької обласної державної адміністрації ухвалили рішення «Про внесення змін до календарного плану використання у 2023 році коштів передбачених в обласному бюджеті на виконання «Регіональної програми національно-патріотичного виховання в Чернівецькій області на 2023 рік» [10]. Зауважимо, що така увага до національно-патріотичного виховання не у всіх обласних військових адміністрацій: хтось послуговується старою нормативно-правовою базою; у когось з 2021 р. відсутня будь-яка робота з національно-патріотичного виховання.

За ініціативи Хмельницької обласної військової державної адміністрації відбулося засідання круглого столу, присвяченого питанням національно-патріотичного виховання молоді в умовах повномасштабної війни. Захід проводився відповідно до обласної цільової програми національно-патріотичного виховання у Хмельницькій області на 2022–2025 роки. Основну увагу учасники звернули на питання співпраці з освітніми та культурними закладами, волонтерської діяльності, підтримки Збройних Сил України, проведення військово-патріотичних заходів, адаптації внутрішньо переміщених осіб [11].

16 березня 2023 р. відбулася робоча нарада заступника голови Донецької обласної військової державної адміністрації з керівниками Лиманської та Святогірської міських військових адміністрацій щодо проведення заходів національно-патріотичного виховання у 2023 р. [12]. Структурні підрозділи облдержадміністрації представили пропозиції щодо заходів у сфері неформальної освіти, освіти, культури, інформаційної політики, фізкультури і спорту, які заплановано провести на деокупованих територіях у межах напрямів цієї програми. Очільники Лиманської та Святогірської міських військових адміністрацій представили своє бачення та можливості щодо проведення заходів національно-патріотичного виховання на деокупованих територіях. Зважаючи на безпекову ситуацію, напрацьовано план заходів, які можливо проводити у межах громад, зокрема, на базі освітніх

консультаційних центрів, та заходів у форматі онлайн [12]. Тобто, у надскладних умовах здійснюється робота з національно-патріотичного виховання.

Продовжують реалізовуватися загальноукраїнські програми, частина яких зініційована та реалізується Міністерством молоді та спорту України. Так, 25 травня 2023 р. стартував перший проєкт національно-патріотичного виховання, розроблений інститутами громадянського суспільства, для реалізації яких надається фінансова підтримка у 2023 р. Мандрівний табір «Стежками князів Острозьких», який реалізовує громадська організація Центр суспільних перетворень розпочався з офіційного відкриття, після чого учасники вирушили у мандрівку. Табір спрямований на формування у молоді патріотизму, національної та громадянської ідентичності. Упродовж 5 днів учасники здобували знання, навички та формувалися як соціально активні та відповідальні громадяни, які готові до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України.

На Тернопільщині стартував Крайовий виховно-вишкільний табір «Легіон–25», який сприяє формуванню системи підготовки молоді у сфері національно-патріотичного виховання, вдосконаленню військової та фізичної підготовки, популяризації військової служби та Збройних Сил України.

4–6 серпня на Київщині у м. Переяслав, згідно календарного плану заходів з національно-патріотичного виховання Міністерства молоді та спорту України, сприяння Управління молоді та спорту Київської обласної військової адміністрації, Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму відбувся Всеукраїнський вишкіл «Школа виховників Джур», спрямований на підготовку громадських активістів, які залучаються до організації і проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») [13]. Під час вишколу присутні ознайомились з основними нормативно-правовими документами, які регламентують діяльність гри «Джура» в закладах освіти, спробували себе в ролі своїх вихованців, власними силами створили рої, а згодом і об'єднались в курінь, первинний осередок Гри, обмінялись практичним досвідом роботи, вивчили нові форми роботи з молодим поколінням патріотів. У вишколі взяли участь тридцять педагогічних працівників з 15 регіонів України [13].

За фінансової підтримки Міністерство молоді та спорту України 10 по 13 серпня на Рівненщині відбувся 2 етап проєкту «Молодіжний табір військово-історичної реконструкції «Повстанські ночі», в рамках якого молодь впорядковувала 3 місця поховання та загибелі бійців Української Повстанської Армії та 1 місце, пов'язане з визвольними змаганнями за незалежність України в середині ХХ століття. У рамках історично-пошукової роботи було проведено цикл навчальних лекцій з історії визвольних змагань українського народу в період Другої світової війни, зокрема діяльність УПА та УПА «Поліська січ» [13]. Це лише окремі заходи, які реалізовувалися у 2022–2023 рр., вони різнопланові та багатогранні і усі спрямованні на виховання патріотизму. Зазначимо, що в умовах війни органи влади та місцевого самоуправління, інституції громадянського суспільства продовжують реалізацію Концепції національно-патріотичного виховання.

Важливим фронтом в умовах воєнного часу є освіта, власне, освітянський фронт, який ми розглядаємо, як третій блок реалізації заходів «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року», і насамперед, щодо створення міжшкільних ресурсних центрів, що забезпечуватимуть викладання предмета «Захист України». Наказом МОН України від 03.08.2022 затверджена навчальна програма для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти з предмета «Захист України»

(рівень стандарту). Державна служба якості освіти України у березі 2023 р. вивчала питання організації освітнього процесу з навчального предмета «Захист України» у 257 (у середньому по 10 шкіл у кожній області), з яких 174 у міській (68%) та 83 у сільській (32%) закладах загальної середньої освіти [14]. За результатами перевірки серед закладів освіти, що потрапили до вибірки, обсяг вивчення навчального предмета «Захист України» становив: 1,5 год./тиждень – у 82% 10-х та 85% 11-х класів; 2 год./тиждень – у 15% закладів освіти [14] (програмою передбачено: 1,5 год./тиждень; 2 год./тиждень – за умови виділення 0,5 год. з додаткових годин на окремі базові предмети – Т. Б.). Відзначено, що в окремих закладах освіти виявлено як збільшення обсягу вивчення предмета (по 3 год./тиждень в Одеській та Рівненській обл.), так і зменшення (по 1 год./тиждень у Черкаській, Донецькій та Запорізькій обл.) [14]. Навчально-польові заняття (збори) і навчально-тренувальні заняття серед учнів 11-х класів наприкінці навчального року проводяться у 68% закладів освіти. Натомість у 19% шкіл відповідні заняття не проводяться, зокрема у всіх охоплених вивченням закладах Закарпатської, Миколаївської, Хмельницької обл. та м. Київ [14]. У 66% закладів освіти організовано роботу військово-патріотичних гуртків, у 31% закладів освіти робота гуртків військово-патріотичного спрямування не організована [14]. У 3% шкіл в рамках роботи гуртка здійснювалася підготовка до участі у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура») та проводилися заходи військово-патріотичного спрямування до Дня Захисника України та Дня українського козацтва, Дня Збройних Сил України, Дня Соборності України, Дня Чорнобильської трагедії, Дня пам’яті жертв Голодомору. Висловлювалися міркування щодо створення комунальних міжшкільних ресурсних центрів військово-патріотичного виховання (60%) та доцільності збільшення годин викладання предмета «Захист України» (51%) [14].

Варто зазначити, що школи не обмежуються лише викладанням предмету «Захист України», а й усю виховну діяльність спрямовують на національно-патріотичне виховання. Для прикладу візьмемо Сумську спеціалізовану школу І–ІІІ ступенів № 9, яка знаходиться у прикордонній області і там мало не щодня відбуваються обстріли. На сайті школи у рубриці «Національно-патріотичне виховання» є досить знакова стаття: «Патріотизм: реалії сьогодення: «І нехай у своїх руках освітяни тримають ручку, а не зброю, проте вони – воїни свого фронту», в якій йдеться про те, що уся освітянська родина стала великим волонтерським загоном, який підтримує тероборону та Збройні Сили України; на постійній основі учні, батьки та педагоги допомагають волонтерським центрам збирати матеріал та плести маскувальні сітки, готувати їжу та формувати сухпайки, донатити для ЗСУ, збирати речі для внутрішньо переміщених осіб та постраждалих із прикордонних територій Сумщини [3]. А ще педагоги сприяють вихованню справжніх українців, громадян-патріотів за допомогою різних заходів, активними учасниками яких є діти та учнівська молодь Сумської міської територіальної громади. Серед найбільш знакових: спортивно-військова естафета «Сила, мужність та відвага», обласний онлайн-конкурс «Сильні, спритні та гнучкі», всеукраїнськы марафони «Рух – це здорово» та «Challenge in Active Park», творчі марафони до Дня Української Державності, фото- та відеочеленджі «Діти України малюють мир», «Одягни вишиванку на душу», «Діти Сумщини проти війни», «Потанцюй у вишиванці», флешмобів «Відкриваємо Європу», «Будуємо Україну Надзвичайну» [3]. Освітянська родина всіляко намагається підтримати Збройні Сили України. Стрічки закладів освіти в соціальних мережах майорять жовто-блакитним кольором, запущено низку флешмобів, під час яких діти малюють, пишуть листи, виготовляють обереги, співають та танцюють, уселяючи надію та віру в перемогу. Хвилиною мовчання щодня вшановують тих, хто віддав життя за свободу

України, її незалежність [3]. Є переконання, що школа виховує національно свідомих патріотів.

Як не прикро констатувати, але ситуація з національно-патріотичним вихованням досить різна в областях, районах та селах України. Аналіз сайтів закладів вищої освіти, шкіл, профтехучилищ, відділів освіти, дає підстави твердити, що інформаційний зміст розділів «Національно-патріотичне виховання» далекий від ідеалу. У розділах не враховуються виклики сьогодення; сайти не оновлюються роками; на сайтах розміщена типова інформація-кліше; нормативно-правова база представлена документами, які давно втратили чинність.

Варто усвідомлювати, що сфера національно-патріотичного виховання є однією з базових для формування свідомого суспільства й водночас однією з найбільш вразливих. Оскільки, російські агресори здійснюють примусове «патріотичне виховання» школярів та молоді на тимчасово окупованих територіях, цілеспрямовано викривлюючи сприйняття й насаджуючи цінності та любов до «русского мира» [13]. Представниками органів влади та силових структур здійснюється робота з виявлення та формування переліку осіб, які займаються «патріотичним вихованням» на території України з метою застосування до них санкцій. За даними відділу національно-патріотичного виховання Міністерства молоді та спорту України уже викрили понад 100 колаборантів, державних зрадників та російських чиновників, які здійснюють діяльність «у сфері національно-патріотичного виховання». До більшості з них уже застосовано санкції та інші обмежувальні заходи [13]. Ймовірно, це теж прогалини у національно-патріотичному вихованні.

Зазначимо також, що росіяни розробили програму з русифікації української молоді на 10 років за допомогою якої планують змінити думку населення на тимчасово окупованих територіях [15]. Підставою появи програми, стало опитування, яке провели окупанти щодо настроїв серед молоді, і яке виявило що молодь півдня не підтримує окупантів. Тому вони вирішили активізувати роботу з українськими дітьми, створюючи мілітарні об’єднання («Південь молодий», «Юнармія», «Рух перших»). Програмою також передбачено: посилити акцент на ролі росії в другій світовій, зробити регулярними виступи «ветеранів сво» в школах, а також збільшити «години патріотизму» у школах [15]. Усе спрямоване на знищення самоідентифікації українських дітей та молоді на тимчасово окупованих територіях. Тому важливо розуміти, що в умовах війни та геополітичних викликів, патріотичне виховання набуває особливого значення, стає фундаментом нашої єдності та стійкості, мотивацією виконання громадянського обов’язку.

Підсумовуючи зазначимо, що в умовах повномасштабної війни рф проти України національно-патріотичне виховання потребує удосконалення нормативно-правової бази; зміни змісту й форми національно-патріотичного виховання; організації інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання; розвитку військово-патріотичного виховання; нових форматів роботи з підростаючим поколінням; взаємодії органів влади з громадянським суспільством щодо національно-патріотичного виховання.

Література

1. Національно-патріотичне виховання. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya

2. Лист В. Липинського до Б. Шемета. Писаний у Райхенау 12.12.1925 р. *Мала енциклопедія етнодержавознавства.* НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Римаренко Ю. І. (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра, Ґенеза. 1996. С. 745–746.

3. Патріотизм: реалії сьогодення: «І нехай у своїх руках освітяни тримають ручку, а не зброю, проте вони – воїни свого фронту». URL: http://school9-sumy.org/vihovniy-2/

4. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-zakladah-osviti-ukrayini-ta-viznannya-takim-sho-vtrativ-chinnist-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-16062015-641

5. Бевз Т. А. Національно-патріотичне виховання як складова державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: нормативно-правові засади. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Україна, Київ, 25 травня 2023 року. Київ: НДІУ, 2023. 414 с. С. 20–25.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2022 р. № 1451. «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо питань національно-патріотичного виховання та молодіжної політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1451-2022-%D0%BF#Text

7. Зміни, що вносяться до актів Кабінету Міністрів України щодо питань національно-патріотичного виховання та молодіжної політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1451-2022-%D0%BF#Text

8. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військово-патріотичного виховання учнів (здобувачів освіти) старшого шкільного віку». URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39433

9. Концепція залучення ветеранів до національно-патріотичного виховання. Проєкт. URL: https://mva.gov.ua/ua/search?key=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F

10. Національно-патріотичне виховання. URL: https://ocnttum.com/natsionalno-patriotychne-vyhovannya/

11. В ОВА обговорили питання національно-патріотичного виховання в умовах війни. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?p=120497

12. Відбулася нарада щодо проведення заходів національно-патріотичного виховання. 16.03.2023. URL: https://dn.gov.ua/news/vidbulasya-narada-shchodo-provedennya-zahodiv-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya

13. Відділ національно-патріотичного виховання Мінмолодьспорту. URL: https://www.facebook.com/viddilnpvmms/

14. Навчальний предмет «Захист України»: як школи організовують, а засновники забезпечують. 06.06.2023. URL: https://sqe.gov.ua/navchalniy-predmet-zakhist-ukraini/

15. Росіяни розробили програму з русифікації української молоді на 10 років. 23.01.2023. URL: https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-rozrobyly-programu-z-rusyfikacziyi-ukrayinskoyi-molodi-na-10-rokiv/

Створення Каховського водосховища і археологія

Гаврилюк Надія, м. Київ, Україна

Постановка проблеми. Археологічна ситуація в Україні швидко змінюється, і постають практичні проблеми, що потребують негайного вирішення. Багато археологічних пам'яток постраждали внаслідок бойових дій. Безпрецедентним за обсягом нанесеної шкоди стало навмисне руйнування росіянами, що відступали з правобережжя Херсонської області, греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 року. За цих умов звернення до історії археологічних досліджень в зоні Каховського водосховища 70-ти річної давнини набуває актуальності не лише загально-пізнавального характеру, а й суто практичної значущості. Крім того, з подачі засобів масової інформації нині поширюється думка про навмисне «знищення» пам'яток археологічної спадщини в зоні будівництва Каховської ГЕС та на берегах водосховища у 50-х роках ХХ ст. без їх належного обстеження. Таке поверхневе бачення проблеми змусило автора більш докладно розглянути історію створення Каховського водосховища та стан пам'яток археології на його берегах.

Крім того, у 50-х роках минулого століття проблема збереження культурно-історичного минулого України загалом і населення Подніпров'я стає особливо актуальною ще й з суто наукової точки зору. Раніше було прийнято розглядати проблему заселення степів через призму «курганної археології», через що жителі степів скіфського періоду представлялися кочовими народами. Єдине досліджене Б. М. Граковим у Подніпров'ї – на Нікопольському курганному полі та на Кам'янському городищі IV ст. до н.е. та його розвідки. Фактично це була новобудовна експедиція з московським фінансуванням. Городище, розташоване на лівому березі Дніпра у м. Кам'янка-Дніпровська Запорізької обл., фігурувало у публікаціях та підручниках як «столиця скіфів-кочовиків». Проведення масових розвідок та стаціонарних розкопок археологічних об'єктів на берегах Дніпра та його заплави у 80-х – 90-х роках ХХ ст. дозволяє по-іншому поглянути на цю проблему.

Отже *мета* статті – представити стан поселенських пам'яток скіфського періоду та показати історію створення перших новобудовних експедиції в Україні, робота яких була зосереджена на виявленні, обліку і рятуванні археологічних об'єктів на берегах Дніпра та його заплаві, а потім – Каховського водосховища.

Джерельною базою даної статті є результати розвідкових археологічних досліджень, що були проведені на берегах Дніпра до утворення Каховського водосховища (1949 – 1953 рр.) і у перші роки після його утворення (1957 – 1965 рр.). Всі ці матеріали зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ).

Саме з проведення розвідок починаються не тільки будь-які археологічні розкопки, але той процес, який останнім часом називають словом моніторинг. Цим терміном визначається система постійного спостереження за явищами і процесами, що відбуваються у навколишньому середовищі та суспільстві, результати якого слугують для обґрунтування управлінських рішень із забезпечення безпеки людей та об'єктів/суб'єктів. Першим етапом проведення моніторингу в археології є проведення розвідок. Оскільки результати розвідок, що проводилися на берегах Дніпра до початку будівництва Каховської ГЕС, майже не були введені у науковий обіг, тому доцільно зупинитися на них більш розширено, як з точки зору організації досліджень, так і з точки зору отриманих результатів.

Організаційно цей процес почався з виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. «Про заходи по поліпшенню охорони пам'яток культури на території УРСР» у червні 1949 р. на засіданні Президії АН УРСР було затверджено «Положення про науково-методичну раду по охороні пам'яток культури при Президії АН УРСР», яку очолив директор Інституту археології АН УРСР академік П. П. Єфименко. Саме з цього часу Інститут археології АН УРСР перебрав на себе право видавати дозволи (Відкриті листи) на розкопки археологічних пам'яток республіканського та місцевого значення (5, Ф. 251, оп. 1 с. 311, арк. 278 – 300), а Науковий архів Інституту археології України кожного року став поповнюватися науковими звітами про польові археологічні дослідження на території України, що здійснювалися як українськими, так і російськими експедиціями.

У вересні 1950 р. одним із перших питань на засідання Президії АН УРСР стає питання участі інститутів Академії наук України у будівництві низки меліоративних систем на території України. Була підкреслена необхідність проведення «повного археологічного дослідження території гідробудівництва». Рішенням Президії АН був створений комітет сприяння цьому будівництву (6. Ф. 251, оп. 1 спр. 349, арк. 119 – 145). Тобто до виконання постанови Ради Міністрів УРСР та Центрального комітету КП(б)У від 29 листопада 1950 р. «Про проведення першочергових та проектувальних робіт для будівництва Каховської ГЕС, Південно-Українського та Південно-Кримського каналів» організаційні роботи Академією наук були проведенні вчасно.

Офіційне створення українських новобудовних експедицій, що мали працювати на великій території та охоплювали пам'ятки всіх археологічних періодів, мало велике значення для виборювання пріоритетів для української науки. Це було першим кроком у закріплення за українськими дослідниками права на роботи у степовій зоні, у якій передбачалося розгортання меліоративних робіт. В Інституті археології у районі спорудження Каховської ГЕС у 1951 – 1955 рр. терміново були створені перші чотири експедиції: Бериславсько-Каховська (керівник В. А. Мізін, 1951 – 1953 рр.); Нікопольська (керівник Є. Ф. Махно (1951 р.); Горностаївська (керівники Д. Т. Березовець, потім В. Й. Довженок, А. В. Добровольський (1951 – 1954 р.); Нікопольсько-Гаврилівська (керівники А. В. Добровольський (1951 – 1952 рр.) і О. Ф. Лагодовська (1953 – 1955 рр.).

Найбільш значущим був внесок співробітників Нікопольсько-Гаврилівської експедиції, дослідження якої «*мали охопити обидва береги Дніпра від Розумовки до Каховки*» (4, с. 3), тобто фактично всю зону майбутнього водосховища. Розвідки на правому березі р. Підпільної у 1950 р. проводились А. О. Щепінським (9, с. 224). Дякуючи цим роботам, з'являється перша карта-схема, на якій відображено 12 археологічних об'єктів – поселень, городищ – на берегах протоки Дніпра р. Підпільної.

Розвідками О. В. Бодянського у 1950 – 1951 рр. на берегах Дніпра у зоні майбутнього затоплення відкрито шість скіфських поселень IV ст. до н.е., чотири селища цього періоду. Саме О. В Бодянским відкрито скіфське городище IV ст. до н.е., відоме як Капулівка VIII (1, НА ІА НАНУ 1951/12). Це городище, що розташоване на правому березі Дніпрової заплави, разом із Кам'янським городищем маркують одну з переправ через Дніпро, відому у модернові часи як Микитська переправа. На жаль, Капулівське городище не розкопувалося. Розвідками І. І. Артеменка (на той час співробітника Дніпропетровського краєзнавчого музею, майбутнього директора Інституту археології НАН України) відкрито п'ять скіфських поселень IV ст. до н.е., три стійбища того ж часу. Саме ним вперше зафіксовані багатошарове поселення Ушкалка та поселення доби пізньої бронза біля с. Нижній Рогачик.

Таким чином, карта пам'яток осілості у степовій зоні Північного Причорномор'я, що оприлюднена Б. М. Граковим у 1949 р. завдяки зусиллям українських дослідників, які проводили розвідки перед створенням Каховського водосховища, поповнилася 30 археологічними об'єктами. Всього ж під час проведення перших новобудовних експедицій у зоні створення Каховського водосховища у період 1951 – 1954 рр. на обох берегах Дніпра та його заплави зафіксовано 50 місцезнаходжень, 20 пунктів періоду пізньої бронзи та скіфських поселень і селищ IV ст. до н.е. (7, с. 127).Тобто, розвідками археологічних пам'яток Дніпра до катастрофічного втручання у довкілля цього степового регіону було зафіксовано його заселення, яке з періоду пізньої бронзи до перших століть нашої ери мало безперервний та масовий характер. Особливе значення мали пам'ятки скіфської культури, що демонструють перехід кочового скіфського населення до напівкочового способу ведення господарства.

Новий етап досліджень археологічних пам'яток, розташованих на берегах Дніпра, перетвореного у Каховське водосховище, починається після остаточного його заповнення у 1957 р. Метою нової розвідки А. О. Щепінського 1957 р. була фіксація стану археологічних пам'яток, котрі знаходяться під розмивом водосховища. Важливо те, що дослідник пройшов майже тим же маршрутом, що і у 1951 р. Оглянуто 37 археологічних об'єктів, серед них: 5 – періоду неоліту та енеоліту (2 могильника і 3 стоянки); 13 – пам'ятки епохи бронзи; 6 – скіфського періоду; 23 – не датовані пункти. Автор розвідки виокремив пам'ятки, що вимагають термінового дослідження (8, НА ІА НАНУ 195/10-а). Майже на всіх цих пам'ятках у 70-х – 80-х роках минулого століття проводилися стаціонарні рятівні розкопки.

Розвідки по берегам Каховського водосховища проводив А. В. Бодянський. Він фіксує катастрофічний стан поселенських пам'яток після утворення водоймища: руйнуються вже відомі пам'ятки, на очах «море» знищує нові: «*на площі відступу Каховського моря було виявлено три напівзруйнованих поховання, які знаходились наполовину у воді, що швидко прибувала. Їх з трудом вихвачено з розбурханої стихії*» (2, 1957/10-б).

Пройдуть десятки років, поки їх стан якось стабілізується. На найбільш значущих пам'ятках проводитимуться рятівні розкопки (з обласних бюджетів виділялися на це невеликі кошти, які використовувалися місцевими археологами). За рахунок цих досліджень поповнювалися колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею, який зараз дуже постраждав внаслідок російської окупації. Однак під час кожного паводку або термінових «спусків води» Каховське море змивало від 2 м (у балках) до 10 – 15 м (на мисах) культурного шару кожного поселення, селища чи могильника (3, с 289–294). Ця стаття демонструє трагічний перший етап моніторингу стану пам'яток археології перед створенням Каховського водосховища. Хотілося б, щоб його результати були враховані у прийнятті управлінських рішень щодо Каховського водосховища у нових умовах. Історія України має зберегти одну з найцікавіших сторінок свого минулого – унікальні відомості про осілість кочового населення у степу, формування напівкочового та осілого способів ведення господарства, становлення звичайного і сакрального побуту населення регіону, що стало основою для культурного феномену Придніпров'я.

Література

1. Бодянський О. В. Щоденник археологічних дослідів на правому березі Дніпра. *Науковий архів Інституту археології НАН України*, 1951/12.

2. Бодянський О. Щоденник. Дніпровський загін. Дніпровська експедиція 1957 року. *Науковий архів Інституту археології НАН України*,1957/10-б.

3. Гаврилюк Н. А., Крижицький, С. Д. Влияние водохранилища на археологические, исторические и культурные памятники. *Гидроэнергетика и окружающая среда. (ред Ю. А. Ландау и Л. А. Сиренко).* Киев: 2004, С. 121, 289–294. С. 289–294.

4. Добровольский А. В. Отчет об археологических исследованиях в с. Золотая Балка Ново-Воронцовского р-на Херсонской обл. в 1951 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України.* 1951/1.

5. Протокол засідання Президії АН УРСР від 2 червня 1949 р. *Архів Президії НАНУ*, Ф. 251, оп. 1 с. 311, арк. 278–300.

6. Протокол засідання Президії АН УРСР від 22 вересня 1950 р. *Архів Президії НАНУ*, Ф. 251, оп. 1 спр. 349, арк. 119–145.

7. Тарасенко І. Г. Новобудовні експедиції у зоні спорудження Каховського водосховища. *Археологія.* № 3 2018. С. 126–144.

8. Щепинский А. А Отчет об археологической разведке по берегам Каховского моря, произведенной в октябре 1957 года. *Науковий архів Інституту археології НАН України.* 1957/10-а

9. Щепінский А. О. Розвідки на березі р. Підпільної. *Археологічні пам'ятки УРСР. Дослідження на території Каховського водоймища. Результати робіт Нікопольсько-Гаврилівської експедиції* (ред. В. М. Даниленко, О. Ф. Лагодовська, А. І. Фурманська.) Т. IX. Київ, 1960. С. 224–226.

Виховання громадянина-патріота в українознавчій концепції Петра Кононенка

Газізова Олена, м. Київ, Україна

В Україні в умовах воєнної агресії рф та інформаційно-психологічного впливу одним із головних завдань державної політики має стати формування в учнів та молоді патріотичних цінностей, відданості загальнодержавній справі захисту та зміцнення країни, активної громадянської позиції. Патріотичне виховання розпочинається з формування патріотичних поглядів. Знання про минуле і сучасне України складають ядро патріотичної свідомості і служать механізмом, який регулює і спрямовує діяльність особистості. Засвоєння знань – це тільки початок патріотичного виховання, яке обов'язково передбачає втілення їх у вчинок, у практичну діяльність. У процесі діяльності знання перетворюються у переконання, ставлення особистості до минулого і сучасного України, у вміння та готовність діяти [10, с. 14].

Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в умовах сучасних викликів потребує міждисциплінарного українознавчого підходу, який концептуально обґрунтований фундатором сучасного українознавства академіком П. Кононенком, і є однією з необхідних передумов формування національної ідентичності підростаючого покоління, підвищення рівня патріотизму українського суспільства. Вчений зазначав, що «українознавство – шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної та академічної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення» [2, с. 6].

Петро Петрович наголошував на особливій ролі українознавства у сфері виховання «…тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувати цілісний світогляд як патріотичний ідеал людини. Учнів не варто закликати бути

патріотами – їм необхідно всебічно показати, за що її можна любити й пишатися тим, що ти є її сином» [7, с. 22].

На думку вченого саме система тотального відчуження від традицій батьків і нації, від рідної природи й культури та мови, від уроків минулого, відсутність критеріїв етичного і естетичного, справжнього й мавпувально-наслідувального схиляє їх до чужого як «вищого», до маргінального як динамічного, малоросійства і рабської приниженості, неповновартості, що схиляє до різного роду «новочасних» союзів, від яких тхне нафталіном, але їх пропагують озлоблені політичні невдахи, отже – до нелюбові до спадку прадідів, до хай і драматично-трагічної, але своєї історії, бо по-справжньому свого для них не існує, їхня психіка – перекотиполе, яке пересувається не до свідомої мети, а куди несе його вітер, вони й далі згодні на роль об'єктів, а не суб'єктів історії [2, с. 6].

Тому цитуючи слова П. Тичини «Немає нічого страшнішого за порожнечу душі», Петро Петрович стверджував, що відчужена від історії та долі свого народу душа не може не бути порожньою, а людина для неї, Україна – лише абстракціями. А українознавство завжди поставало втіленням реальної любові до реальних мами і тата, колиски і батьківського порога, природи, мови й культури, віри і філософії буття, до звершень тисяч поколінь, мрій, радощів і страждань, до планів розвитку у грядущому як на Терені України, так і на всіх континентах планети [2, с. 6–7].

Відродження суверенної держави України в 90-х роках XX ст. зумовило й відродження науково-освітнього українознавства. Чільну позицію у цьому процесі посів, створений в 1992 р., Інститут українознавства Київського університету імена Тараса Шевченка (з червня 2000 року – Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України), засновником і директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Під його керівництвом Інститутом українознавства було розроблено концепції з українознавства як цілісної науки, як окремої навчальної дисципліни і як методології розвитку національної освіти. Українознавство як цілісна система виховання й освіти стало основою навчально-виховних програм тисяч дитячих садків і шкіл, понад 150 вищих навчальних закладів України та багатьох центрів країн зарубіжжя.

28 – 30 березня 1996 р. Інститутом українознавства, Українським гуманітарним ліцеєм Київського університету імені Тараса Шевченка була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство в системі освіти», в роботі якої взяли участь понад 178 представників з 20 областей України та 8 зарубіжних країн.

У виступі П. Кононенко наголосив, що курс українознавства не простий, адже його предметом є Україна в усій її універсальності, українство в його всепланетарності, українознавство як інтегративна, науково-освітньо-виховна система, що включає в себе елементи крає-, країно-, народо-, суспільствознавства… Не простим є і шлях його реалізації: і в плані оволодіння системним методом викладання, принципами науково-педагогічної історії, теорії та методології, і в плані введення то його як окремого предмета, то як філософії кожного освітньо-виховного курсу (географії чи мови, математики, літератури чи астрономії, культури [11, с. 14].

Завданням курсу «Українознавство» в науково-освітній концепції П. Кононенка є: на основі наукової джерельної бази, всебічного, системного вивчення й висвітлення генезису України й українства, самого українознавства як наукової системи: а) виявити досвід поколінь та історичні уроки розвитку етнонації, української природи, мови, держави, культури, людини; б) тим самим сприяти аналізові тенденцій, закономірностей, причин та наслідків розвитку й проблем сучасності; в) формувати питомі риси громадян; г) готувати

покоління до самостійного життєвого вибору шляху та перспектив майбутнього, пізнання й самопізнання, творення й самотворення особистості, схильної і спроможної бути в гармонії з іншими людьми, з довкіллям, з власним "Я" (внутрішнім світом) і поєднувати особисті інтереси з громадськими, національно-державними та загальнолюдськими; сприяти виробленню високих суспільних, державних, гуманістичних, духовно-культурних ідеалів, визначенню морально-етичних та естетичних критеріїв і принципів життєдіяльності людей мудрого серця і гуманного розуму (інтелекту), патріотів-професіоналів світового рівня, творців засад громадянського суспільства в національній державі [9, с. 6].

Уроки українознавства – перш за все уроки самопізнання українського буття, самовиховання національної гідності, самоствердження громадянської свідомості, а тому й вимагають особливої фахової підготовки учителя-професіонала, учителя-тьютора, наставника, який постійно знаходиться у науковому пошуку новітніх освітніх підходів, які б спонукали і забезпечили максимальне саморозкриття, самореалізацію, цілісний розвиток соціально зрілої особистості учня. Учитель українознавства має побудувати роботу так, аби сприяти виробленню активної життєвої позиції, бажання ідентифікувати себе з українською нацією, Україною.

Відтак, фундаментом українознавства є цілісна система знань археології та етнології, фольклористики і лінгвістики, антропології й демографії, людино-, суспільство- й природознавства, релігієзнавства, історії, філософії, культурології та інших наук. З огляду на це українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові і творення [9, с. 6].

Розглядаючи науковий доробок П. Кононенка необхідно, насамперед, виділити його вагомі українознавчі дослідження такі як: «Освіта XXI століття: філософія родинності» (2001 р.) [1], (у співавторстві з Т. Кононенком); «Український етнос: ґенеза і перспективи» (2003), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українознавство Конспект лекцій» (2005), (у співавторстві з А. Пономаренко) [9]; «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005) [3]; «Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів» (2006); «Українська освіта у світовому часопростору» (2007), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українська національна ідея: проблема методології» (2008); «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008), (у співавторстві з Т. Кононенком).

Зокрема, у монографії «Освіта XXI століття: філософія родинності» Петро Петрович розглядає проблему створення української національної системи освіти, яка б відповідала завданням і характеру прогресивного розвитку України як суверенної та демократичної держави, а також відбивала новітні тенденції сучасної світової педагогіки як української так і зарубіжної й разом з тим поєднувала традиційні й новочасні засади, патріотизм і професіоналізм, виховні та пізнавальні аспекти [1]. Автор переконаний, що для вирішення поставлених завдань освіта XXI століття повинна, в першу чергу, базуватися на засадах українознавства, саме це дає змогу поєднати новітні інноваційні освітні процеси з вітчизняним багатотисячолітнім досвідом родинної етнопедагогічної системи

У конспекті лекцій «Українознавство», у співавторстві з А. Пономаренко, П. Кононенко подає лекційний матеріал з усіх концентрів українознавства, список рекомендованої літератури до навчальних тем і коротку хрестоматія до вивчення курсу. Автори акцентують увагу, що українознавство – це шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії [9].

У монографії «Національна ідея, нація, націоналізм» Петро Петрович доводить, що на межі XX і XXI століть стало цілком очевидним, що серед найзначніших проблем загально

цивілізаційного розвитку є, насамперед, національна ідея, нація, націоналізм, до того ж – і в автономному існуванні Вчений послідовно розкриває парадигмальну сутність та взаємозв'язок найголовніших концентрів українознавства: Україна – етнос, – природа (екологія), – мова, – нація, – держава, – культура (релігія, філософія, мистецтво, право, художня словесність); Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія [3].

Створення П. Кононенком у 2000 р. Науково-дослідного інституту українознавства, в основі діяльності якого було розроблення філософсько-методологічних засад українознавства, дало можливості для плекання цілої плеяди вчених-українознавців та активному впровадженню українознавчих знань у сферу освіти. Зокрема, методологічним аспектам українознавства як засобу формування дієвого патріотизму молоді присвячені праці П. Кононенка, Т. Кононенка, А. Пономаренко, Я. Калакури, Л. Токаря, В. Крисаченка, А. Ціпка, П. Гай-Нижника, С. Наливайка, В. Сніжка та ін.; методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються в працях А. Богуш, Л. Касян, Т. Усатенко, Т. Присяжної, С. Бойко, Л. Мартинець та ін. Науково-дослідний інститут українознавства з часу свого заснування і до сьогодення розробив чимало програм з українознавства, які впроваджуються в освітній простір не лише України, а й за кордоном.

Важливим напрямком роботи Інституту стала співпраця з Обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти. Так, в Чернівецькій області було організовано вивчення українознавства в усіх закладах загальної середньої освіти, великих зусиль до цього доклала методист з українознавства ЧОІППО Т. Мінченко. Під її авторством у співпраці з Інститутом українознавства було видано ряд методичних посібників з українознавства.

Для зміцнення українознавчих засад освітнього процесу, утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни і як методології викладання інших навчальних дисциплін, базового компонента освіти, формування поколінь патріотів-державників та розвитку міжнародних освітніх контактів з 2002 р. було розпочато реалізацію проєкту «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» За 17 років в освітньому проєкті було представлено близько шести тисяч науково-пошукових учнівських досліджень.

У науковій праці «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» його автори П. Кононенко і Т. Кононенко, вивчаючи стан українознавства як інтегративної науки, стверджують, що воно має стати політикою та філософією держави. Зокрема, вчені актуалізують увагу, що у 2013 р молоді дослідники – учасники міжнародних конкурсів з українознавства – дедалі активніше виражають тривогу активізацією українофобських тенденцій, і не тільки в Криму чи на Донеччині, Харківщині, Луганщині, а й у «благополучних» регіонах центру України, де набуває загрозливої агресивності повзуча антипатріотична ідеологія й пропаганда. Світоглядна розмитість та нескристалізованість не активізує сил на розбудову громадянського суспільства в дусі науково виваженої національної ідеї. Постає, як «кисіль, до того ж несмачний кисіль», ментальність, безвольна спостережливість, а не рішуча протидія навіть очевидно антипатріотичним тенденціям. Світоглядна незрілість дозволяє миритися, а то й брати принаймні пасивну участь у нав'язуваних рекламованих акціях типу антифашистських мітингів та по утвердженню ідеологем «русского мира» – здискредитованого, але все ще вперто реанімованого курсу на відновлення лихої пам'яті «тюрми народів» [8, с. 9].

Варто відзначити, що цьогорічний конкурс з українознавства ознаменувався рекордною кількістю переможців – 293 з різних куточків України і закордоння. Тематичне

спрямування науково-дослідних робіт, їхня наповненість відобразила комплексність українознавчих студій. У конкурсі 2024 р. одним із важливих напрямів досліджень є опис та поширення фактів про героїчні подвиги українських військовослужбовців, які мужньо боронять нашу державу та вшанування пам'яті ветеранів війни. У роботах юних дослідників велика увага приділяється дослідженню історії України, етногенезу українського народу, процесів державотворення, волонтерському руху, культурологічним процесам під час війни, проблемі інформаційної безпеки в сучасному гуманітарному просторі України тощо.

Започатковані НДІУ науково-освітні проєкти «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів» та Міжнародний конкурс для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» стали дієвою силою в організації українознавчої спрямованості сучасної системи освіти, у розбудові і модернізації національної освіти, утвердженні єдності освітнього простору України.

Поглиблення знань про рідну землю, про Україну, про рідну державу сприяє формуванню в молодого покоління усвідомлення необхідності бути корисними своїй країні, виховання любові і поваги до рідного краю, своєї держави, почуття патріотизму, національної гідності та гордості за свою Батьківщину, прагнення бути свідомим громадянином України і в разі потреби стати на захист своєї держави.

У працях Петра Кононенка також постає важлива проблема формування інтелігенції, наукової українознавчої еліти, потреба вироблення відповідного змісту та характеру державної політики щодо концепції й планів підготовки кадрів найвищої кваліфікації у ВНЗ України. Вчений вказував на необхідність осмисленої активної участі в діяльності всіх інституцій держави до готовності (здатності, волі, ідеальної наснаженості) подолання не лише історичної кризи, а й можливих нових: «… в епіцентрі – проблема компетентності: недостатньо сформована й некомпетентна особа може бути не метою чи суб'єктом руху і розвитку, а лише об'єктом і знаряддям. Потрібна інтелігенція високих інтересів, потреб та діянь; інтелігенція – інтегратор і організатор суспільства, носій щонайвищих, гуманістичних законів, норм моралі, етики, культури. А це формується лише в єдності всіх чинників мислення, емоцій, досвіду, світогляду, знань і умінь, активної життєдіяльності. Справжній інтелігент-українознавець має бути здатним аналізувати, оцінювати, прогнозувати й конструювати. Жити, як учить, і вчити, як сам живе. По-Сковородинськи, по-Шевченківськи і по-Франківськи» [8, с. 9].

Актуалізуючи значення патріотичних цінностей української інтелігенції в розбудові громадянського суспільства, вчений зазначав: «В Україну ідіть, діти!..» – закликав геніальний Т. Шевченко «і мертвих, і живих, і ненарожденних земляків» своїх, а найперше – інтелігенцію, бо жадав, щоб вона допомогла народові відродити не лише свою державу, славу, історію, а й правдиву історію буття поколінь, своєї сили, слави та волі, бо без пам'яті минулого народ ризикує не мати великого майбутнього. Знання того, «хто ми? що ми? чиїх батьків діти?.. Ким, за що закуті?», допомогло кирило-мефодіївцям написати «Книгу буття українського народу» й піднести найвищі ідеали суверенної державності, демократії, рівності, гуманізму, свободи, а тим самим виховати покоління, що відродили життєтворну волю й енергію поколінь» [2, с. 12].

Отже, в умовах війни рф проти України українознавча концепція Петра Кононенка набуває особливої актуальності. Вчений зазначав, що цілісною системою є й народ (нація), що складається з безлічі підсистем, котрі тяжіють як до гармонії, так і до дисгармонії. Порушена єдність деформує чи й знищує як світ, так і народ і людину. З огляду на це чисельні нападники на Україну найперше дбали про зруйнування її внутрішньої структури:

гармонії між небом і землею, природою та людиною, народом і мовою та культурою, між містом і селом, між поколіннями, між їх «матерією» (історичним буттям) і духом (вірою, філософією, етнопсихологією й життєтворчістю), між правами й обов'язками, свободою всього народу й самодостатністю кожного громадянина, між національними й загальнолюдськими інтересами [2, с. 7].

Тому в основу концепції українознавства як цілісної системи інтегративної науки, що, як і народ, розвивається в цілісній часопросторовій перспективі, й було покладено архітектоніку органічної взаємозалежної єдності і таких складових: українознавство як історія, теорія, методологія, еволюції української етнонації, природи, мови, культури, держави, української ментальності і долі, історичної ролі українства як феномена всепланетарного та його історичної місії [2, с. 7].

Компетентнісний потенціал українознавства як окремої галузі знань, так і напрямного вектора сучасного освітнього дискурсу в рамках реалізації Концепції Нової української школи сприяє формуванню соціально активної молоді з чітко визначеною громадянською позицією, яка здатна інтегрувати різні галузі знань і набувати нові життєво необхідні компетентності.

Таким чином, освітній курс «Українознавство» в концепції фундатора сучасного українознавства П. Кононенка є надзвичайно важливим для становлення світогляду майбутніх громадян, зокрема, їхнього ставлення до світу (на основі українських національних цінностей). Знання, вміння та навички, здобуті в процесі його осягнення, є інструментом для учнів, набуття ними майстерності життя – вміння жити. Метою та завданням українознавства як загального освітнього напряму сучасної системи освіти є виховання патріота, громадянина української держави, свідомого державотворця, творчої особистості, яка співпрацюватиме зі світом на засадах кооперації, буде здатна реалізувати своє власне покликання та реалізовувати покликання української нації.

Література

1. Кононенко П., Кононенко Т. Освіта XXI століття: філософія родинності. К.: АртЕк, 2001. 239 с.

2. Кононенко П. П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2005. 680 с.

3. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. К.: МАУП; Міленіум, 2006. 356 с.

4. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. К.: Міленіум, 2006. 872 с.

5. Кононенко П. П. Українська національна ідея: Проблема методології. К.: НДІУ, 2008. 152 с.

6. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Українська освіта у світовому просторі. К., Товариство «Знання» України, 2007. 591 с.

7. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Українознавство XXI століття: Проблеми методології і шляхи їх розв'язання. К., 2008. 40 с.

8. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Українознавство XXI століття: Стан, проблеми, перспективи розвитку як системи інтегративних знань. *Українознавство.* № 2, 2013. С. 6–13.

9. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство: Конспект лекцій. К.: МАУП, 2005. 392 с.

10. Мірошніченко В. І. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у сучасних умовах. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2017. С. 14–16.

11. Українознавство в системі освіти: міжнародна науково-практична конференція. Київ.: Освіта, 1996. 304 с.

Ментальна структура суспільства та проблеми взаєморозуміння

Дашкієв Григорій, м. Київ, Україна

Вступ. Анекдоти, для початку. Перший анекдот давній, з довгою сивою бородою, і якщо хтось захоче, може мене підправити:

Анекдот 1 (Чукча):

Чукча приймає участь у перегонах на витривалість голодування.

Кожного учасника замкнули в окремій кімнаті с телефоном і пояснили, що той, хто сходить з дистанції, може зателефонувати суддям стосовно закінчення особистого голодування…

Один за одним претенденти «сходили з дистанції»…

Чукча, звичайно, отримав перемогу!

Коли, через місяць після початку перегонів, судді зайшли до кімнати, Чукча, лежачи біля телефону, мляво та виснажено шепотів:

«Телефона, телефона, Чукча їсти хоче…». «Телефона, телефона, Чукча їсти хоче…».

А тепер питання: Про що анекдот? Чому він вчить?...

Як казав дідусь Крилов, мораль цієї байки в тому, що треба розмовляти тією мовою, яку добре розуміє той, хто слухає… якщо ти, звичайно, хочеш, щоб тебе почули! І безглуздо використовувати мову, яка тобі зручна, але той, хто слухає, її не розуміє! Скільки не повторюй – не почує! Не зрозуміє!

Анекдот 2 (Шерлок Холмс та лікар Ватсон):

Шерлок Холмс та лікар Ватсон летять на повітряній кулі.

Довго летять. Хмари, сиро, холодно, дрижаки гуляють... Нарешті виринають під хмари. Внизу левада, корови пасуться, і чоловік сидить.

Доктор Ватсон звертаючись до чоловіка:

– Шановний! А скажіть, буть ласка, де ми знаходимося? – Чоловік подивився задумливо і каже: «Ви знаходитесь на повітряній кулі!»…

Шерлок Холмс викидає мішок із піском – куля стрімко набирає висоту...

– Стійте, стійте, Холмсе! Адже ми так і не дізналися, де ми знаходимося!

– Ми знаходимося над колишнім Радянським Союзом, Ватсоне!…

– Холмсе, ви, як завжди, мене вражаєте! Як ви здогадалися цього разу?

– Тільки в колишньому Радянському Союзі програмісти пасуть корів!…

Ну і чому нас вчить цей концентрат мудрості?…

Висновки:

– люди різні; Власне, на цьому ґрунтуються всі технології Шерлока Холмса. Він помічає ознаки особливостей людей і за цими ознаками робив точні та далекосяжні висновки;

– відмінності людей визначаються їхньою передісторією, їх життєвим досвідом;

– людина, що розбирається в особливостях оточуючих та розпізнає ці особливості, має переваги.

Згодьтесь, важливі та вельми конструктивні істини, від яких залежить якість соціального керування!

Діалектика свободи. Одна з основних декларованих цінностей демократичного суспільства – свобода. І, зокрема, свобода думки.

Однак, свобода особистості та свобода соціуму – суперечать одна одній в частині принципу підпорядкування більшості.

Вільно висловлюючи і голосуючи власну думку, індивід визнає наступну несвободу і для себе особисто. А оскільки будь-яка «усереднена» думка, за визначенням не відповідає жодній окремій, що її складають, то рішення, прийняте «демократичною процедурою», великим колективом, входить у суперечність із бажаннями всіх членів колективу окремо, але при цьому, є обов'язковим для виконання!

Таким чином, СВОБОДА кожного діалектично переходить у свою протилежність – у НЕСВОБОДУ для всіх. При цьому, збіг «вільно встановлених» правил (які задаються системою обмежень) з бажанням і особистою думкою кожного, «що вільно виявив свою волю», може бути тільки випадковим!

Висновки:

Якщо під демократією розуміється така організація соціуму, при якій рішення приймаються більшістю голосів, то ключовим стає питання про витоки думок цієї самої більшості.

Три типи людей. Генеза, властивості та ролі психотипів.

Наше суспільство є неоднорідним, і окремі частини цього соціуму по-різному оцінюють реальність і по-різному роблять свій внесок у «рішення більшості»!

Істотним і визначальним фактором є те, що людина історично відноситься до видів, що дотримуються колективного, групового способу життя. І це, на певному етапі розвитку, було потужним позитивним чинником виживання та розвитку виду.

Колективна, племінна, кланова організація забезпечувала людству суттєвий виграш у конкурентній міжвидовій боротьбі, але залишила глибокий відбиток у психологічній структурі суспільства, який досі не зникає і значення якого треба ще аналізувати.

Як контрприклад можна навести, популяції приматів, які обрали інший, не стадний, а «сімейний» спосіб організації суспільства, наприклад, горили та орангутанги і, при цьому, опинилися на межі видового вимирання.

Дослідження показують, що великий соціум є об'єднанням трьох різних частин, які відрізняються способом сприйняття інформації. І саме їх об'єднання забезпечує ефективність, виграш та надійність виживання загалу.

Перший тип людей: «Мислячий» (Homo sapiens).

У міру свого видового самоусвідомлення, людство самовпевнено стало себе називати «Homo Sapiens» – «Людина мисляча»! На жаль, це перебільшення. Принаймні, для переважної більшості індивідів нашої популяції. Природно припускати, що властивість «Мислячий» означає здатність і потребу виділяти аргументи в інформаційному струмені, переосмислювати ці аргументи інструментами логіки і формувати свою думку щодо питання. Після чого «Мислячий» співвідносить свою сформовану думку з почутим і каже: «згоден» чи «не згоден» і ніколи не каже «вірю» чи «не вірю».

Такий психотип починається з розуміння і внутрішнього сприйняття презумпції істинності факту та логіки, над будь-якими думками й авторитетами. Важливо те, що

«Мислячий» нічого не сприймає (не в змозі сприйняти!) на віру і для нього не існує авторитетів. Неважливо, хто висловлюється, важливо, що говориться, як аргументується, та чи є протиріччя у висловлюванні!

Як не дивно, такий інформаційно-психологічний тип людей не є домінуючим у нашій популяції. Якщо згадати історію розвитку популяції, можна сказати, що «Людина мисляча», це не правило, не необхідність для соціуму, а швидше приємний виняток. Частина «Мислячих» становить одиниці відсотків з суспільства в цілому. Такі люди рідко займають домінуючі позиції у соціумі. Це – мислителі, винахідники, шамани, лікарі ... Вони виконують специфічні завдання і мають як очевидні позитивні, так і негативні якості.

До негативних (насамперед, для самих себе) властивостей представників цієї групи слід віднести повільну реакцію (потреба обміркувати кожен новий факт), невпевненість, сумніви (а раптом виникнуть нові фактори, а раптом щось недоврахував?), низьку примітивність… …все це робить їх дуже вразливими усередині спільноти. Особливо такої спільноти, де прийнято спочатку стріляти, а потім уже розбиратися – хто винен і що треба було робити насправді!

«Мислячі» є мозком суспільства. Це їхнє призначення і їхня функція і нічого більше вони робити не вміють!

Людина, як вид, відноситься до стадних тварин на планеті Земля. Принаймні тисячі років він таким був у регіонах найбільшого заселення. Стадо, сім’я, клан, плем’я – умови виживання на ранніх етапах розвитку суспільства. Протягом тисяч років після Великого потопу 13 000 років тому, найбільш відповідним регіоном для відновлення популяції людей були рівнинні території Великого степу – спочатку підняті степи Монголії, потім, у міру їхнього висихання після потопу, родючі рівнини навколо Гірканського моря (сучасні пустелі і степи навколо Каспійського та Аральського морів). Цей регіон з величезною кормовою базою був здатний прогодувати багатотисячні і навіть мільйонні стада тварин і, тим самим, великі об’єднання (клани, племена і цілі народи) людей. У міру висихання територій після потопу, людство поширилося і на інші території Азії, включаючи крайні північні території.

Кочовий спосіб життя з неосяжними стадами баранів, коней, верблюдів, оленів, вимагали саме «стадної», кланової організації суспільства. Проте, організація у вигляді клану, стада, племені не відповідає здібностям та інформаційно-психічним особливостям «Людини мислячої». Що буде з кланом, якщо кожен, як мислячий, почне самостійно формувати особисту думку і, цілком природно, сформує думку, відмінну від інших (теж правильну, але відмінну?) Зрозуміло – клан розійдеться. А в тих умовах це означало повне вимирання популяції!

Як наслідок, у суспільстві сформувався психотип, що відповідає найкращим чином саме такій клановій, стадній, племінній організації.

Другий тип людей: «Виконавець».

Людина групового, колективного, племінного психотипу відрізняється тим, що вона добре вбирає і вбудовує в свою систему поглядів точку зору авторитетів (глава клану, вождь, шаман, рабин, мулла, пастор ...), використовує ці думки, як власні переконання і не піддає їх сумніву. Як наслідок, така людина не здатна почути аргументи. Вона їх просто не сприймає! І, відповідно, не може використовувати їх в інформаційній та розумовій діяльності, оскільки це протирічить презумпції істини авторитету.

«Виконавець» сприймає будь-яку інформацію співвідносячи її з наявними переконаннями, що вкладено в його голову і каже: «вірю» або «не вірю» і ніколи не каже: «згоден» або «не згоден».

Можна припустити, що все це відбувалося давним-давно і що суспільство з того часу давно встигло змінитися. Проте це не відповідає істині.

Не будучи фахівцем з релігій, автор тільки імовірно може стверджувати, що авторитет мулли, імама в мусульманському світі є незаперечним. Однак у християнській релігії риси племінного, «стадного» психотипу також видно «неозброєним оком».

Наприклад, за ключовим словом «істина», в біблії є лише кілька цитат, серед яких (найяскравіші), слова Ісуса Христа: «Істина – це я!». В іншому місці він сказав: «Я з'явився у світ, щоб свідчити про істину!».

Подібні заяви свідчить про те, що будь-які міркування про істинність висловлювань є недоречними! «Істина, – це я!».

У католицькій (християнській) церкві служитель культу зветься «пастир». Що таке «ПАСТИР»? «Пастир», – це пастух! І кого він пасе? Відомо кого – «паству»! А що таке паства? Паства, це стадо, яке пасуть! І саме стадо демонструє крайню ступень стадного, групового психотипу.

«ПАСТИР, я, ч. 1. Заст. Пастух. Пастухував у поміщика: така ж і там у них спека, таке ж безводдя.. "Тільки й різниці, що, по-вашому - пастух, а по-нашому - пастир.." (Гончар, II, 1959, 30); * Образно. [Іудейський пророк:] Сауловим нащадкам вівчарями пристало буть, не пастирями люду (Л. Укр., II, 1951, 133). 2. Керівник пастви (у 1 знач.); священик. – Я тут пастир, я тут духовний отець, а він мене ганить та обговорює перед слугами (Н.-Лев., IV, 1956, 146); Приїхав новоспечений піп у село і каже: – Люди, віднині я буду вашим пастирем (Мельн., До раю.., 1961, 15)» [1].

Саме «Виконавці» складають основну масу соціуму. Вони виконують у суспільстві функції «м'язів», не приймають рішення у складних, незнайомих ситуаціях, але ефективно роблять те, що їм зрозуміло, дружно, точно і одностайно виконують знайому роботу.

Особливості інтелектуальної поведінки соціальної системи, що складається в основному з «Виконавців», добре описано у праці Ірвінга Джаніса [2; 3].

Така соціальна група демонструє яскраві ознаки групового мислення:

1. Ілюзія невразливості, що розділяється практично всіма членами групи, що призводить до надмірного оптимізму та невиправданого ризику;

2. Загальна зневага до раціональних або недовірливих висловлювань;

3. Беззастережна віра у властиву колективу мораль;

4. Стереотипне сприйняття порад, як злісних або таких, що приховують під собою слабкість та дурість;

5. Тиск на членів групи, які не підкоряються більшості;

6. Стійка ілюзія одностайності;

7. Самоцензура в ім'я «непорушення» консенсусу;

8. Мимовільна поява «захисників умів», які захищають групу від інформації, яка могла б похитнути її самовдоволення.

Як наслідок, такі групи людей, навіть висококваліфікованих фахівців, часто приймають хибні рішення, що приводить до неможливості досягнення прийнятих цілей і, навіть, до катастроф. І, зрозуміло, що соціальна група з «Виконавців», проявляє свої найкращі якості якщо вона займається виконанням, а не прийняттям рішень, на що нездатна за визначенням.

Третій тип людей: «Командир».

Існує ще один психотип (або соціальна роль у групі). Якщо група складається з «Виконавців», то група гостро потребує управління. Однак, на всі такі групи, або на всіх

«Виконавців» у великій групі, «Мислячих» не напасешся. Та й не вміють Мислячі свої думки вкладати в голови «Виконавців». Тому гостро стоїть потреба в «передавальній ланці», яка доноситиме до основної маси – «Виконавців» «правильну думку». Причому така «передавальна ланка» не повинна вміти думати. Це не «Мислячий», який здатний і схильний сприймати факти, думати та приймати рішення. Це – «Командир», який, на відміну від «Мислячих», має швидку реакцію, високу примативність, сталу думку, цілеспрямованість і твердість, що межує з фанатизмом. Аргументи чує і завжди затято кидається в суперечку, але точку зору, при цьому, ніколи не змінює. І він завжди готовий відстоювати цю свою думку від будь-яких зовнішніх впливів, від будь-яких аргументів. Перелік характерних особливостей «Командирів» свідчить про їх особливий статус у суспільстві і їх нездатність приймати оптимальні виважені рішення у складній незнайомій ситуації.

Саме з таких особистостей виходять чудові ватажки, лідери, полководці ... принаймні, якщо вони відстоюють правильну лінію і не беруться самостійно приймати рішення, на що не здатні за визначенням! «Командири» утворюють скелет суспільства. Вони виконують роль цементуючої та направляючої частини і їх має бути близько 15% від обсягу соціуму. Це – лідери, вожді, «бригадири»…

Відсоткове розподілення ментальних типів.

Є така наука Ергономіка. Вона виникла як наука про працю ще в середині дев'ятнадцятого сторіччя, але особливий розквіт її почався у 1920-х роках, у зв'язку із значним ускладненням техніки, з якою зіткнулося людство у виробничих та військових застосуваннях.

Одне з найважливіших відкриттів цієї науки – розуміння обмеженості інформаційних можливостей пересічного робітника – оператора складної техніки. Виявляється, що пересічний оператор – керівник складною технікою в змозі контролювати тільки біля 5 незалежних змінних параметрів. Більша кількість змінних з великою імовірністю остається частково поза увагою. Відповідно, в застосуванні до керування соціальними системами, кожен «Командир» здатен контролювати і, відповідно, керувати тільки 5 підлеглими. Більша кількість підлеглих вже не контрольована. А неконтрольований підлеглий – це «Штірліц у тилу ворога»! Саме тому, для ефективного керування спільнотою вона повинна містити 80% тих ким требі керувати (Виконавці) та 15% тих, хто керує (Командири).

Висновки:

Три наведені психотипи (або соціальних ролі) у соціумі, складають повну систему типів або соціальних ролей у великій групі, клані або племені. Ну, чи в країні загалом. Така структура соціуму є похідною від принципів, на яких цей соціум конденсувався. Інші системотворчі принципи сформують іншу ментальну структуру соціуму!

Приналежність до зазначених психотипів нічого не каже про кваліфікацію, таланти і успішність людини загалом. Вони характеризують тільки її способи сприйняття інформації і, тим самим, її роль у соціальній системі.

Думка більшості (тобто «Виконавців» – 80% соціуму) не виробляється цією більшістю, як це неявно мається на увазі, а привноситься ззовні. «Виконавці» використовують як свою власну думку те, що їм вкладається в голову «авторитетами», як правило, «Командирами» але, при цьому, вони завжди сприймають її як свою особисту думку!

Думка «Командирів» (15% соціуму) вибирається представниками цієї групи з варіантів, створених «Мислячими», на підставі власних особистих інтересів, активно впроваджується в голови «Виконавців» і саме таким чином впливає на «думку колективу»!

Думка «Мислячих» (1–5% соціуму) формується ними безпосередньо, виходячи з фактів і логіки, і часто суперечить власним «шкірним» інтересам. Однак цю свою особисту думку вони не в змозі впровадити у свідомість суспільства.

Структура прийняття рішень.

Передбачувана структура прийняття рішень.

Структура прийняття рішень у демократичному суспільстві мислиться так:

1. На рівні Національної еліти формується група «Національних ідей»;

2. Ці «Національні ідеї» передаються, з метою оцінки, «Демосу» – населенню;

3. «Демос» оцінює (кожен окремо) запропоновані варіанти, або формує власний варіант і впроваджує через своїх представників;

4. На наступному кроці відбувається голосування (у вигляді прямого голосування за кандидата, який обіцяє цю «Національну ідею» втілювати в життя) або у вигляді «Виборчого наказу» вже обраному представнику;

5. Суспільство розвивається відповідно до обраної (більшістю) «Національної ідеї».

Насправді, на цю ідеальну схему накладається розкрита нами «ментальна структура суспільства», і змінює систему управління кардинально.

Реальна структура прийняття рішень:

1. Національна еліта, що як правило представлена «Мислячими», дійсно, формує групу «Національних ідей»;

2. Однак «Мислячи», за визначенням, не мають достатньої енергії, наполегливості, цілеспрямованості, безпринципності, ресурсів (часу), нарешті, і самостійно впровадити свої ідеї в суспільство не в змозі. Тому ці ідеї «Демосу» залишаються просто невідомими. Більше того, навіть будучи опублікованими, ідеї виявляються не засвоєними «Демосом», оскільки останні є «Виконавцями» і сприймати ідеї на мові аргументів просто не в змозі;

3. Для впровадження у суспільство, ці ідеї переробляються «Командирами» в систему гасел та яскравих прикладів. У такому «розжованому та напівперетравленому» вигляді ідеї впроваджуються у свідомість мас, після чого і стають «Думкою народу»! Цей процес стає можливим завдяки наполегливості, цілеспрямованості, енергії, натиску та безпринципності цієї частини суспільства. На цьому ж етапі виникає проблема (для суспільства), пов’язана з тим, що прошарок «Командирів» не має природних зобов’язань ні перед «Мислячими», ні перед «Виконавцями», а тому використовує «Національні ідеї», що вироблено на рівні «Мислячими», лише у вигідній їм мірі. Використовуються яскраві слова і гасла, вигідні з погляду пропаганди, перетворюються на потік думок та лозунгів, які легко сприймаються «Виконавцями» і, при цьому, як правило, наповнюються прихованим змістом, вигідним саме «Командирам». На цьому етапі часто відбувається спотворення первинних положень «Національних ідей» і голови «Виконавців» заповнюються важливою, для «Командирів», «Думкою народу»;

4. На наступному кроці відбувається голосування (у вигляді прямого голосування за кандидата, який обіцяє цю «Національну ідею» втілювати в життя) або у вигляді «Виборчого наказу» вже обраному представнику. Враховуючи попередні міркування, стає зрозуміло, що думка, яка буде прийнята, як «Думка народу», насправді є думкою незначного прошарку «Командирів», які використали на свою користь можливість формувати думку в головах Демоса, Народу, «Виконавців»;

5. Суспільство розвивається відповідно до бажань і на користь невеликого прошарку «Командирів», які, користуючись не усвідомлюваними психологічними особливостями, впроваджують більшості «Виконавців» вигідні собі вірусні ідеї.

Висновки:

Підсумовуючи, можна стверджувати, що «Виконавці» (80% населення) голосують так, як їм скажуть. «Командири» (15% популяції) – так, як їм вигідно, а «Мислячі» (1 – 5% популяції) – відповідно до доступних фактів (які цілком можуть бути різними) і логікою. При цьому всі вони голосують чесно, з відчуттям власної правоти та справедливості!

Найбільш небезпечним і неприємним є факт, що «Командири», які мають визначальний вплив на суспільство, не здатні формувати збалансовану стратегію розвитку суспільства. Більш того, вони навіть не здатні відчути особисту вигоду, через користь системи в цілому, через користь інших людей! Це – не їх функція і не відповідає їхнім можливостям.

Однак, займаючи в суспільстві верхні щаблі соціального управління (чого, за визначенням, не здатні робити «Мислячі»), вони, не замислюючись, беруть на себе відповідальність прийняття рішень найвищого рівня, чим можуть завдати шкоди системі в загалом. За результати таких помилкових рішень відповідають, звісно, «Виконавці». «За помилки Цапів завжди розплачуються Барани!». Для того щоб «у демократичний спосіб» взяти владу в свої руки, необхідно використовувати спеціальні технології! Той, хто розраховує на «здоровий глузд» і навіть на інтереси «народних мас», у перспективі – завжди програють!

Що таке «Прогресивне суспільство»?

Насамперед, визначимо поняття «прогресивного суспільства». Під прогресивним будемо розуміти суспільство, яке ефективно розвивається, накопичує матеріальні, інтелектуальні і людські ресурси, та ефективно витрачає їх для забезпечення темпу, надійності й стабільності такого розвитку соціуму.

Суспільство (на відміну від популяції) є система, що має деяку єдину мету, загальні тактику і стратегію досягнення цієї мети. І, усвідомлюючи цю особливість, ми відразу змушені перейти до інформаційних проблем, до проблем організації керування цією системою.

Наше суспільство має складну, ієрархічну, пірамідальну структуру управління. При цьому на першому, нижчому рівні аналізу, здається, що інтереси різних рівнів входять в антагоністичні протиріччя.

Наприклад, висока заробітна плата працівника, як здається, не вигідна власнику, а надприбутки, які останній отримує за рахунок нещадної експлуатації працівників, відповідно, призводить до їх зубожіння і перерозподілу прибутку на користь капіталісту.

Насправді, така думка і така стратегія помилкові. Генрі Форд (старший), всупереч традиції та загальному переконанню в правильності та економічній доцільності, різко підняв заробітну плату своїм робітникам, що призвело до додаткових прибутків у його бізнесі. Це ж, між іншим, спровокувало загальне збільшення рівня зарплат у країні, тим самим призвело до виникнення «середнього класу» в Америці.

До Г. Форда (старшого), промисловці не переймалися математичними викладками та глибоким економічним аналізом, а просто намагалися вичавити з працівників максимум. То був суто емоційний підхід. «Одноступенева логіка», заснована на логіці грабіжника. Відібрав – отже, ти багатий, а робітник – бідний. І економічні статуси цих двох сторін економічної взаємодії вважалися незалежними. Більше того, вважалося, що бідний працівник кращий, оскільки його можна примусити робити все, і при цьому – меншими витратами.

Своїми економічними успіхами Г. Форд довів справедливість своєї думки. Він показав, що різні рівні ієрархії економіки та політики не є незалежними! Вони залежать один від

одного і знаходяться не в антагоністичному співвідношенні. Він довів, що багатство нижчого рівня економіки (виробників) забезпечує багатство всієї економічної системи в цілому. І, так само, економічний добробут громадян країни, забезпечує благополуччя країни в цілому.

Останню тезу, що є також неочевидною, доводять власним існуванням усі багаті країни сучасного світу!

Діалектика розвитку соціуму.

На ранньому етапі післяпотопного відновлення популяції стадна організація і, відповідно, пірамідальна структура управління була виграшною. Це тривало доти, доки основний ресурс робочої (виробничої) сили забезпечувався фізичною силою окремих людей. Відповідно, головним виробником ресурсу виявляється «Виконавець», а оптимальна структура соціуму – піраміда з широкою основою!

В інформаційному світі, де головна цінність та головний ресурс – інформація та інформаційно-обчислювальна потужність соціуму, головним «ресурсогенератором» виявляються саме «Мислячі», а оптимальна структура суспільства – система з «Мислячих». Проте «Мислячі» не в змозі ефективно взаємодіяти в пірамідальній структурі соціуму. Кожен «Мислячий» сам собі начальник і він не сприймає авторитетів. Він цього не вміє! Таким чином, виникає «не пірамідальна» система управління. Деякий аналог «вільного ринку», який також демонструє «не пірамідальний», розподілений режим керування. Відповідно, існуюча «Пірамідальна» структура суспільства виявляється у програші. «Виконавці» у соціумі опиняються у надмірній кількості. Виникає дисбаланс соціальних груп, який керуюча вертикаль намагається коригувати, наприклад, генеруючи, вигадуючи безліч робочих місць у сфері обслуговування.

Сучасна обчислювальна техніка є певним аналогом екскаватора. Інструмент, за допомогою якого можна ефективно виконувати монотонну, однакову інформаційну роботу. Відповідно, вона робить безглуздим (з економічної точки зору) завантаження і використання людей таким способом. Під удар скорочень потрапляють передусім чиновники та «білі комірці» виконавського нижчого рівня.

Апофеозом цього процесу можна вважати нещодавно виниклу філософію та соціальну модель «Золотого мільярда», яка прямим текстом називає 6 000 000 000 (6 мільярдів) людей на Землі зайвими і такими, що підлягають знищенню!

Висновки**.** Траєкторія розвитку, що її притримується людство, веде до глобального конфлікту, до прірви, де буде зруйновано всі сучасні соціальні інституції, як це було у минулому. У подальшому, якщо дуже пощастить, людство почне розвиток від «чергового початку». Почнеться нове коло «Колеса Сансари».

Альтернативою цього сумного сценарію є перебудова суспільства на Землі на інших системоутворюючих принципах. Таких, що змінюють подальшу траєкторію розвитку людства і нададуть можливість наступного безконфліктного соціального розвитку без обмежень.

Література

1. Словник української мови. URL: (https://slovnyk.ua/index.php?swrd=пастир)

3. Janis I. Victims of groupthink. Houghton Mifflin, 1972. 222 p.

Міфологізація етнічної ґенези українців в жанрі фольк-гісторі

Додонов Роман**,** м. Київ, Україна

Проблема походження українців постійно знаходиться в центрі уваги етнологів, істориків, культурологів, адже від її вирішення залежать відповіді на актуальні проблеми сьогодення, пов'язані з ідентичністю, націоґенезою та державотворенням. У сучасному науковому дискурсі обговорюються, як мінімум, чотири версії етнічної ґенези українців: трипільська, ранньосередньовічна, києво-руська та пізньосередньовічна. На думку проф. Л. Залізняка, «перша з них підтвердила свій статус бездоказової фантазії», друга отримала «переконливу перемогу», остання виявилася «радянською ідеологемою» [1, с. 222]. При цьому Київська Русь розглядається не як передумова формування майбутніх українців, росіян, білорусів (теорія т. зв. «давньоруської народності»), а як результат державотворчих процесів «феодально-аристократичної нації русинів-українців, яка втратила державність у XIII– XIV ст. внаслідок експансії монголів, поляків, литовців» [1, с. 223].

Поряд з названими науково-обґрунтованими концепціями не слід забувати ще й про чисельні квазінаукові версії етнічної ґенези українців. Переважна більшість з них виникла на хвилі зростання національної самосвідомості на початку 90-х років минулого століття – одразу після розпаду СРСР та проголошення незалежності України [2]. Своєю відносною популярністю різноманітні версії укроґенези зобов'язані не стільки логічною обґрунтованістю чи введенням в обіг нових фактів, скільки попитом масової свідомості українців на власний історичний міф, що мав конкурувати з російським імперським міфом.

Як правило, термін походження українців в подібних версіях переноситься у сиву давнину, майже у кам'яний вік. Протоукраїнці зображуються як «обраний народ», що подарував світові всі основні цивілізаційні досягнення: землеробство, скотарство, гончарство, ткацтво, містобудування, релігію, науку тощо. Автори таких концепцій не без підстав вважали, що сучасним українцям вкрай потрібна віра в славну історію їхніх великих пращурів, що не поступалася б історії провідних культуртрегерів стародавнього світу – еллінів, євреїв, єгиптян…

Наприклад, в книзі «Шлях аріїв» [3] Ю. Канигін стверджував, що одразу після Великого Потопу арійці заснували прадавню українську державу Аратта (Оріяна). Аратта стала прабатьківщиною Європи, тут існувала потужна землеробська культура, відома як трипільська. Архаїчні арії-гіпербореї, заселили Придніпров'я, Придністров'я, Прикарпаття, дійшли до Палестини, де перетворилися на галілеян (топонім Галілея є похідним від Галичини). Арійського походження були й Ісус Христос, апостоли (окрім Іуди і Павла). Християнство є розвинутою формою мітраїстської релігії, що сформувалася в Аратті. «Отже, як висновок, етноґенетична теорія у Ю. Канигіна виглядає так: ми, українці, – прямі нащадки аріїв, «народ Божий», саме про нас написано у Біблії, і нам належить особлива месіанська роль» [4, с. 194].

Ю. Шилов у своїй книзі «Прабатьківщина аріїв» [5] розвивав цю ідею, вказуючи на зв'язки між Араттою-Трипіллям з Шумером. Автор стверджував, що розшифровані записи на стінах Кам'яної Могили свідчать про трипільські коріння гіперборейця Пелазга, який заснував на Балканах власну державу. Висока еллінська культура утворилась на уламках цієї держави Пелазгії. Саме пелазгам зобов'язані елліни та етруски своєю культурою землеробства, писемністю, культам тощо. Подібні погляди Ю. Шилов пропагував і в праці

«Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н.е. – II тис. н.е.», де як доказ наводиться фонетична подібність деяких українських та етруських слів [6].

Ю. Канигін і Ю. Шилов були першими, але далеко не єдиними свідомими міфологізаторами давньої історії України. Список міфологізаторів поповнюють прізвищами М. Аджиєва, В. Бебика, О. Бердника, М. Галичянця, С. Губерначука, І. Каганця, Ю. Мосенкіса, Л. Силенка, В. Шаяна, В. Чудінова та багатьох інших [7].

Виникає питання: як ставитися до подібних праць?

З одного боку, маніпуляція фактами і фальсифікація історії не мають нічого спільного зі справжньою наукою. Серйозні дослідники з презирством ставляться до своїх колег, які намагаються реалізували себе в такому альтернативному амплуа. Міфологізатори усвідомлюють репутаційні ризики, але віддають перевагу популярності та відомості. Хворобливе бажання залишити свій індивідуальний «слід в історії», нехай шляхом вигадування епатажних і скандальних теорії, переважає над природнім прагненням зберегти елементарну гідність науковця. Не випадково Сергій Гірік закликає до створення в науковому середовищі атмосфери нетерпимості до псевдонаукових «відкриттів» міфологізаторів [7].

З іншого боку, останні самі покинули науку, утворивши специфічний дискурс, в якому реальна історія, релігійна віра, філософські побудови сплелися з фантазією й публіцистикою. Як правило, у таких авторів не має сумнівів у власній правоті, вони агресивно ставляться до всіх, хто не приймає їх поглядів. Непродуктивність діалогу вчених і міфологізаторів частіше за все пояснюється останніми через «теорію заколоту» та ворожу до них «змову традиційних істориків». Для позначення жанру подібних праць письменник і медієвіст Д. Володихін навіть запропонував спеціальний термін – «фольк-гісторі».

Як пише О. Лук'янов, «фольк-гісторі характеризується наявністю утаємниченого сюжету з претензію на наукову сенсацію; розвитком сюжету за законами белетристики; художнім, цікавим для обивателя викладом фактажу; препаруванням історичних фактів для обґрунтування актуальних політичних подій. Найвідоміші приклади фольк-гісторі: «нова хронологія» А. Фоменка та Г. Носовського; «заборонена історія» В. Кандиби; переклад і тлумачення «Велесової Книги»; «атлантологія» В. Щербакова тощо» [8, с.14]. На відміну від такого жанру історичних творів як «альтернативна історія», фольк-гісторі не є фантастикою у повному сенсі слова, це, скоріше, популярне викладення історичних сюжетів з наукоподібними висновками. Предтечами жанру вважається Л. Гумільов, В. Пікуль, В. Чивиліхін, Ю. Семенов. Відомими представниками фольк-гісторі на Заході є Дж. Ґарднер, С. Бейнтейнссон, В. Вікернес.

Отже, не варто ототожнювати етнологічні наукові теорії з оберненим в минуле соціальним конструкціонізмом, коли в історії за правилами детективів «відшукуються» вигадані Оріяни, Аратти, атланти, пелазги, гіпербореї, укри та ін. Питання етногенезу українців подаються в жанрі фольк-гісторі в максимально спрощеному, однофакторному, декларативному вигляді, частіше за все – як недостатньо обґрунтовані гіпотези, які не можна довести. Тому і ставлення до них має бути як до позанаукового знання.

Література

1. Залізняк Л. Л. Етапи формування українського народу як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів Європи. *Українознавство*. 2023. № 3(88). С. 222–235.

2. Отрощенко В. Міфологізація етногенезу українців. *Новітні міфи та фальшивки про походження українців*: Збірник статей. К., 2008. С. 51–65.

3. Канигін Ю. М. Шлях Аріїв: Україна в духовній історії людства. К.: Україна, 1997. 325 с.

4. Шакурова О. В. Висвітлення походження українського народу у працях Ю. Шилова, Ю. Канигіна та І. Каганця. *Українознавство*. 2011. № 1. С. 192–195.

5. Шилов Ю. О. Праслов'янська Аратта. К.: Аратта, 2003. 93 с.

6. Шилов Ю. Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н.е. – II тис. н.е. К.: Аратта, 2002. 272 с.

7. Гірік С. Наук-поп як зброя проти псевдонауки. *Історична правда*. 3 травня 2012. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/2012/05/3/83395/

8. Лук'янов О. Альтернативна історія. *Філософія історії. Енциклопедичний словник-довідник.* За заг. ред. В. О. Огнев'юка; редкол.: В. О. Огнев'юк (голова), О. С. Александрова, Р. О. Додонов, Ю. В. Омельченко. К.: Київський університет імені Б. Грінченка, 2023. С. 14–15.

Концептуалізація в українознавстві: від дескрипції до номотетики

Крисаченко Валентин, м. Київ, Україна.

Російський тоталітаризм в своїх зазіханнях на нашу ідентичність, суверенітет, історичну і культурну спадщину, всі інші набутки та ресурси нації постійно спекулює на українській реальності, надаючи їй бажаного для агресора змісту. Рашистське «українознавство» ґрунтується на аксіомі негації-заперечення, заперечення всього і вся, що пов'язано з Україною, її цивілізаційною самобутністю, культурою, мовою, державою тощо. І подібні фантасмагорії з нелюдською жорстокістю намагаються втілити в життя шляхом репресій, депортацій, голодоморів, загарбницьких війн та намаганнями перетворити Україну у випалену вогнем і розтоптану чобітьми агресора пустелю.

У всіх подібних протистояннях українська нація витримала випробування часом, чинила спротив і вистояла. І є великі сподівання і очікування, що в нинішній повномасштабній російсько-українській війні Україна не лише дасть гідну відсіч агресору, але й переможе його. І запорукою цьому – неймовірна і небачена консолідація українського суспільства у боротьбі з ворогом. Вирішальне значення для нашої перемоги має також з'єднання з нами у нашій справедливій борні з агресором всього демократичного світу.

Суспільна консолідація – свідомий вибір громадян, який ґрунтується на високому рівні самосвідомості та знань про свою Батьківщину, її докорінній культурній відмінності від Росії та європейській самодостатності. В цьому контексті українознавство постає своєрідною настільною книгою, тезаурусом знань як про себе самого, так і про весь народ і рідну землю. Ці знання окреслюють національні інтереси та цінності і виконують об'єднавчу функцію при пошуку необхідності та шляхів ґуртування всіх громадян в нову синергетичну якість – нездоланну Україну.

Метою дослідження є виявлення системності українознавства як науки та її духовно-практичного значення в консолідації українського суспільства. В контексті досягнення головного завдання важливим є обґрунтування об'єкта, предмета, методів та підходів, концептуальних узагальнень українознавства як синтетичної науки. Важливим є також аналіз перетікання наукового знання в його духовно-практичну, екзистенційну форму. Досягнення означеної мети здійснювалось з використанням методів історичної реконструкції та

актуалізму, політичного аналізу, об'єктивації знання, засобів праксеології та аксіології. Їхній евристичний потенціал сприяє створенню синергетичного ефекту від застосування аналітичних та дедуктивних узагальнень спеціальних напрямків українознавства.

Визначальним законодавчим документом, котрий унормовує засади і смисл існування української держави, є Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. І вже в статті 1 цього акту визначається сам об'єкт застосування його дії: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [4, с. 6].

Отже, сама Україна – осердьова і визначальна детермінанта головного закону нашої держави, що закономірно робить її також центральним об'єктом наукового пізнання в усіх імірах: природних, історичних, соціальних, політичних, економічних, демографічних тощо. І від повноти знань про цей об'єкт, тобто Україну, безпосередньо залежить ефективність і доцільність утвердження нашої держави як для себе, так і для світу. І ці знання складають обшири українознавства в найширшому розумінні цього слова. Водночас, існує нагальна потреба такі різнорідні знання акумулювати та синтезувати у спеціальну галузь знань, в межах і можливостями якої можна робити експлікацію всіх знань про Україну в цілісну, доказову і прогностичну, логістичну та дискурсивну системну науку про Україну – українознавство.

Знання про Україну такі ж одвічні, як і сама наша країна: свідченням тому є незліченні тексти з описами нашої землі та її людності, починаючи від біблійних часів і до наших днів [5]. В епістемологічному контексті мова йде про дескрипцію [від лат. descriptivus – опис] – пізнавальну діяльність суб'єкта сприйняття певної реальності та відображення її комунікативними засобами. Опис, перелік, сприйняття певного невідомого практикувався насамперед з прагматичною метою, з точки зору інтересів активної/ініціативної сторони дескрипції. З часом, по мірі формування раціонального інструментарію осягнення світу, ці відомості набували обрисів номотетики [від грец. nomos – закон], нормативної науки, тобто систематизованого знання про закономірності існуючого, тобто України. З'ясування закономірностей українського буття здійснюється, засобами емпіричного обґрунтування та теоретичного пояснення з вибудовою прогностичних моделей його розвитку.

Номотетика генетично постала на ґрунті цільового об'єднання знань з різних наукових галузей стосовно конкретного об'єкта – України, на підставі об'єктивного аналізу до доведення його достовірності. Обриси повноцінної науки українознавство набуває вже першій половині XIX ст. (праці В. Капніста, Г. Конисього, М. Гоголя, М. Максимовича, М. Костомарова та ін.). В XX ст. українознавство стає фундаментальною наукою, зусиллями представників якої було розкрито та обґрунтовано об'єктивність та самодостатність існування України як етнокультурної та геополітичної реальності (І. Франко, Ю. Липа, В. Липинський, І. Огієнко, Д. Донцов, А. Кримський, М. Грушевський, О. Бочковський, Д. Чижевський, Є. Маланюк та багато-багато інших подвижників істини).

Українознавство в широкому розумінні формується не за методом дослідження, а за об'єктом. Це передбачає цілісне бачення сущого, маючи на меті не розчленування і подальше дослідження ідеалізованого виїмка під певним кутом бачення (тобто фрагмента реальності), але "стереоскопічне", об'ємне бачення конкретної цілісної системи – України, розуміння умов виникнення її як неповторної, своєрідної та стійкої частини універсуму. Для формування такого бачення необхідно використовувати методи системних наук, засобами яких синтезувати здобутки конкретних дисциплін. Зразком науки, котра будується на системному баченні, можна вважати космологію – галузь знань про Всесвіт або екологію – науку про природні системи поверхні нашої планети в їх системно-функціональній єдності.

У сфері етнології (народознавства) як описової сфери знань також виокремились окремі науки, які на початку свого існування вважались спеціальними напрямками дослідження – єгиптологія, синологія, гебраїстика, індологія, германістика тощо. Тим часом, всі ці науки можна розглядати і як галузі культурології, присвячені спеціальним об'єктам. Тоді загальну теорію культури можна розглядати як системну культурологію. Весь комплекс наук про цілісні системи називають об'єктними або системними. Їх вважають об'єктними, оскільки вони сформовані за принципом вивчення реального об'єкту дослідження, а поняття "системні" відображає всеохопну суть методологічного підходу. Також на різних рівнях наукових досліджень можна виділити групу системно-історичних наук – на математично-абстрактному (синергетика), на природничому (історична геологія), на житєзнавчому (палеонтологія та еволюціонізм), суспільному (історія, т. зв. супутні дисципліни та філософія історії).

У системних наук не можна обмежитись окремим методом пошуку, який диктується специфікою вичленованого предмета дослідження, що організовує тільки її коло знань. Натомість, замість утилітарного аналітизму використовується системний (об'єднуючий) підхід та комплекс методів з різних наук. Організація останнього диктується специфікою розглядуваного об'єкта дослідження. Наприклад, кібернетика, яка спочатку постала як міждисциплінарна галузь знання, нині перетворилася на самостійну науку, котра вивчає, як в живому організмі, машині та суспільстві відбувається переробка інформації, пов'язаної з управлінням. У цій науці описуються взаємоподібні процеси розвитку в складних системах, що раніше вивчалися виключно по окремо – фізикою, хімією, біологією, географією та соціологією. Методологічна суть її підходу полягає в тому, щоб описати систему на якісному рівні, шляхом використання певних фундаментальних ідей та образів, змоделювавши систему як цілісність, залучивши інформаційно-математичну мову.

Будь-яка системна наука не заміщає спеціальні, не витісняє їх з поля наукових досліджень, але доповнює їх в тому, що вони не можуть дати, а саме – в розумінні принципів існування та розвитку об'єктів пізнання як цілісностей. Це зумовлено тим, що опис принципів їх (систем) постання в межах спеціальних, розчленовуючих та уніфікуючих наук викликає значні, інколи навіть нездоланні, труднощі.

Наприклад, синологію визначають як комплекс наук, пов'язаний з вивченням мови, літератури, філософії, історії, економіки, політики та культури Китаю. Саме в межах цієї науки прагнуть досягнути цілісного бачення феномену Китаю. Разом з тим китаїстикою (чи синологією у вузькому значенні) називають розділ мовознавства, котрий вивчає китайську мову. Аналогічні пари наук або наукових комплексів розроблено стосовно інших національно-культурних реальностей. Так само ми маємо відповідно й українознавство та україністику: у першому випадку мова йде про науку про цілісну Україну, в другому – зібрання інформації (не завжди систематизованої та впорядкованої) про Україну.

В українознавстві мова йде про інтеграцію конкретних знань з різних спеціальних дисциплін в окрему цілісну об'єктну науку. Така інтеграція випливає з необхідності осягнення України як системної реальності, що неможливо зробити, розглядаючи лише її окремі складові – історію, природу, економіку, політику тощо.

Вихідна світоглядна позиція системних наук – погляд на об'єкт як на цілісність, на яку накладається дія великої кількості чинників розвитку. Водночас, у такій системі співіснують різні типи явищ, різні елементи. Суще в такому дискурсі являється розуму не поділеним на ідеалізовані елементи, а цілісними об'єктами, відкритими один одному для взаємодії, і, водночас, наділеними захисними механізмами для збереження власної ідентичності.

У своєму історичному розвитку в українознавстві сформувалась низка різноманітних інтерпретаційних (пояснювальних) моделей/підходів. З певною долею абстракції їх можна об'єднати в наступні смислові групи: 1) догматичний; 2) еклектичний, 3) системний, 4) синергетичний.

Догматизм. Цей підхід ґрунтується на тих чи інших задекларованих положеннях, котрим надається статус абсолютної істини, котрі визнаються непорушними і незмінними, опредметнення яких здійснюється зацікавленою стороною. Найпоказовішими в цьому контексті є різноманітні російські наративи та ідеологеми, спрямовані на саме заперечення об'єктності та екзистентності України, котрі виступають ідейним підґрунтям агресивної загарбницької політики московії щодо України.

Головний метод обґрунтування офіційного історичного наративу росії – апологетичний. Наукові висновки підміняються суб'єктивними твердженнями, яким надають статусу істинних. Засобом подібної трансформації є нав'язування певної світоглядної позиції, котра включає прийняття певних тверджень як переконань, та вироблення особистої довіри до джерела запропонованих догматів. Внаслідок цього формується віра в істинність мовленого дискурсу, незалежно від того, яким він є насправді. Подібний наратив не піддається об'єктивній практичній перевірці і логічному доведенню, оскільки в самій його структурі відсутня сама можливість заперечення та верифікації. Захист і виправдання тих чи інших постулатів наративу ґрунтується на апеляції до вищого смислу і мети діяльності його носія. Подібна трансцендентність вихідних підстав уможливлює цілковите знеособлення об'єктів впливу, з подальшою їх кооперацією в колективну субстанцію дії. Такому наративу імпліцитно притаманні конструктивні центри-організатори, навколо яких вилаштовується вся необхідна «доказова» база для публічної легітимізації будь-яких дій держави, включно з протиправними та незаконними, котрі набувають в такому вигляді сакрального значення. В нинішніх умовах подібними центрами виступають найрізноманітніші структури і суб'єкти країни-агресора, починаючи від самого її зверхника і закінчуючи неміряними пропагандистами з числа представників спецслужб, органів управляння, преси і т.д. і т.п. Створювані ними ІПСО можуть істотно впливати на політичний та соціально-політичний настрій як всієї світової спільноти, так і окремих її струккур, діячів чи окремих громадян.

Сутнісним призначення російського офіційного наративу є самозбереження імперії в її засадничих принципах і засадах політичного буття. Саме суспільство при цьому виступає допоміжним матеріалом (ресурсом) для цілереалізації відповідних стратегем функціонування терористичної держави, смислозначимість яких подається (і має сприйматися населенням) як найвища цінність людського існування. При цьому офіційний наратив постає не підсумком вивчення реального історичного процесу, а як ідеологічний конструкт з селективно підібраних і припасованих один до одного фактів, міфів та ідей, об'єднаних ідеологією та потребами режиму. Влада декларує відповідні міфо- та ідеологеми як істину, з вимогою їх безумовного сприйняття в якості регулятивних норм повсякденного існування громадян. Монополізувавши право на істину, режим позбавляє громадян можливості критичного сприйняття запропонованих до виконання норм і приписів, підкріплених загрозою кримінальної відповідальності та відвертим терором.

Еклектизм. Сутність цього підходу полягає в суміщенні в одному вченні різнорідних, нерідко – несумісних одні з одними, різнорідних ідеологічних, раціональних та емпіричних конструктів. В такому випадку відбувається нав'язування, запозичення та спроба суміщення суперечливих між собою ідей, концепцій, стратегем, оцінок та теоретичних висновків, спрямованих на обґрунтування цільової мети того чи іншого тексту. Емпіричні факти

використовуються, зазвичай, для підтвердження/спростування відповідних доктрин та установок, тобто використовуються вибірково. Масштабність і поширеність еклектичного українознавства пояснюється, з одного боку, геополітичною вагомістю України і практичним інтересом до неї, а з іншого – багатовіковою бездержавністю України і використанням тими чи іншими панівними ідеологіями та їх провідниками знань про неї з власною корисливою метою. Понад те, фактично можна стверджувати, що навіть наукове українознавство до кінця XIX століття відчувало на собі тягар такого «доповнювального», еклектичного підходу.

Але в збереженні нині такого еклектичного дискурсу нині слід бачити чинник штучного гальмування розвитку українознавства, зазіхання на національну безпеку України загалом. Яскравим прикладом цьому слугують численні писання титулованого академіка П. Толочка, в яких вся концептуальна спрямованість знаходиться в річищі російського офіційного наративу щодо України. І автор цього не приховує, про що відверто декларує в резюме одного з останніх своїх творінь, видрукованого російською мовою в С.-Петербурзі: ««Україна у вогні євроінтеграції», «заблукані», розмірковує [П. Толочко] над найбільш злободенними проблемами українського життя суверенного періоду. Дане дослідження присвячене взаєминам України та росії, які несподівано стали гостро конфронтаційними. Головна причина цього — політика націоналістичної еліти України, яка взяла курс на інтеграцію країни до європейської спільноти та НАТО і проголосила її новим цивілізаційним вибором. Дві так звані революції — «помаранчева» (2004) та «гідності» (2013–2014) — по суті, не лише призвели до протистояння України з росією, а й загострили відносини всередині українського суспільства, запустили механізм державного та територіального розпаду» [8]. Годі й коментувати агітки академіка-запроданця з огляду на їх ненауковість та антиукраїнську зашореність автора.

Еклектизм суперечить принципам розвиненої науки, особливо коли він ще й рясно підживлений ідеологічними догмами та шовіністичними стратегемами. Впровадження його в систему освіту суперечить принципу повноти та цілісності знання, перешкоджає створенню в учнів гуманістичної та цілісної картини світу. На жаль, вся освітня та й наукова практика за часів перебування України в СССР вибудовувалася з опертям на означені ідеологеми догматизму та еклектизму.

Системність. Парадигму розбудови наукового українознавства на засадах системності та об'єктивності і впровадження його в усі сфери громадського життя запропонував академік В. І. Вернадський. У розпал шовіністичного шалу часів Першої світової війни влітку 1915 р. в садибі Шишаки під Полтавою вчений пише статтю «Українське питання і російська громадськість». В ній він наголошує на давності та самобутності української ідентичності, на настирному бажанні росії «поглинути й перетравити» Україну. Але вчений переконаний, що набуття державної незалежності Україною – неминуче, і у вільній країні буде конче необхідним введення «спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі та відповідних предметів у середній» [1, с. 3].

А з постанням УНР всі свої зусилля В. І. Вернадський спрямовує на організаційне забезпечення збереження культурної спадщини України та створення центрів наукового вивчення українознавства. Зокрема, було створено Всеукраїнську Академію Наук, Національну книгозбірню України, Комісію по вивченню продуктивних сил України та інші установи. Структурно ВУАН складалася з трьох відділів: Історико-Філологічного, Фізико-Математичного і Соціяльно-Економічного. З них перший відділ практично повністю обіймався проблемами українознавства, включаючи до свого складу такі комісії: історико-філософічну, усної словесності, історії давнього українського письменства, давньої історії

українського народу, соціяльно-економічної історії України, новітньої історії українського народу, історії громадських рухів, візантології, історії українського мистецтва, етнографії, історичної географії та ін.

Подібне диференціювання об'єкта пізнання (України) на окремі предмети дозволяло всебічно вивчати її різнобічно і у найважливіших вимірах буття. Саме тому і виникають підстави вести мову про систематичне, навіть – системне вивчення України спираючись на наукові методи пізнання, відкидаючи заплісняві ідеологеми догматизму та еклектизму. На жаль, неуспіх українського народу у визвольних змаганнях і повернення України до колоніального стану практично звели нанівець повноцінні наукові пошуки, особливо в сфері української гуманітаристики. В науці та освіті знову запанували догми та матриці тоталітаризму, а українознавство було зведено до інструментарію партійного вжитку як засіб утвердження меншовартості та неповноцінності українців.

У цьому контексті глибинний смисл має думка одного з провідних діячів УНР і видатного українознавця Дмитра Дорошенка: «Наука українознавства дуже рідко й в дуже короткі періоди тішилася сприятливими умовами для свого розвитку. Здебільшого ж доводилося їй боротися з перешкодами, по які інші, щасливіші своєю історичною долею народи не мають навіть поняття. І все ж таки вона виявила надзвичайну живучість і досягла дуже поважних здобутків, якими сміливо може величатись перед усім культурним світом. Для самого ж українського народу, для розвитку його національного самопізнання й свідомості вона мала значення просто неоціниме. Вона була натхнена й перейнята глибокою любов'ю до рідної землі й до свого народу, бажанням прислужитись до його добра» [2, с. 39].

В цей час, всупереч обставинам, системне наукове українознавство знайшло своє живильне середовище в західному світі, зокрема в місцях концентрації політичної та наукової еміграції українців. У Львові продовжувало діяти Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, у Відні з 1918 р. почав діяти Соціологічний Інститут, а з 1921 р. – Український Вільний Університет, в Подєбрадах з 1922 р. почала працювати Українська Господарська Академія, у Празі (з 1923 р.) – Український Високий Педагогічний Інститут імені М. Драгоманова, в Берліні (з 1926 р.) – Український Науковий Інститут і т. д. Зрештою, в 1924 р. було засновано Український Академічний Комітет, з котрого у 1945 р. витворилась Українська Вільна Академія Наук, завданням яких була координація зусиль всіх український вчених і організацій на еміграції та репрезентувати українську науку в міжнародному співтоваристві. Саме зусиллями діаспорних вчених українознавство не лише не втратило, але й набуло потужного поштовху для свого подальшого розвитку як системної галузі знань про Україну та світове українство.

Синергізм. У класичному розумінні під синергією розуміють сумарний ефект взаємодії двох або більше факторів, внаслідок чого їхня дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента у вигляді простої їхньої суми. В науковому пізнанні синергетичний ефект досягається від поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. В українознавстві межовим об'єктом пізнання є вся Україна у просторі і часі, а ті чи інші її даності є предметом розгляду спеціальних наук, причому не лише гуманітарних, але й природничих. А тому, із здобуттям політичної незалежності в 1991 р., в науковому співтоваристві розпочався активний науковий пошук у напрямку синтезу різнорідного знання про Україну в цілісну інтегративну науку українознавства.

Тому, зазначеним еклектичному та догматичному підходам слід протиставити розвинене наукове українознавство, котре має ґрунтуватися на системному підході, науковій

виваженості та достовірності висновків. Подібним чином можна захистити справжню науку, тобто сповідувати суворий критичний реалізм щодо «істинності» висновків т. зв. кремлівських «україновєдов» за кордоном та «толочків» вдома. Останнє означає, що українознавство має не ідеалізувати та апологетично звеличувати об'єкт власного дослідження, але завжди дивитися на нього крізь призму врахування реальної історії та реального стану речей в сьогоденні, з достатньою доказовістю висновків. Особливу увагу слід звертати на міру руйнування правдивого образу України фальсифікаторами від науки та протидію існуючим небажаним центрів біфуркації набутого знання та використання його в злісних ІПСО проти України.

Визначний українознавець Лев Ребет наголошував, що народ, суспільство, котре переходить на новий рівень самоорганізації, наприклад – від етносу до нації, у ході етнокультурної мобілізації має сформулювати свій статус у світі, осягнути свою перспективу у часі та світовій цивілізації [7]. Тому українознавство для донедавна недержавного народу, котрий тільки нині перебуває в процесі трансформації в націю, має виключне консолідуюче значення. Як наголошують відомі фахівці з Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України «Об'єктом українознавства є Україна (країна і держава в усьому історичному часі та соціальному обширі), український етнос й українська нація, народ України як єдине ціле» [3, с. 9]. Але навіть таке досить повне визначення об'єкта даної науки, акцентує увагу лише на його соціальних вимірах, тоді як, безумовно, в процесі етногенезу виключну роль відіграють і природні обставини.

Основний методологічний принцип логіки наукового пізнання вимагає моделювання досліджуваного об'єкту як цілісності та розуміння принципів його існування виходячи з його власних закономірностей. Саме в такому випадку українознавство можна визначати як науку, котра вивчає Україну як природно-соціо-культурну даність. У термінології академіка Степана Рудницького, українознавство має поставати наукою про Україну як дискретну геополітичну реальність або єдність природного довкілля та його соціального наповнення. Інтеграція українознавчих знань випливає з необхідності зрозуміти системну специфіку культурно-соціальних процесів в Україні. Елементи мовознавства, філології, історії, філософії історії, філософії, економіки, політики та культури мають трансформуватися в новій, системній якості. Інша річ, наскільки вже сучасне українознавство, як вітчизняне, так і зарубіжне, перестало бути конгломератом знань та стало самостійною наукою.

Отже, постання наукового українознавства – не лише проблема вивчення минулого та наявного, вона значно ширша. Не секрет, що конкурентоздатність української культури у світі не дуже висока, що зумовлено, насамперед, її пригніченням в часи бездержавності, та репрезентацією її здобутків як частини «русского мира». І ніякими засобами пояснити такий стан, а тим більше виправити його, неможливо, окрім як застосовуючи інтегративні наукові методи та розкрити специфіку України як своєрідної цілісності в просторі та часі, при цьому поглянувши на неї не тільки крізь призму минулого і сучасного, але й майбутнього. Вирішальну роль в просування подібного наративу має відіграти громадянське суспільство та політична еліта Україна, її культурні амбасадори. Українознавство має стати філософією і практикою розбудови Української держави для власних громадян та утвердження її на міжнародній арені як цивілізованої демократії.

Слід також відмітити, що українознавство як синергетика – наука молода, як і весь системний підхід, що має бути покладений в його основу. Останній сформувався лише у середині XX ст. і не має якихось остаточних, завершених та універсальних форм. Через це робота над українознавчими проблемами в певному смислі ще тільки розпочинається і

триватиме надалі. Варіанти підходу до українознавства будуть, очевидно, різними, поки це не призведе до формулювання декількох або однієї центральної парадигми, котра випливатиме з бачення системоутворюючого чинника цілісності.

Так, вже зараз можна виділити принаймні три таких системоутворюючих чинники – геокультурний, етнічний та історичний. В геокультурному сенсі йдеться про зумовленість специфіки України як культурно-цивілізаційної єдності певною територією. Цей підхід, що зіходить до А. Дж. Тойнбі, ми бачимо в працях О. Пріцака, М. Михальченка, С. Пирожкова, Н. Хамітова та ін. Інший підхід – етнічний, що зіходить ще до концепції генетизму М. Грушевського, можна побачити, наприклад, в працях Інституту українознавства НАНУ та Інституту Східної Європи (В. Ідзьо) у Львові та деяких інших наукових центрах. Тут своєрідність України як цілісної реальності виводиться з специфічних особливостей українського народу. Нарешті, історичний дискурс: Дж. Мейс пропонує ґрунтувати українознавство як систему знань українців про себе на історичній науці. Остання має вивчати не просто історичні обставини, тексти та історичні культурні факти, що об'єднали український народ в цілісність, але розкривати історію народу як систему знань про себе. При цьому, водночас, передбачається і необхідність осягнути місце України в контексті європейської та світової цивілізації.

Очевидно, можуть бути різні підходи до українознавства, однак так чи інакше в його випадку йдеться про системну науку, котра вимагає відповідної організації матеріалу, продиктованої об'єктом, а не лише методом чи зрізом пізнання. Про переважання того чи іншого підходу можна сперечатися, однак фактом являється те, що оформлення цілісної парадигми в українознавстві свідчитиме про новий рівень розвитку цієї науки.

В умовах російсько-української війни визначальним підходом стає екзистенційна парадигма, котра визначає смисл і призначення буття України. А полягає вона в подоланні лінії розмежування між істиною та брехнею, добром і злом, правдою і оманою, війною і миром, насильством і злагодою тощо, тобто тими антиномія́ми, котрі агресивно привнесла у світ, причому – не лише український, російська тиранія. І це подолання має векторизуватись у бік усунення неґації з суспільного життя і облаштування останнього на принципах і нормах демократії. В прагматичному вимірі мова йде про збереження і розвиток гуманітарного простору України, причому в органічному для нього європейському цивілізаційному обширі.

Гуманітарний простір України являє собою ціннісно-смисловий універсум творців цієї реальності. Його цілісність, недоторканість та розвиток є запорукою стійкого та прогресуючого розвитку українського суспільства, з усіма відповідними атрибутами самоорганізації – державою, культурою, економікою, ресурсами, природним довкіллям та ін. В цих вимірах необхідно опиратися на ефективні моделі забезпечення прав і свобод громадян, всебічного розвитку кожної особистості, соціуму в цілому та його секторальних складових задля. Реалізація творчих потенцій питомих носіїв національно-державних цінностей є необхідною умовою утвердження України як повноцінного і, водночас, самобутнього суб'єкта міжнародних відносин.

Визначальною рисою гуманітарного простору є його людино- та україновимірність. Людська особистість має знаходитися і на початку, і наприкінці цілепокладання існуючих соціальних та політичних структур, із збереженням, зрозуміло архетипів та цінностей самого українського етносу. Громадяни мають повне право на всі ступені свободи особистості і, водночас, нести відповідальність за повноту дотримання вимог законодавчого поля соціуму. Їхня асоційованість у вигляді українського політичної нації та громадянського суспільства своїм закономірним наслідком має вибудування демократичної держави європейського типу,

котра повинна бути спроможна ґарантувати як людські права і свободи, так і національну безпеку для всього суспільства загалом.

Українська історія, яку без брому читати не можна (В. Винниченко), засвідчує виняткові зразки пробудження внутрішньої енергії спротиву в часи екзистенційної загрози для всієї нації. Наслідком цього є консолідація всієї свідомої спільноти у боротьбі за свою незалежність. Як зазначав один із чільних діячів УНР Ісаак Мазепа «після вибуху революції український народ виявив максимум своєї енергії для самоорганізації та розбудови своїх національних сил, але, скалічений двохсотлітньою неволею, був не в стані відразу встати на власні ного» [6, с. 11].

Теперішню агресивну, фашистську росію, українці зустріли таким самим внутрішнім єднанням до перемоги, але з значно міцнішими підвалинами для цього. За майже третину століття суверенного державного розвитку постало покоління вільних людей, котрі не здатні добровільно дати/дозволити уярмити ані себе, ані свою країну. Їм також, як і на початку XX ст., заважають артефакти московщини у власному домі, але здорові концентри українських цінностей та вільний дух нації здатні подолати і цю загрозу існуванню України. Таким чином, пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку. Орієнтація на гуманітарні пріоритети передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина, з його правом на свободу, гідність і честь. Громадянин же постає, і найбільшою соціальною цінністю, і як творець держави, яка покликана захищати і оберігати його інтереси.

Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви міжлюдських взаємин, котрі уможливлюють пошук суспільного консенсусу та злагоди. Особливу роль відіграють інформаційно-комунікативні можливості формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів повинен стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси перебрання на себе невластивих йому політичних функцій, а з іншого, повною мірою здійснювати свою людиноцентричну діяльність по захисту прав і свобод кожного члена суспільства.

На характер і спрямованість української безпекової політики суттєвий вплив справляють зовнішні дестабілізуючі чинники, насамперед з боку росії. При цьому використовуються найрізноманітніші засоби та напрямки такого впливу, зокрема інформаційні, політичні, дипломатичні, культурні, економічні та військові, які здійснюються шляхом тиску, шантажу, заохочення, підкупу та відвертого примусу. Об’єктами такого впливу постають владні, управлінські та професійні структури, ті чи інші партійні чи олігархічні групи інтересів, формування та організації громадянського суспільства, різноманітні соціальні, етнічні та територіальні спільноти тощо.

Головною метою ворога постає збереження тотального контролю над Україною та трансформація її в частину нового імперського геополітичного простору росії. Провідними ідеологемами при цьому постають ностальгічні редукції за радянським минулим та утвердження цінностей і пріоритетів «русского мира» як, начебто, єдино прийнятних для українського суспільства. Скоординованими зовнішніми зусиллями створюється певна віртуальна фантомна реальність, яка подається як дійсно існуюча, справжня і єдино можлива. Подібним чином трансформована, зазомбована українська спільнота, на думку агресора, в

своєму життєвому виборі і повинна орієнтуватися на нав'язану ззовні матрицю поведінки і дії.

Деструктивний вплив зовнішнього, чужого відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах: діахронному та синхронному. Перший або історичний вимір, спрямований на утвердження та збереження української минувшини як невід'ємного складової російської, зокрема радянської системи, котра в такому поданні міфологізується та ідеалізується, і постає як світ бажаний, омріяний та смисложиттєвий, як такий, лише в якому і можливе повноцінне буття людини. Синхронна або актуальна площина існування спільнот своїм концентром має творення спільної фантомної ідентичності представників «русского мира», нівелювання української самодостатності, заперечення самого онтологічного факту існування українства.

Вкручені, імплантовані подібним чином у масову свідомість частини українського суспільства подібні стереотипи стають своєрідними маніпулятивними регуляторами свідомості тих громадян України, котрі не поділяють чи не усаідомлюють загальнонаціональні, загальнодержавні цінності та конституційні норми життя, і стають зручним матеріалом для сепаратистських настроїв та рухів.

Національні особливості України є результатом впливу чинників різноманітного ґатунку: природного, соціального, політичного, культурного, економічного та ін., причому їхнє значення не завжди тлумачиться як рівноцінне та неминуче. Водночас, існують консолідаційні первні, концентри ціннісного об'єднання всього українського народу, котрий змушений відстоювати і захищати власні цінності, причому як матеріальні, так і духовні. З цією метою громадяни самоорганізуються, об'єднуються і виступають в обороні як свого особистого, так і спільного дому – України. Героїзм, патріотизм, відданість, мужність, аскетизм, колективна воля – головніші з ментальних рис такої базової особистості українця.

Старанно дбати про власну країну, наповнюючи її достатком і свободою, надійно захищати від зазіхань на незалежність та територіальну цілісність держави, і власним розумом думати про долю майбутніх поколінь – до таких кроків спонукує увесь історичний набуток і зміст нашого національного характеру, зміст якого і покликана розкрити наука українознавства. Україна як інтегральний носій національних цінностей мусить активно використовувати в системі своїх міжнародних комунікативних зносин, причому як офіційних, так і неурядових, наступні риси поведінки: наполегливість, послідовність, стійкість, відповідальність, вимогливість, обов'язковість, доброзичливість, розуміння, толерантність, щирість.

Безперечно, саме національна самобутність України є екзистенційним ґарантом її історичного буття, постаючи визначальною складовою у прагненнях української нації зберегти свою національну ідентичність. При цьому суспільні рухи, як і в інші кризові період и минувшини, консолідуються навколо загальнонаціональних пріоритетів смислів та цінностей, вважаючи першочерговими завданнями не лише захист не лише власного суверенітету та територіальної цілісності держави, але й цивілізаційних демократичних цінностей загалом. Опредметнення архетипів та культур них кодів нації переконує в неминучості перемоги добра над злом, утвердженні самодостатньої, розвиненої та незалежної України. Його сутнісні складові постають запорукою гідної відсічі у важкій повномасштабній війні росії проти України. Це переконливо підтверджується феноменом нездоланного спротиву України повномасштабній військовій російській агресії, в підвалинах якого якраз і знаходяться архетипові ментальні коди українського буття.

Для українського суспільства національні цінності були і є системоорганізуючим чинником власного буття та розвитку. Саме цей світоглядний предикат визначав своєрідність українського етносу, його розуміння держави, громади, сім'ї та значення конкретної особистості у світі, національні цінності творили надійний підмурівок доброзичливого, толерантного ставлення до інших, породжували почуття відповідальності за свої вчинки та спонукали до налагодження справедливості і взаєморозуміння. Національні цінності є тим стягом, знаменом, під яким гуртувалось не одне покоління українців у визвольних змаганням проти загарбників, саме вони постають тим духовним началом, на основні якого нині вибудовується успішна незалежна європейська українська держава.

Державна політика соціального інвестування в гуманітарну сферу виступає ефективним механізмом не тільки збереження, але й примноження креативної консолідації суспільства. Подолання внутрішніх ліній розмежування, досягнення суспільної злагоди та солідарної участі громадян в захисті національних інтересів України підвищує рівень довіри на всіх ієрархічних рівнях соціуму, породжує синергетичний ефект дієвості стратегічного планування. В цьому контексті креативна функція української політичної нації полягає в індукуванні руху до соцієтального стану суспільства. Такий стан передбачає відповідність наступним критеріям: в політичній сфері – утвердження реальної демократії та розвиток громадянського суспільства; в економічній – утвердження модернових технологій та продуктивного землеробства; в соціальній – розбудова системи гарантування високого рівня життя та самодостатності людини; в культурній – утвердження громадянської ідентичності, колективної свідомості, мультикультуралізму, ціннісних пріоритетів нації-держави. У політико-правовому вимірі це означає побудову соціальної держави, в якій високий рівень життя та добробуту всіх громадян є стратегічним смислом і мірилом діяльності всіх гілок та рівнів влади.

Висновки. Пізнавальний процес в українознавстві характеризується певними історичними особливостями. В епістемологічному контексті мова йде про дескрипцію – пізнавальну діяльність суб'єкта сприйняття певної реальності та відображення її комунікативними засобами. Опис, перелік, сприйняття певного невідомого практикувався насамперед з прагматичною метою, з точки зору інтересів активної/ініціативної сторони дескрипції. Сукупність фактологічних знань про Україну складає емпіричну підвалину науки українознавства. З часом, по мірі формування раціонального інструментарію осягнення світу, ці відомості набували обрисів номотетики, нормативної науки, систематизованого і достовірного знання про закономірності існуючого, тобто України. З'ясування закономірностей українського буття здійснюється, засобами емпіричного обґрунтування та теоретичного пояснення з вибудовою прогностичних моделей його розвитку. Як наслідок – сукупність теоретичного знання, верифікованого засобами наукового пізнання як істинного. Залежно від поставленої мети та інструментарію тлумачення та використання, знання про Україну – українознавство, вкладається в такі базові конструкти: 1) догматичний, 2) еклектичний, 3) системний і 4) синергетичний. Догматизм ґрунтується на тих чи інших задекларованих положеннях, опредметнення яких здійснюється зацікавленою стороною. Найпоказовішими в цьому контексті є різноманітні російські ідеологеми, спрямовані на саме заперечення об'єктності України. Сутність еклектизму полягає в суміщенні в одному вченні різнорідних, нерідко несумісних одні з одними, смислів. Показовими прикладами є наповнення інформаційного простору провокативними пропагандистськими тегами або використання в системі освіти суперечливого навчального матеріалу. Системність дозволяє диференціювати об'єкт пізнання (України) на окремі предмети і, таким чином, всебічно

вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. Синергізм спрямований на поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. В українознавстві межовим об'єктом пізнання є вся Україна у просторі і часі, а ті чи інші її даності є предметом розгляду спеціальних наук, причому не лише гуманітарних, але й природничих. Саме в подібному напрямку і полягає головний вектор розвитку сучасного українознавства. Нагромаджений обшир об'єктивних знань про Україну відіграє креативну роль у формуванні національної свідомості та розбудові громадянського суспільства. В умовах повномасштабної російсько-української війни саме консолідація продуктивних сил держави виступають запорукою її незалежності та суверенітету.

Література

1. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість. Публікація В'ячеслава Брюховецького, переклад з рос. Наталки Білоцерківець. *Молода гвардія.* 1988. № 50. С. 3.

2. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення. *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ: Либідь, 1993. С. 26–39.

3. Історія українознавства: навч. посіб; за ред. П. П. Кононенка. Київ: Академвидав, 2011. 512 с.

4. Конституція України. Офіційне видання. Київ: Міністерство юстиції України, 2006. 124 с.

5. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн. 1. Передмова П. П. Кононенка. Київ: Либідь, 1996. 352 с. Кн. 2. К.: Либідь, 1997. 464 с.

6. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. Частина перша. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. [Б.м.]: Видавництво «Прометей», 1950. 210 с.

7. Ребет Лев. Формування української нації. Мюнхен: Видавництво «Сучасна Україна», 1951. 59 с.

8. Толочко П. П. Украина между Россией и Западом: историко-публицистические очерки. СПб: СПбГУП, 2018. 592 с.

Українські рідновіри у боях за Україну

Лозко Галина**,** м. Київ, Україна

Участь рідновірів у Революції Гідності та російсько-українській війні розпочалася з перших днів громадських протестів у 2013 р. Уже 29 листопада, коли в Українській духовній академії рідновірів (далі УДАР) відбувалась сесія та захист дипломів, і в Києві були студенти-рідновіри з різних міст України, вони не змогли стояти осторонь подій, які сколихнули всю Україну.

30 листопада 2013 р. ще частина рідновірів прибула до столиці на Всеукраїнську наукову конференцію «Велесова Книга – елемент культури українського народу» до Київського міжнародного університету. Тривожні новини змусили учасників, серед яких були й студенти УДАР, одразу після конференції вийти на Майдан Незалежності, щоб підтримати протестувальників проти свавілля влади, зокрема, протиправного розгону мирної акції

студентів, що тривала з 21 листопада, коли урядом В. Януковича та М. Азарова було зірвано угоду про Євроінтеграцію України.

Протягом зимових місяців активісти Київської громади «Православ'я», Бориспільської громади «Поляни», Тернопільської громади «Сварга», Фастівської громади «Жива» та інших громад ОРУ брали участь у Революції Гідності, здійснювали славлення рідних Богів на Хрещатику, годували й обігрівали повстанців на барикадах, підтримували та допомагали, як могли. Найактивніші чоловіки брали участь у вуличних боях зі спецпідрозділами «Беркут» та «Грифон». На жаль, серед рідновірів є загиблі, що поповнили лави Небесної сотні: *Олександр Капінос* з Тернопільщини (отримав смертельне кульове поранення, від якого помер 19 лютого) та *Максим Шимко* з м. Вінниці (загинув 20 лютого на вул. Інститутській від кулі снайпера).

Серед воїнів ЗСУ також є чимало рідновірів-захисників України з різних громад Рідної віри.

Герої-рідновіри, які загинули у російсько-українській війні з 2014 р.:

Андрій Дрьомін (позивний Світляк, боєць-гранатометник, воював у лавах спецбатальйону «Азов»);

Станіслав Ковтун (командир танка, загинув від кулі снайпера в бою 31 липня 2014 р. поблизу м. Шахтарськ Донецької обл.);

Сергій Табала (позивний Сєвер, захисник Донецького аеропорту, загинув 6 листопада 2014 р. від артилерійського снаряду);

Олег Аксененко (воював у лавах спецбатальйону «Азов», загинув під час виходу з Іловайська);

Ярослав Бабич (заступник командира батальйону «Азов», головний юрист, обставини загибелі ще остаточно не розслідувані);

Мар'ян Найда (нацгвардієць, загинув 23 серпня в с. Кримське Луганської обл. під час виконання бойового завдання);

Антон Цедік (позивний Еней, загинув 29 серпня 2014 р. під Іловайськом);

Віктор Понятенко **(срібний призер України з боксу, морський піхотинець ЗСУ, загинув 15 травня 2022 р.);**

Дмитро Бабіч (позивний Величар, «Азов» НГУ, загинув 7 червня 2023 у бою біля Бахмута);

Іван Терещенко (Запорізька громада);

Олекса Янін (загинув внаслідок смертельного поранення 7 квітня 2022 р., м. Маріуполь);

Микола Кравченко (позивний Крук, один з лідерів Азовського руху, канд. іст. наук, загинув у с. Горенка Бучанського району внаслідок обстрілу з «Граду» 14 березня 2022 р.);

Олег Куцин (позивний Кум, український громадський, політичний та військовий діяч, командир 49-го окремого стрілецького батальйону СВ ЗСУ, командир «Карпатської Січі» 93-ї механізованої бригади ЗСУ, загинув на Харківщині, 19 червня 2022 р.). Перелік загиблих героїв неповний.

Деякі рідновіри вважаються зниклими безвісти за особливих обставин. Так, зниклим безвісти вважається український історик, дослідник етнічних процесів в Україні та історії визвольних змагань, екс-депутат Вінницької міської ради *Володимир Барцьось*. Захищав м. Бахмут. Його підрозділ потрапив під шалений артобстріл. Відомості про долю рідновіра відсутні.

Вшанування пам’яті загиблих рідновірів здійснюється місцевими громадами рідновірів у особливі дні календаря «Коло Свароже» (день Бога воїнства Перуна, день Матері Слави та в дні Пам’яті Героїв, дні народження та дні їхнього відходу на Луки Сварожі). Відомості про загиблих з 24 лютого 2022 р. поки що повною мірою не оприлюднені. Але жоден з наших Героїв не буде забутий. Інформація про них ще буде уточнюватися.

Література

1. Антон «Еней» Цедік – правдива Душа в пошуках Істини. Упоряд. О. Стоцька, О.Голтвяниця, О.Цедік. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2019. 171с.

2. Вінничани вшанували Героя Небесної сотні. *Сварог.* 2016. № 25. С. 17; Вічна пам’ять Небесній сотні. *Сварог.* 2014. № 24. С. 3–6.

3. Книга пам’яті. URL: https://memorybook.org.ua/

4. Кравченко М. Ідеологічна спадкоємність. Український націоналістичний рух ІІ половини ХХ століття: іст. дослідж. К.: Домінант: Орієнтир, 2016. 48 с.

5. На фронті загинув командир батальйону «Карпатська Січ» Олег Куцин. *Українська правда*. 19 червня 2022.

6. Націоналістичний Ідеологічний Журнал: збірка статей. Упор. М. Кравченко. К.: Орієнтир, 2020. 76 с.: іл., фото.

7. Небесну сотню розстрілювали російські спецслужби. *Сварог.* 2021. № 26. С.67–71.

8. Ректорат УДАР заслухав дипломників і зарахував нових студентів. *Сварог.* 2014. № 24. С. 17.

Національна єдність українства в промовах Президента України на початку повномасштабного вторгнення рф в Україну

Маяцький Сергій, м. Київ, Україна

Питання формування національної єдності українства в умовах війни та соціальних зрушень набуває особливого змістовного наповнення. Ідея національної єдності або «соборності» в промовах Президента України В. Зеленського є одночасною умовою і засобом гуртування сучасної української нації. Сьогодні концепт «єдність» – це національна ідея єдиної і неподільної України, основа протистояння ворогу, нашої стійкості і взаємної підтримки, стосунків між владою, громадянами і громадянським суспільством, наших успіхів, наша сила, запорука сильної незалежної держави та відновлення її територіальної цілісності.

У статті автор досліджує концепт національної єдності українства в промовах Президента України в перший рік повномасштабної російсько-української війни.

Промови Президента України містять ідеї, навколо яких відбувається потужне єднання української нації. І саме ці звернення В. Зеленського вразили світ після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Багато висловів із цих промов стали крилатими й цитуються не лише в Україні, але й за кордоном. У них – сила правди. Вони загартовують наш дух. Українська історія, багата культура, споконвічна боротьба українців за свободу, мову, демократичні цінності стали для іноземців своєрідними відкриттями про Україну.

Аналізуючи промови Президента України В. Зеленського протягом 2022 р. можемо констатувати, що концепт «єдність» в них досить вживаний. Зокрема, Бевз Т. А. на Всеукраїнському круглому столі до Дня Соборності України наголосила: «Соборність – це основа спротиву українців російським окупантам, соборність – це єдність, на якій тримається Українська держава, соборність – це наша доля й дороговказ, як сказав про неї у своєму зверненні до українських громадян Президент України В. Зеленський» [6, с. 260–261].

Окрему увагу варто приділити промові Президента України до Дня Соборності України, в якій він звертаючись до нації наголошує на важливості єдності народу та єдності всіх наших земель: *«Дорогий народе!* Сьогодні ми відзначаємо День Соборності України. Ця історична подія передала наступним поколінням українців дві мудрості. Якщо не припиняти боротьбу, рано чи пізно єдину й незалежну державу буде відновлено. Якщо не досягти справжньої єдності, незалежність буде втрачено. Ми завжди знали про першу мудрість. А 24 лютого довели, що засвоїли другу. Це стало новим відродженням нашої соборності України. І це не лише об'єднання двох берегів. Це єдність мільйонів людей. Це єдність усіх наших земель. Усіх наших регіонів. Де всі – один за одного. Кожен регіон захищає кожен регіон» [5].

День Соборності до початку повномасштабного вторгнення Росії українці трохи недооцінювали й зазвичай сприймали як ще одне із багатьох свят. Проте на фоні війни ідея єдності усіх українських земель, людей, які на них проживають, набула дуже важливого значення. І в майбутньому День Соборності ми, українці, будемо сприймати на рівні із Днем Незалежності. Таку думку в коментарі Фактам ICTV висловив політолог Ігор Рейтерович. За його словами, якщо у 1919 році ми не змогли вберегти соборність, то тепер у 2022–2023 рр. вимушені її виборювати. Виявляється, що навіть у XXI столітті такі цінності, як свобода, єдність, демократія, треба боронити зі зброєю в руках [2].

За рік війни відбулася значна трансформація цього свята. Певна переоцінка Дня Соборності почалася навіть перед початком повномасштабного вторгнення, бо про нього ми ще не знали, але вже мали певні передчуття.

На думку Ігоря Рейтеровича, єдність українців, як територіально, так і духовно, збережеться і після завершення війни. Найважливішою є саме духовна єдність, бо території нічого не варті без людей, які на них живуть. «Люди під час війни об'єдналися кожен на своєму фронті. Якщо буде єдність народу, буде і єдність територій», – наголосив Ігор Рейтерович [2].

У промовах В. Зеленського дедалі частіше звучить тема єднання українців перед агресором та подяка нашим воїнам. Аналітики видання «Слово і діло» проаналізували, про що і як довго говорив В. Зеленський у промові до Дня Незалежності в 2022 р. Вони відзначили, що у 2022 р. Президент України в День незалежності найбільше говорив про єдність українців. Тоді до його промови було включено документальний відеоряд присвячений 6 місяцям від дня повномасштабного вторгнення росії в Україну який займав 9 хв 11 сек. Також Зеленський приділив увагу мужності українського народу, прагненню перемоги та поверненню наших територій. При цьому Президент згадав і про єднання світу для перемоги України та роль кожного українця на цьому шляху [3].

У стінах парламенту 28 грудня 2022 р глава держави також неодноразово наголошував про єдність, яку ми маємо берегти. Про злагодженість проукраїнської коаліції у світі, про нові виклики у боротьбі на дипломатичній нив, він наголосив: «Завдяки нашій єдності ми досягли того, у що майже ніхто у світі, в усьому світі, не вірив. Майже ніхто – окрім нас. Україна стала одним з глобальних лідерів. Наші національні кольори – це міжнародний символ сьогодні сміливості і незламності всього світу. В будь-якій країні, на будь-якому континенті –

коли бачать синьо-жовтий – знають, що це – про свободу. Про народ, який не здався, який вистояв, який об'єднав світ» [1].

На дванадцятому місяці повномасштабного вторгнення, українське суспільство як ніколи характеризується стійкістю та єдністю. І це проявляється не тільки в захисті територіальних кордонів, а й у збереженні національних цінностей – мови, культури, історії. Спільна загроза знищення дала усвідомлення цінності свободи та національної ідентичності. А також розуміння того, що з ворогом не може бути жодних поступок [4].

Щоденні промови Президента України стали одним із символів стійкості і незламності українців під час повномасштабної війни. На прикладі опрацьованих промов можна стверджувати, що В. Зеленський зарекомендував себе як справжній лідер українського народу, який своїми зверненнями єднає українську націю. Його короткі лаконічні фрази добре лягають у заголовки новин, пости в соціальних мережах та розмови між людьми. Завдяки його ораторському хисту у світі з'являється бачення національної єдності українства і Збройних Сил України.

Література

1. Виступ Президента України зі щорічним Посланням до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України (28 грудня 2022 року). URL: https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-zi-shorichnim-poslannyam-do-verhovnoyi-rad-80113.

2. Марта Бондаренко, редакторка стрічки, Ігор Рейтерович, політолог, політичний консультант. День Соборності України: як змінилась наша єдність за рік війни та чи зможемо її зберегти. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/polituka/20230122-den-sobornosti-ukrayiny-yak-zminylas-nasha-yednist-za-rik-vijny-ta-chy-zmozhemo-yiyi-zberegty/.

3. П'ять промов Зеленського до Дня незалежності як змінювалися акценти. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/08/24/infografika/polityka/pyat-promov-zelenskoho-dnya-nezalezhnosti-yak-zminyuvalysya-akcenty.

4. Тарас Кремінь, Уповноважений із захисту державної мови, народний депутат України VIII скликання «Єдність та усвідомлення цінності національної ідентичності». URL: https://lb.ua/blog/taras_kremin/545562_iednist_usvidomlennya_tsinnosti.html.

5. Україна єдина, бо сильна. Сильна, бо єдина – привітання Президента України з Днем Соборності. URL: https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-yedina-bo-silna-silna-bo-yedina-privitannya-prezide-80541.

6. Фігурний Ю.С. Всеукраїнський круглий стіл до Дня Соборності України. *Українознавство.* 2023. №1(86). С. 260–261.

Хибні претензії росії на святість та духовну вищість

Мойзес Пол, Сполучені Штати Америки

Серед багатьох причин, наведених президентом путіним і патріархом кирилом, світськими та духовними главами російської федерації, для ведення абсолютно непотрібної, але надзвичайно жорстокої війни проти України є те, що Україна нібито є фронтом для корумпованого та ненажерливого Заходу, який прагне розділити росію. Ці двоє та їхня свита стверджують, що їхній синтез святості та моральної вищості призначений очистити світ від

занепаду. Їхні спільні амбіції – геополітичне розширення російської імперії та набуття контролюючого впливу на православну цивілізацію. Вони буквально використали концепцію «зіткнення цивілізацій» як зброю, спровокувавши варварське вторгнення за принципом випаленої землі в сусідню суверенну країну, натякаючи, що це лише прелюдія до подальшої окупації інших суміжних країн – і не тільки.

Спотворення стародавньої візантійської християнської концепції «симфонії» між світськими та духовними лідерами можна простежити у минулому путіна й кирила. Владімір владіміровіч путін не є загадкою. Його моральність була сформована в Ленінградському університеті та під час ленінсько-сталінської підготовки у КДБ і полягає у тому, що все дозволено для досягнення влади, навіть невибіркові геноцидні напади, які й демонструються в Україні, а також в інших місцях, як-от у Чечні та Сирії. Єдиний перехідний період у житті путіна був від товариша-атеїста-комуніста до мрійливого, але як дехто б сказав, літнього псевдоцаря-невдахи з одержимістю до розширення колоніальної імперії.

Більшою загадкою є джерело етики владіміра михайловича гундяєва (світське ім'я патріарха кирила). І його дід, і батько були православними священиками, які зазнали репресій у комуністичний період. Освіту здобув у Ленінградській духовній семінарії та Ленінградській духовній академії. Після закінчення навчання він піднявся церковною драбиною до самого верху, але викладав догматичне богослов'я в закладах, які закінчив. Можна тільки гадати, яку теологію він викладав, у якій, здається, так бракує основної християнської етики. Як він може схвалити жорстокий військовий напад на власну паству, адже більшість українців були членами Української Православної Церкви, яка була частиною московського патріархату? Це вражає мене як випадок дітозгубництва людиною, яка має бути моральним зразком своєї віри.

Владімір путін – полковник КДБ, одягнений в імператорські шати, котрий прикидається благочестивим православним. Владімір гундяєв-кирило носить вишукані патріарші наряди та прикидається канонічним отцем, уособлюючи тих вищих священнослужителів, які зраджують своє покликання, піддавшись спокусам мирської влади, і через це спонукає російських солдатів убити його паству.

За іронією долі, їхні імена в перекладі означають «влада миру». Але російське слово «мир» також означає «світ». Очевидно, що обидва Владіміри трагічно віддають перевагу другому значенню своїх імен. Владімір-кирило хоче бути верховним патріархом православного світу, тоді як владімір путін прагне перемоги будь-якою ціною, про що він погрожував у своїй промові 2 лютого 2023 року, на 80-ту річницю Сталінградської битви.

Путін розглядає росію як країну традиційної моральної чистоти, яка знищить збочення західного світу. Якщо так, то спочатку він повинен почати з власного дому. Це правда, що громадяни багатьох, якщо не більшості країн, вважають свою культуру кращою, ніж вона є насправді. Це включає США. Путін, схоже, не усвідомлює, що це стосується й росії. Моральні вади, які він асоціює із Заходом, були й залишаються масово присутніми серед росіян. Гангстеризм, корупція, вбивства (особливо політичних опонентів режиму), експлуатація, проституція, порнографія, крадіжки, вандалізм та інші хиби, можливо, не гірші, але точно не кращі, ніж у більшості західних суспільств, хоча вони можуть бути дещо менш публічними. Задокументована поведінка російських солдатів в Україні настільки жорстока, що Міжнародний суд у Гаазі, ймовірно, проведе численні процеси проти злочинів проти людства та геноциду. Зауважте, що це злочини не проти «чужого» ворога, а проти народу, який понад тисячоліття живе поруч із росіянами. Більшість із них сповідують одну релігію та дуже говорять схожою мовою й змішуються між собою. Але путін посилає проти них не

тільки молодих, погано навчених строковиків, а й найманську «групу Вагнера», що складається з багатьох засуджених, які, звичайно, не налаштовані вести війну за Женевською конвенцією.

Вище керівництво російської православної церкви – церкви, патріарх якої донедавна був також верховним «отцем» більшості православних в Україні, – не просто мовчить, а виправдовує та розпалює війну. Патріарх кирило, наслідуючи середньовічних християнських і мусульманських правителів, обіцяє російським військовослужбовцям, що якщо вони загинуть на війні (а вони це роблять у величезних кількостях), то потраплять прямо на небо з прощенням усіх попередніх гріхів. За цієї арифметики можна припустити, що ті неросіяни, які підуть на небо після 24 лютого 2022 року, зіткнуться з надлишком безлічі російських «святих».

Кирило міг і повинен був відірватися від путіна. Багато лідерів церков у всьому світі активно пропагували мир і виступали проти варіантів війни своїх урядів. Під час війни у В'єтнамі в США діяла сильна організація під назвою «Духовенство та миряни проти війни у В'єтнамі», яка займалася різними формами протистояння війні. Всесвітня рада церков і регіональні ради церков були посередниками в ряді війн на різних континентах. У випадку війни в Югославії в 1990-х роках не тільки міжнародні релігійні агенції, але навіть голови чотирьох найвідоміших релігійних громад – православної, католицької, мусульманської та єврейської, – виступили проти воєн і заохочували місцеві релігійні організації прагнути припинити конфлікт.

Але не патріарх кирило. Замість цього він понижує на посадах тих небагатьох священнослужителів, які виступають проти війни або не мають достатнього ентузіазму в її підтримці. Він поєднує вживання двозначного терміну «русский мир», який має на меті охопити всіх, хто поділяє загальновизнану спільну мову та культуру, з його церковними претензіями на канонічну територію та фальшиві претензії на «Третій Рим», щоб стверджувати його специфічне тлумачення православної християнської релігії. Це войовниче православ'я, яке можна було б зрозуміти, якби Росія зазнала вторгнення (наприклад, напад нацистів на Радянський Союз у 1941 році). Але вторгнення здійснила росія.

Постать кирила породжує величезний розкол у православному світі. Недавня книга під редакцією Томаса Бремера, Альфонса Брюнінга та Надії Кізенко «Православ'я у двох проявах» переконливо доводить, що православ'я, як його тлумачить російський православний патріархат, є набагато авторитарнішим, ніж інклюзивніше, толерантніше, більш консультативне та співробітницьке тлумачення Вселенського Патріарха в Константинополі та Православної Церкви в Україні, яка нещодавно отримала автокефалію. Ці два прояви православ'я нелегко поєднати.

Історія українських земель останнього тисячоліття та їхнє географічне положення дає їй можливість пов'язувати своє майбутнє або з росією на сході, або з рештою Європи, переважно на заході. Були довгі періоди, коли росія не давала Україні вибору, але після падіння комунізму та розпаду Радянського Союзу Україна стала незалежною державою (за згодою росії в 1991 році), і з того часу переважна більшість українців тяжіли до заходу, до приєднання до Європейського Союзу і, можливо, навіть до НАТО. Існувала ймовірність, що Україна мала б добрі стосунки і зі сходом, і з заходом. Але путін і кирило вирішили запобігти цьому, розпочавши вторгнення, яке передбачало швидке й легке підкорення України – це був прорахунок, у якому недооцінили рішучість українського народу. Не дивно, що ефект був прямо протилежним; українська самоідентичність була значно зміцнена жорстокістю та шоком від вторгнення (трагічна річниця якого цього місяця), і громадяни України, навіть

росіяни за етнічним походженням, набувають впевненості про небажання перебувати в державному союзі з росією, ніж будь-коли раніше. На щастя, їх не залишили напризволяще. Не лише країни НАТО, а й багато інших вирішили надати гуманітарну допомогу та військову підтримку зброєю та порадами, щоб запобігти тому, щоб ця незалежно мисляча нація потрапила в полон до свого більшого сусіда.

Християнські церкви та послідовники інших релігій надали Україні духовну, матеріальну та фінансову підтримку. Римсько-католицька церква та керівництво Всесвітньої ради церков зіткнулися з дилемою, як підтримати українців від насильницької анексії росією (як це було з Кримом і частиною східної України), не розриваючи при цьому повністю відносини із церквами та релігіями росії. У їхніх послідовників немає такої дилеми; молимось індивідуально та на богослужіннях за Україну та її народ. Для автора цих рядків це виглядає як дилема між тим, що морально правильно, а що доцільно, і деякі лідери церков не знають, який варіант вибрати. Тому є необхідність уникнути нерішучості Папи Пія XII щодо Гітлера та Голокосту. Що ускладнює цю амбівалентність, так це небезпека переростання війни у набагато ширшу світову війну або навіть у ядерний Армагеддон. Проте небезпека надто обережного забезпечення українських збройних сил необхідним обладнанням полягає в тому, що воно може надійти надто пізно, коли українці будуть настільки винищені та виснажені, що не зможуть витримати оборону. Схоже, на це, зрештою, сподіваються путін і кирило.

Тоді вони зможуть марширувати далі. Росія не є ані святою, ані морально вищою, але й надалі залишатиметься хижим колонізатором і знову полонить своїх сусідів.

Ми не повинні цього допустити.

February 24, 2023

Translated from English by Oleksandr Lukyanenko

Висвітлення національно-визвольної боротьби України проти росії у друкованих виданнях АБН

Отрошко Любов, м. Київ, Україна

Британським осередком Організації Українських Націоналістів (ОУН (бандерівська)) у 1949 році була заснована Українська Видавнича Спілка, при якій у Лондоні діяла Українська Інформаційна Служба (УІС), створена для розповсюдження інформації про події в Україні [7].

Фонди, колекції та бібліотека Архіву ОУН – це цілком доступний цифровий Інтернет-ресурс, розміщений на сайті https://ounuis.info, де зберігаються архівні матеріали ОУН [1]. Фонди електронного Архіву – це упорядковані комплекси документів з історії бандерівської ОУН, особисті матеріали її діячів – текстові та аудіовізуальні. Бібліотека Архіву ОУН УІС в Лондоні – містить комплекти книг, періодики (газет), журналів, неперіодичних видань, альманахів, рукописів, машинописів різної тематики. Також до Архіву входять колекції – систематизовані зібрання листівок, марок, бофонів, карт, малюнків та іншого інформаційного, агітаційного та мистецького характеру. Особливий фонд Слави Стецько (Ф. 25) знаходиться на стадії упорядкування [1].

З усього обширу видань предметом цього дослідження було обрано друковані видання Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) (періодичні та неперіодичні), що видавались УІС

в Лондоні, що розміщені в електронній бібліотеці Архіву ОУН УІС. Також бралися до уваги діяльність Слави Стецько та її причетність до друкованих видань АБН УІС (Лондон) [1].

Найвідоміші періодичні друковані видання (журнали) АБН УІС це «Визвольна політика», «*The Ukrainian Review*», «Визвольний шлях» та «Свобода народів».

«Визвольна політика» – український суспільно-політичний, часопис-місячник. Заснований у Німеччині в 1946 році, упродовж періоду існування часопису видавався на циклостилі виключно для членів АБН до 1949 р. Тематика – історія, міжнародні відносини. Виходив протягом 1946–1949 рр. Прага; Мюнхен. Автор/укладач: Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів (далі – ЗЧ ОУН), АБН. [1].

«*The Ukrainian Review*» – англомовний квартальник, видання Союзу Українців у Великій Британії (*Association of Ukrainians in Great Britain*), разом з Організацією Оборони Чотирьох Свобід України у США і Лігою Визволення України в Канаді. Виходив у Лондоні з 1954–1999 рр. Перші редактори – В. Державін і В. Орелецький, з 1965 – Слава Стецько. Журнал присвячений визвольній боротьбі поневолених росією народів, зокрема України і особливо радянського періоду. Поряд зі статтями – документи з руху опору, інформація з України; багатий огляд публікацій. Тематика – історія, література, міжнародні відносини, політика. Автор/укладач: *Association of Ukrainians in Great Britain* Місце: London Видавництво: *Association of Ukrainians in Great Britain* [1].

«Визвольний шлях» – український суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник ОУН (революційної). Заснований у Лондоні в 1948 р., упродовж першого періоду існування часопису видавався на циклостилі – та виключно для членів ОУН (р). Виходив протягом 1948–2009 рр., Лондон – Київ. Видавництво: Українська Видавнича Спілка, Українська Інформаційна Служба. Одночасно з тим, як це видання стало офіціозом Проводу ОУН (р), його було переведено на типографський друк, а формат видання з 1954 змінено на книжковий. Проте емблема часопису, виконана художником-графіком Робертом Лісовським, упродовж усього часу його існування лишалася незмінною. У часописі публікувалися як ідеологічні матеріали (праці Дмитра Донцова, Ярослава Стецька, Степана Бандери та інших), так і наукові дослідження (переважно – з історії та літературознавства), а також художні твори (слід особливо відзначити роль цього видання в популяризації творів «шістдесятників» в емігрантському середовищі тоді, коли їх неможливо було видавати в Україні). Часопис друкував статті на такі теми як міжнародна політика, політика й економіка УРСР, історія ОУН та Української Повстанської Армії (УПА). На його сторінках друкувалися матеріали з історії та археології України, літератури, музико- та мистецтвознавства, проза й поезія авторів-емігрантів та членів підпілля ОУН (р), переклади творів художньої літератури, спогади істориків та політичних діячів, передруки творів української літератури періоду Розстріляного відродження та «шістдесятників», література самвидаву та політичні документи, огляди книжок, новини й аналітика щодо діяльності націоналістичної опозиції в Україні, хроніка з життя як на еміграції, так і в УРСР. В останній період переважали наукові публікації. Тематика – економіка, історія, культурологія, міжнародні відносини, політика, військо. Автори/укладачі: П. Олійниченко, Р. Борковський, І. Ратушний, В Василенко. Редактори: Г. Драбат, С. Галамай, І. Дмитрів та ін. [1].

«Свобода народів». Журнал був заснований у 1994 р. Виходив протягом 1995–1996 рр. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика. Львів-Київ-Торонто-Нью-Йорк. Видавництво: «Українські технології».

Найвідоміші неперіодичні друковані видання (журнали) АБН УІС це «*News from Ukraine*» та «*ABN Correspondence*».

«*News from Ukraine*» – англомовний інформаційний вісник, заснований у червні 1971 р. Видавався до 1982 р. Видання знову було відновлене у 2017 р. Видавався та редагувався в Лондоні, друкувався в різних країнах, де мешкають українці. Повідомляв про останні події, пов`язані з боротьбою за національну незалежність та права людини. З 2017 р. УІС в Лондоні відновила випуск в електронному вигляді. Виходить кожної п'ятниці. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика, право. Автор/укладач: Українська Центральна Інформаційна Служба (УЦІС), УІС [1].

«*ABN Correspondence*» – інформаційний бюлетень АБН. Став головним друкованим органом АБН після журналу «Визвольна політика». Багаторічним редактором часопису була Ярослава Стецько. Тематика – економіка, історія, культура, міжнародні відносини, політика. Виходив англійською, німецькою, французькою та російською мовами з лютого 1950–2000 рр. Англійською публікувався у Лондоні. Неперіодично друкувався французькою з 1950–1954 рр. у Парижі. Англійською у Мюнхені (*Munich*. Видавництво: *Press Bureou of the The Anti-Bolshevik Bloc of Nations (A.B.N.)*). АБН Корреспонденция – інформаційний бюлетень АБН (російське видання, яке публікувалось 1993–1994 рр.). Автор/укладач: Провід ЗЧ ОУН, АБН [1].

На Конгресі АБН у 1992 р. було вирішено, що «журнал «АБН – Кореспонденс» виходитиме від 1993 р. у формі квартального «Бюлетня» англійською мовою для Західного регіону дії АБН і мовами народів АБН для Східного регіону» [3, с. 352]

Національно-визвольні ідеї АБН полягали у тому, що «АБН виступає проти СНД або будь-яких інших подібних міжнаціональних структур, які можуть довести до відновлення російської імперії у новому виді; АБН підтримує право усіх народів у межах російської федерації на їхню державну незалежність» [3, с. 352].

АБН намагалося боротися за право незалежних республік на самостійність і проти їх об'єднання в будь-які союзи та проти створення Союзу 2.0. та намагалося боротися проти втілення ідеї імперського реваншизму, на якій будується вся завойовницька політика російського кремля та виправдовується його збройна агресія.

19 квітня 2016 р. в Українському кризовому медіа-центрі відбувся прес-брифінг, присвячений 70-й річниці створенню АБН та перспективі боротьби з російським агресивним імперіалізмом та необільшовицькою політикою офіційної москви. На цьому заході прозвучали ідеї, що актуальні й сьогодні. Одну із них озвучила активна учасниця АБН, редакторка журналу «Свобода народів» М. Базелюк, зокрема, вона зауважила: «Коли на початку 90-х була спроба змінити АБН на більш ліберальне об'єднання, почалися події в Грузії та Чечні. Відповідно ми разом із останньою головою АБН Славою Стецько прийняли рішення, що антиімперську боротьбу згортати рано. Почалися контакти з воюючою Чеченією (Ічкерією), з демократичними урядами країн Закавказзя. Почав свою роботу журнал «Свобода народів», присвячений визвольній боротьбі чеченського народу. За контакти з людьми Дудаєва ми піддавалися шаленому тиску з боку тодішньої української влади. Тим не менш, все одно збирали політичні форуми, присвячені боротьбі з новітнім російським імперіалізмом за участі грузинів, чеченців, азербайджанців, поневолених народів росії, видали книгу про російсько-чеченську війну, написану Яндарбієвим. Ми не мали б таких проблем, якби у нас зараз був АБН у тому ж вимірі, на тому ж рівні, який був за часів Слави Стецько. Ми не мали би таких проблем зараз з інформаційною безпекою, дезінформацією подій в Україні, яка є. Ми бачимо, що необхідність відновити АБН, хай і в іншому форматі і під іншою назвою назріла після Революції Гідності і початку війни з путінською росією. В цьому напрямку будемо рухатися й далі» [2].

Також В. Рог, український громадський діяч, публіцист, видавець головний редактор тижневика ОУН «Шлях Перемоги», директор видавництва «Українська видавнича справа», віце-президент історичного клубу «Холодний Яр», заступник директора Центру національного відродження імені Степана Бандери у своєму виступі висловив актуальну на сьогодні ідею: «Москва, яка б вона не була, царська чи більшовицька, біла чи червона, чи сіро-буро-малинова, вона завжди буде імперською. Це урок історії, який ми чітко маємо засвоїти. Урок другий, це те, що москва загрожує поневоленим народам, і вони мають бути союзниками України. Так воно було у 43-ому році, так само у 46-ому році, так і сьогодні. Ідеї АБН сьогодні актуальні, досвід АБН – безцінний. Нашими союзниками є саме ті, хто відчуває загрозу з боку москви. Тому поки не відбудеться розпад росії, ситуація буде повторюватися, будуть нові війни, про мир і безпеку на теренах Східної Європи можна забути. Тільки пришвидшивши розпад росії ми здобудемо перемогу, завершимо війну і повернемо втрачені території» [2].

Отже, проаналізувавши основні ідеї національно-визвольної боротьби України проти росії, які висвітлені у друкованих виданнях АБН УІС (Лондон) та виступах відомих діячів АБН та ОУН, можна зробити висновок, що ідеї та досвід АБН актуальні й сьогодні, в умовах реваншу щодо імперських амбіцій кремля з повернення України до складу Союзу 2.0, що їх російські можновладці намагаються втілити, продовжуючи провномасштабну збройну агресію супроти Української держави та наміряючись змінити світовий геополітичний устрій, руйнуючи існуючі міжнародні взаємини та домовленості.

Література

1. Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба. Лондон. URL: https://ounuis.info

2. Багряний С. Від АБН – до фронту народів, що зазнали агресії з боку Росії. Український погляд. URL: https://ukrpohliad.org/life/vid-abn-do-frontu-narodiv-shho-zaznaly-agresiyi-z-boku-rosiyi.html

3. Відбувся Конгрес АБН 1992. Визвольний шлях. Книга 2 (539), лютий 1993. С. 351–352.

4. Кісь Роман. Постскриптум або Ще декілька спостережень щодо регенерації імперської гідри. Визвольний шлях. Книга 4 (541), квітень, 1993. С. 409–425.

5 Кісь Роман. Російська ідея і синдром імперського реваншизму. *Визвольний шлях*. Книга 3 (540), березень, 1993. С. 277–284.

6 Проти нового наступу Москви на самостійність України. *Визвольний шлях*. Книга 4 (529), квітень, 1992. С. 399–400.

7. Українська Інформаційна Служба (УІС) / Українці в Сполученому Королівстві. Інтернет-енциклопедія. URL: https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/uis1949-u.htm

Екофільність у сенсі українознавства

Сніжко Валерій, м. Київ, Україна.

Природна екофільність є важливою складовою екологічної свідомості, а саме екологічна свідомість – нині надважлива проблема у модерному існуванні людства, яке має утвердити людину на Планеті, а не призвести до того, що людство буде вимушене тікати з «помираючої» Землі.

Утвердження наукового українознавства як окремої інтегративної науки у вигляді теорії концентрів [3] зробило можливим долучити до системності вивчення генези українського народу досягнення природничих галузей науки [5].

Ч. Р. Дарвін був схильним вважати, що людина щонайтісніше пов'язана із природним середовищем, але не у сенсі меркантильного свого ставлення у проживанні, побуті й харчуванні, а у зовсім іншому чині, який потребує особливого порозуміння людини з Природою. Саме таке порозуміння формує у суспільствах та й у окремих особин різнобічне світовідчуття, тоді як відстороненість від порозуміння з Природою деформує інтелект людини і трагічно змінює її життя. Щире захоплення Природою як свідома потреба людини, зокрема української людини, ще до того як психологи почали прискіпливо вивчати залежність людини від природного довкілля, постійно розвивали у своїх роботах українські природничники, зокрема у XX столітті Ю. Липа, В. Вернадський, М. Холодний, А. Гродзінський та багато інших.

Уся генеза життя українського суспільства, від примітивного побуту до найвитонченішого мистецтва, позначена виявленням гармонії Людини із Природою, що закладено у колективному свідомому й збережено як оригінальна національна світоглядна структура, і це відображено в українських ландшафтних парках, яких особливо багато створено протягом XIX–XX ст.ст., багато з них унікальні і мають бути взірцем для створюваних нині в Україні.

Здавна визначною рисою для українського суспільства на усіх етапах його становлення було моральне ставлення до Природи як особливого *Храму Життя*, це мало своє реальне виявлення у природних дохристиянських віруваннях, основою яких було існування недоторканих природних терен: *гаї божі, божелісся* тощо. Цілком реально, що сенсом такого ставлення можливо вважати екофільне розуміння у користуванні природним довкіллям. Проте такий підхід не є явищем, притаманним лише українському суспільству, хоча все ж на певному досвіді можливо зауважити, що саме для слов'янських суспільств є характерним більш доброчинне ставлення до природного довкілля, а відомо, що у давніх суспільств саме з цього й зароджувалася екологічна етика. За різних періодів розвитку людства явище екологічності набирає різних форм, які безпосередньо залежать від багатьох природних, а нині вже соціоприродних чинників. Тому ми можемо лише наголошувати на тих особливостях господарської чи загальної культурної діяльності людини, які містять у собі найпрогресивніші риси цивілізаційного розвитку, характерні для обачливого користування природним довкіллям через технологічні досягнення або психоетичні виміри, які є безпосередньою адаптацією людського суспільства до певних змін у суспільстві та у політичному довкіллі. Нині, за сучасного, значно більш гуманістичного, погляду, процеси господарської діяльності минулого не можливо вважати справді екофільними, проте їм на підсвідомому рівні притаманним був сенс сучасного свідомого, обіпертого на екологічну етику, уявлення про виважене користування природним довкіллям і у цьому й проглядає екофільна тяглість у часі.

Як усе у природному існуванні життя на Планеті має унікальне розмаїття, так само й людність на Планеті не є одноманітною, тому у психоемоційному сенсі людність, яка проживає у межах території одного біоценозу, має свій уявний образ краси загалом і так само образ краси певного ландшафту і вже людність, яка проживає у межах іншого ценозу, має інший, свій особливий уявний образ краси загалом і краси ландшафту. Тобто, уявний образ краси певного природного ценозу є важливою психоідеєю для єднання людських особин у конкретну спільноту із певним світобаченням.

Зараз, завдяки новій техніці, різним технологіям тощо, триває переосмислення минулого, історії, якою вона була нам відомою. Але це не переосмислення, а зовсім інше трактування його, минулого, яке є зовсім не відповідним минулому. Натомість нинішнє бачення створене таким, яке значно більше відповідає сучасному сприйняттю Світу. Вірогідно, що зародки більш поблажливого ставлення і більш здирницького ставлення мають своїх відповідників у генних закладинах і лише поступово себе виявляють у генезі.

Нинішній світ є значно добрішим. Хоча і не можна вважати нинішній світ менш підлим, зовсім ні, проте він насправді інший, навіть інший, ніж був у XX ст., нині більше толерантності, гуманістичності, розсудливості, виваженості у багатьох питаннях і зокрема у ставленні до природи загалом, але у людських стосунках не зникли, а лишилися підлість, зухвалість, жорстокість, брехня й достатньо подібного іншого. Важливим для розуміння особливостей у користуванні природним довкіллям та перебуванні у ньому є те, що терен сучасної України протягом дуже тривалих періодів належав до різних державних утворень, тому і країна не мала своєї особистої державності. Цього не потрібно й пояснювати, що державно-правове регулювання завжди істотно впливає на формування господарського й економічного устрою країни. Коли населення у залежному стані, воно ніяким чином не визначає форми користування природним довкіллям свого етнічного терену. Користування природним довкіллям за панування адміністрацій імперій на загарбаному і силою утримуваному терені є дуже відмінним від самостійного користування. Окупаційна (колоніальна) адміністрація має мету отримати максимум прибутку за найменших грошових вкладень з окупованого терену й усе інше, зокрема, заходи по збереженню та охоронні природного довкілля зовсім таких *господарів* не цікавлять. Приміром, на західних українських теренах, безпосередньо у Карпатських горах, під час правління імперії Габсбургів змішані гірські ліси було вирубано і надалі висаджувалася лише смерека, яка не потребує значного догляду, але швидко зростає й успішно задовольняє потреби у деревині. Наслідком такої тривалої акції нині є значне збіднення видового складу і виразне погіршення умов існування гірських лісів, бо іде змивання грунтів через слабке затримування вологи. Не дивлячись на те, що ці проблеми є конче важливими ми плануємо у нашій статті розповісти про інші питання. Отож бо, створення та вирощування декоративних садів, як і ландшафтних парків, – зовсім не те саме, що вирощування плодових садів, полів зернових рослин, плантацій городини, виноградників тощо. Це навіть не те саме, коли за давніх, дохристиянських років, був факт збереження «гаїв божих», недоторканих рослинних ценозів, як місць пошанування природних *Божественних Сил*. Створення ландшафтних парків, садів декоративних рослин, так само й ботанічних садів, є особливою формою мистецької діяльності людини, як і наука, державотворення, аграрне виробництво, мистецтво, література тощо є складовою загального процесу націотворення. Тому за існування у складі чужих імперій мистецтво створення національних ландшафтних парків змушене було втілювати українську ідею у довкілля таємно, не проголошуючи того.

Природна етноестетика є важливою психічною рисою у становленні етносу та у вихованні національно свідомого суспільства й особистої самоідентифікації. Постійне перебування найдавніших людських угрупувань в умовах конкретного природного ландшафту міцно закріплюється у підсвідомому, тому давніші людські гурти трималися певного природного ландшафту тисячі років і той терен ставав стандартом виживання, краси, комфорту й достатку.

Ідея *привабливого* комфортного природного довкілля є найпершим спільним усвідомленням рідного божественного Дому. Натомість відомо, що «вічних ідей», як і

«непорушних законів», не існує. Право Природи, мовби *незмінно правдиве*, проте «сліпе», виявлене прискіпливою людиною, проте воно нараз активно підміняється правом людства, яке людство силою накидає Природі. Тому бажано, щоби людство усвідомило: нове *право* не повинно перетворити природне довкілля у конаючу субстанцію, навпаки, надалі довкілля має стати кращим, а *право* має сприяти відтворенню успішного світоустрою. Спільна життєва позиція, як ціннісна світоглядна ідея, і відповідна віра у неї, принаджують до єднання і спільного розуміння природної естетики, як певної візуалізації «Добра». Це розуміння утворюють пріоритети природного довкілля – ландшафт і його компоненти, серед них найбільше виявляють себе рослини, проте і поведінкові риси тварин та їхні характерні ознаки мають участь, навіть метелики, плазуни та інші, не кажучи про джерела води.

На ужитковому посуді давніх археологічних культур з Українського терену в орнаментах присутні відбитки пшеничних зерен – це надто важлива обставина, щоби не звертати на неї пильної уваги. Відомо, що серед пшениць присутні: тверда, яка має походження з Північної Африки та м'яка, походить з південно-західної Азії, Ірану й Закавказзя, але ж існує й однозернянка, місцевого походження, яка генетично консервативна та ще й надто працемістка у сенсі господарської зернової культури. У дикому стані однозернянка веде своє походження та ще й донині міститься у гірських місцевостях Криму та Балкано-Карпатського регіону. Вона була тією харчовою провідною аграрною рослиною навколо якої набували свого землеробського змісту давні археологічні культури з терен України. Таким чином й археологічна культура яншао з терен КНР набула землеробського фаху біля тяжкої праці з диким рисом. Те само й на терені США археологічні культури на кшталт пуебло здобували землеробських навичок біля кукурудзи. Такі харчові рослини є сакральними психоетнічними природними культурними символами, а шана навколо них є споконвічною традицією [4, с. 111]. У подальшій ґенезі усе відбувалося за класичними схемами цивілізаційного розвитку, коли райони на периферії виявились досить вдалим втіленням ідеї відтворюючого господарювання. І таке розуміння процесу цілком узгоджується із науковими спостереженнями академіка М. Вавілова [2].

Далі ми нагадаємо, що давніший колективний спосіб мислення як і особиста інтелектуалізація не могли мати рівнів аналогічних сучасним. Це не свідчить про якусь розумову обмеженість, зовсім ні. У давніх суспільствах були зовсім інші виміри існування й інші пошуки можливостей співіснування з природним довкіллям, а це й визначає іншу спрямованість щонайперше колективного способу мислення, яке є щільно залежним від навчання.

Навчання [1] – це певна матеріальна взаємодія поміж тими хто навчає і кого навчають, а без такого фізичного спілкування ані естетичного, ані екологічного тощо навчання не станеться. Така дія необхідна і відбувається вона на рівні життєвого досвіду, інтуїції, особистої та суспільної практики – рух від незнання до знання. Навчання є в усіх вищих живих істот. Натомість навчанням у людей є продумана цілеспрямована практична діяльність. Пізнання чи відзеркалення можливо у певному сенсі вважати на відміну від навчання явищем більш другорядним, особистою функцією мозку та внутрішніх психічних якостей людини. Пізнання, як відображення речей та явищ з об'єктивно існуючого Світу: образів й довкілля та їхніх природних та штучних якостей, особливостей, сутності і є дуже залежним від певних природних закладин мозку. Натомість навчання є винятково штучним (хоча й природним) процесом комунікації, що здійснюється за допомогою звуків, знаків, невербальних елементів і нарешті мови. Раніше вважали, якщо фізичного, матеріального взаємного зв'язку немає, то і навчання відбуватися не може. Проте нині суспільство вже

цілком опанувало навчання й без матеріального зв'язку чи аудіо … Прикро визнавати, але в *схованках* генетичного коду немає носіїв добра, погано це чи добре не будемо визначати, а лише зазначимо, що носії зла там є присутіми. Пристні вони саме через боротьбу за виживання й існування хижацтва. Отже, саме дія «навчання» й спрямована щонайперше привчати людину до доброчинства. Не лише чекати доброчинства, як божественної дії, а доброчинства у діяльності самої людини. Тобто гуманістичність залежить напряму від навчання.

Проте і цікавим, і особливим є питання: а у якому природному регіоні могла зародитися й утвердитися така ознака, яку ми означуємо як «екофільність»? Де вона могла виникнути, щоби у подальшому навчати похідним від неї обставинам? Це ніяким чином не могло відбутися в пустелі чи серед снігів Заполяр'я, але ж і не у районах тропічних дощових лісів. А де? Що може здійснити тропічний ліс, джунглі, нині є очевидним у Мітельамериці, Південно-Східній Азії та на островах Індонезії. В цих регіонах ліси поглинули унікальні, дивної краси і мистецької витонченості споруди. Але ж яким чином такі споруди було побудовано. Побудовано їх було за періоду, коли клімат був на кшталт нинішнього у Середземномор'ї. За такого клімату рослини не мають таких можливостей як у тропічному дощовому лісі, а головне що видове розмаїття має зовсім відмінний склад аніж у тропічному лісі. Важливою є наступна обставина: усі рослини виділяють леткі речовини. В тропічному лісі уся суміш виділених речовин перебуває у певному безладі, така обставина позбавляє довкілля оптимального впливу на нього летких фітогенних речовин та й активність кисню не стає у стані потрібному людині для активного, а потому й продуктивного мислення. Дещо подібне й у природному рослинному довкіллі глицевих (шпилькових) лісів, тайги, де суцільна загущеність і занадто одноманітний фітогенний фон.

Сучасний євроазійський степ перетворився у степ на місці листяного деревного рідколісся із луковим різнотрав'ям завдяки не надто обачливим діям людини. Північна частина давнього українського терену за достепового періоду складалася із змішаного рідколісся, гаїв, річок, джерел, озер, озерець і різнотрав'я; як на те, у південній частині було значно більше різнотрав'я, проте дещо менше гаїв – це справжня Лісолукова зона. Вона найбільш сприятлива у своєму оздоровчому, господарському, геопсихічному та еколого-естетичному сенсі природна зона для існування людини. Ця зона виявила себе у найкращому психоемоційному штибі, який успішно здійснював свою психоетнічну дію формування інтелектуальних засад слов'янської метапсихічної спільноти у найближчому до нас часі. Пейзажна побудова лісолукового регіону міцно утримує у підсвідомості людини візуальну відмінність від ковилово-полинового та тирсового степу. Натомість саме степ був психоетнічним довкіллям, яке здійснювало етноформуючий вплив на різні скотарські суспільства на кшталт кипчаків. Нинішні глицеві ліси чи тайга, а колись ще й глицеві праліси, ніколи не були реальним природним фітоценозом у проживанні українців і слов'ян загалом, натомість є для них природною протилежністю. Проте такий фітоценоз є психоетнічним довкіллям деяких фіномовних, як мордовське та інші об'єднання, аборигенних народів Північної та Північно-Західної Європи. Усі глицеві ліси містяться у підсвідомому як виразно протилежні українському краєвиду. Природна естетика змішаних листяно-глицевих лісів Карпатського гірського регіону увійшла у свідомість горян і закарбовувалася міцно у підсвідомому і це мало своє виразне виявлення у мистецтві як етнічна естетика з дуже давніх періодів. Натомість тотальне винищення унікальних минулих лісів в Карпатах і насадження на їх місці смерекових лісів у останні 150 р., значно змінило не лише регіональний склад

повітря, а і збідніло своєю візуальною естетичністю регіональний світогляд, а від того й було порушено етноестетичну основу усіх карпатських унікально культурних суспільств.

Важлива заувага: що психологи, які займаються вивченням природних впливів на формування особистості та колективну свідомість, наголошують на важливості присутності парків та ботанічних садів у містах, через відчутну віддаленість містян від природного довкілля. Проте така присутність є бажаною навіть у деяких районних центрах, які мовби й знаходяться у наближенні до природного довкілля, але ландшафтні парки, а у школах та культурних центрах бажаними є й парки під дахом, зовсім не завадять тамтешнім мешканцям. Людина має кожної днини споглядати природний краєвид чи хоча б фрагмент його, наближений до справжнього природного, психічна дія від такого факту має дуже важливий антистресовий сенс, а як аспект гуманізації нинішнього молодого суспільства є неоціненним, хоча це й не виявляє себе надто помітним. Бо якщо майбутні покоління виховуватимуться й надалі у відстороненості від Природи, вони навіть не знатимуть, що то є *природне довкілля* і чим воно відмінне від телевізійного і особливо – яким чином довкіллям потрібно опікуватися, спостерігати його, але ж і опікуватися ним, доглядати.

Створення парків в Україні має давню і не менш цікаву ніж деінде історію і особливу традицію. Великі присадибні парки, як важливий елемент при панських резиденціях і приватних маєтках, приміром на Київщині з кінця XVIII й початку XX століття, набули свого унікального самобутнього сенсу у порівнянні із аналогічним виявом мистецтва у Європі. Як на краще, то подальша генеза такого виду парків спричинила надалі й розвиток міських парків і у багатьох містах на відміну від «миргородської калюжі», відображеної М. Гоголем як центру відомого міста, активно почали створюватися у містах парки, сквери, бульвари тощо. Приміром м. Київ протягом першої половини XX ст., а особливо одразу після Другої світової війни завдяки активному й успішному парковому будівництву набув визнання у світі як «зелене місто», «місто парк». І це не дивно, бо деякі парки лишили у своєму складі природні фрагменти, тобто частину того краєвиду, який сформувався природним чином.

Натомість вже закінчення XX ст. і початок нинішнього століття, як це не прикро визнавати, звели нанівець «зелене місто» і Київ втратив свій світовий статус «місто парк». Прикро, коли рукотворні архітектурні творіння гинуть, зникають, але ще прикріше коли гинуть й зникають спільні творіння людини й природи, але у Києві – це реальність.

Справжнє становлення парків, приміром, Київщини почалося з кінця XVIII і тривало до початку XX століття. Спільним у формуванні перших тодішніх паркових садиб було найширше використання видів місцевої рослинності і обов'язково були присутні водойми у вигляді ставка у поза палацовій частині парку. Цей факт візуально наближував до української традиції розміщення поселень безпосередньо біля водойм чи водних артерій. Найбільш визначальним фактором був і є у визначенні видового складу парку і його типу є клімат.

Цікавим фактом є те, що, як у московії так і надалі у російській імперії, москву завжди вважали східним містом, яке зовні виглядало відповідним до Золотої Орди чином. Тому російський імператор Пьотр прагнув, щоби столиця містилася не у москві, бо йому кортіло Західної імперії, а не європейської філії Золотої Орди. Тож місто Петра мало бути зведеним на європейський штиб, надати ж новій столиці такого вигляду мали будівничі, яких позвозили з міст тодішньої України. Петербург з самого свого початку мав протиставити себе Давньому Києву, домінувала нав'язлива ідея про «третій Рим». Особливо після спроби зміни політичного курсу України гетьманом

Іваном Мазепою в часи тривалої війни россії з Швецією, зокрема після трагічного для України військового протистояння під Полтавою.

Популярна у Західній Європі голландська паркова традиція є спорідненою із західноукраїнсько-волинською, натомість прийнятий до втілення німецько-голандський варіант петербурських садів є відчутно відмінним й особливо відмінним є різне у прочитанні барокко. Традиція садів при монастирях ще з Київської Русі відома від записів, зроблених за перебування на Київщині у середині XVII ст. антіохського патріарха Макарія. Син його, Павло Алепський, був у захопленні від побаченої кількості квітів, плодових дерев та виноградників, ті записи містять й натяк на топіарне мистецтво. Вразило, що тодішній Бориспіль мав при кожному будинку гарний сад й від того усе місто мало вигляд великого розкішного саду, натомість у Медвині вразили доглянуті пруди.

Регулярні сади, такі як Царський сад у Києві та парки у Почепі та Ляличах, є візуальним виявом домінуючого абсолютизму у політиці. Сади, як і будівлі – палаци, храми, монументи тощо – повинні були вражати й утверджувати владу володарів. Проте поступово парки набували меншої помпезності, ставали значно естетичнішими та вигадливими. І все ж регулярний стиль (символ абсолютизму) не зник зовсім, навіть лишався і за совєтського періоду, набувши вже особливого, *пролетарського*, змісту, не дивно, що таке перетворення виявилося характерним й для Царського саду у Києві.

Тривалий час значна частина України була підпорядкована россії, тому й залежність домінувала, зокрема, у будівництві офіційних парків, через що не виявляла зовнї своїх місцевих естетичних уподобань. Натомість кращі приватні маєтки українських господарів виразно тяжіли до пейзажного стилю, у тому щонайперше була відчутна їхня європейськість. Напочатку було лише копіювання зразків *античності* у рослинних фрагментах та скульптурах, на кшалт *Геллади та Давнього Риму*. Справжня античність, як витвір Середземномор'я, не могла бути правдивою через використання місцевих рослин, далеких зовні від італійської, грецької чи французької рослинності. Використання природних особливостей місцевих рослин одразу визначили напрямок нового стилю у парковому будівництві. Свідомо ці українські парки не протиставлялися політично так гостро-опозиційно російському абсолютизму, як це було у Західній Європі з боку новітньої буржуазії та передового дворянства королівському абсолютизму, проте і в українських проглядає прагнення до демократизації суспільства. Догляд за помпезними регулярними парками вимагав значної кількості обслуги і це потребувало значних коштів, а новий час XIX ст. змінював розподіл робочої сили. Період капіталізації й індустріалізації потребував людської праці на нових заводах та фабриках у великих об'ємах і тому залучалася значна кількість працюючих, така виконавська робота (хоча і лиха для здоров'я) для багатьох людей була матеріально привабливою. Тож період розквіту регулярних садів добігав свого завершення, проте сади не зникли зовсім, бо не могли, тому що психічно відповідали певним соціоприродним структурам, сади значно змінилися, увібравши у себе елементи м'якої природної лінії й акценту природної естетики. Довше за інших у Європі великомасштабні парки могли триматися у російській та Османській імперіях через великі можливості дешевої робочої сили. Рабство (кріпацтво) формально у россії припинило своє існування 1861 року, але практично розкріпачення одразу не сталося.

За другої половини XIX ст. було здійснено значну розбудову багатьох поміщицьких маєтків, цьому сприяло, серед іншого, й отримання значних коштів від

продажу до Західної Європи зерна, а згодом і цукру. Просвітництво почало відігравати значну роль і в Україні, на той час у маєтках було створено велику кількість пейзажних парків з елементами регулярного стилю. Класицизм поступився романтичному пейзажному парку, бо композиція минулого була зрозумілою лише при усвідомленні певного семантичного підтексту. Проте час та подальші композиційні нашарування значно змінювали первинну ідею парку під впливом суспільно-політичних змін довкілля. В пейзажному парку щоперше відбувалося певне духове повернення до шанування рослин на кшталт давніх дохристиянських часів. У новому парку рослини мали сенс не лише як структурний матеріал для фрагментів ландшафту: для алей, шпалер, альтанок тощо. Натомість рослини вже відігравали активну участь в утворені ілюзії зближення з Природою і кожен елемент такого зближення містив у собі особливу семантичність, тому й викликав лише позитивні емоції. Квіти, трави, чагарники, дерева, підлісок й елементи неживої природи, але природного походження, й штучні малі форми утворювали оригінальні пейзажні фрагменти, які неочікувано у динаміці ефектно змінювали один одного. Головною ідеєю стає можливість відтворити плинність життя через несхожість різних моментів – парк ранком, вдень, надвечір (це чудово засвідчив у своїх імпресіоністичних малюнках Клод Моне), влітку, взимку, восени й навесні. Особливо звабливо виглядала природна, але утворена штучним шляхом, водойма. У Качанівці на Чернігівщині – це послідовний каскад ставків, який охоплює парк по периферії, тим само відокремлюючи його від загального сільського довкілля. У Софіївці ж, на Уманщині, став утворює відкритий простір, який, як центральне місце, гуртує коло себе пейзажну композицію.

Західна Європа позбулася свого захоплення античними міфами й семантикою ренесансу під впливом Великої Британії (найбільше у виконанні майстрів Дублінської школи паркового мистецтва) і у захопленні полинула у відтворення духу минулого середньовіччя у нових парках, як сентиментальна й романтична готика. На українському терені така паркова ідея здавна мала своє особливе природне національне втілення у відповідності до найдавніх природних богошанувань. У нових парках це виявило себе у прагненні до імітації недоторканих у минулому часі *гаїв божих* й *божилісся* тощо.

Найбільш яскравим виразником такого стилю в Україні, на диво, виявився, ірландець за походженням, Діонісій Міклер. Його особистісне вшанування величі Природи і щире відчуття її особливостей та нюансів втілилося у краєвидах, які він досить тонко та гостро підмічав і майстерно відтворював в усіх своїх мистецьких творіннях – несчисленних маєткових парках. Насправді майстер створив таких унікальних творінь надто велику кількість за своє довге життя. Прикро визнавати, що з цього мистецького творчого здобутку нічого нині не лишилося, але складно щось вдіяти, якщо для збереження нічого не намагалися робити. Поза сумнівом, що Д. Міклер не одразу, а лише поступово у спільному існуванні і за безпосереднього контакту з природним українським довкіллям, ще й набувши усвідомлення про традиційне обожнення рослин автохтонами, утворював у своїх роботах образ національної української єдності з Природою. В процесі роботи Д. Міклер усвідомив, що, як і британцям потрібні сади британські, французам – французькі, данцям – данські, й іншим народам свої, так і українцям потрібні, за духом своїм, парки українські. І саме Д. Міклер свідомо сприйняв цьому, хоча нічого подібного не виголошував, проте у своїх паркових творах цю ідею втілював успішно і надто ефектно.

Національним духом парку є безпосереднє творення певного природного храму, який є уособленням правдивого місцевого краєвиду, тому планування парку враховує конкретний

рельєф, видовий склад довкілля з аборигенної флори, присутність доріг, стежок, джерел, водойм та найбільш характерних, одразу навіть і не дуже й помітних кожному, окрім майстра, притаманних певній місцевості природних декоративних, естетичних доповнень. Потрібно ще враховувати, що не усі рослини однаково успішно поміж собою єднаються і не лише естетично, а найголовніше – біологічно, тому треба знати *хто з ким може бути поєднаним*, а вже потім враховувати й традиційну містичність у ставленні мешканців до рослин. Ще у XVIII ст. у Західній Європі набули широкого поширення рослини з різних регіонів Світу, проте саме XIX ст. виявилося часом щонайбільшого застосування таких екзотичних рослин у нових, створюваних в Україні, парках, хоча майстри і прагнули більше використовувати рослини із споріднених регіонів й успішно акліматизованих у нашому кліматі, отже важливою була вимога, щоби залучені іншого походження рослини були візуально подібні до місцевих.

Далебі вже у XIX ст. виникають і такі специфічні парки як ботанічний сад, які головним чином створювались при університетах та педагогічних чи аграрних інститутах. Проте найвідомішим з ботанічних садів України є у Криму у с. Нікіта; а ще й дендропарк у Тростянці (це найперший пейзажний парк реалістичного типу); парк-садиба Веселі Боковеньки; тераси на горі Мітрідат у Керчі тощо, але найдавнішим дендропарком України є Краснокутський під Харковом. Нині ж видатним є ботанічний сад НАН України ім. М. Гришка у Києві, про долю чудового ботанічного саду у Донецьку нічого не відомо.

Реконструкція міст, приміром, Києва, посприяла витворенню *публічних* садів, тобто не при маєтках чи палацах, а садів-парків для загального відвідування містян. За регулярного планування вулиць пейзажний характер парків природним чином сприяв гуманізації міста, таке оприроднення міста, успішно виконане, значно змінювало цегляну жорсткість середовища. І саме Київ з другої половини XIX ст. та протягом усього XX ст., не беручи до уваги усі перетрубації, які випали на його долю, набув слави природного і завжди *Зеленого Міста*. Таким чином створення парків у Києві, особливо в його центральній частині серед наддніпровських схилів та урвищ є оригінальним внеском до скарбниці загальної системи паркового будівництва Світу – нагірні парки, де кожен елемент, навіть будівельний чи декоративний, як допоміжний, виконує своє естетичне творення оригінального образу. Те саме стосується й парка ім. Т.Г. Шевченка у м. Дніпро, який веде свою історію від старого Єкатеринослава (1787 р.), де збудовано палац Г. Потьомкіна та виконано парк регулярного стилю навколо нього. Проте ще перед цим на цьому місці існував плодовий сад запорізького козака Лазаря Глоби (родича нинішнього відомого фахівця у паранормальній галузі). Окрім побережної території до Дніпрового парку увійшов і Монастирський острів, який за переказами був місцем перепочинку, зібрання та підготовки перед подоланням дніпрових порогів давніми плавзасобами, які ходили Дніпром часів Русі й Козаччини. Значна перебудова парку м. Дніпро сталася у 70-і роки XX ст. і його перетворили на прогулянковий пейзажний парк із багатьма різними функціями. Видовий склад – 70 видів рослин, щонайперше: липа, берест, акація біла, клени гостролистий та ясенелистий, каштан кінський та дуб, є 20 метрові екземпляри тополі Боле. Новітні посадки дубів, липи, сосни, каштанів вже мають 15 і більше метрів, а ще є екзоти – айлант, катальпа та інші, які успішно відбули адаптацію.

З найвідоміших українських припалацових паркових комплексів маємо парк передостаннього українського гетьмана Кирила Розумовського, спорудженій у м. Батурині, на лівому березі р. Сейм, за проектом Ч. Камерона, відомого тоді фахівця з Петербургу. Не менш виразним був парк того ж К. Г. Розумовського у м. Яготині на узвишші біля звивистої

р. Супої. Той комплекс за перших років своєї розбудови вважався визначним, бо щонайперші посадки дерев сягали на 4 версти, штучне озеро мало 10 км у довжину з кількома островами на ньому. Син гетьмана, який успадкував маєток, був відомим любителем ботаніки, а його ботанічний сад у Горенках тривалий час вважався гордістю москви. Натомість Яготинський комплекс, з середини XIX ст. відомий як маєток Репніних, був визнаним культурним центром України, бо мав унікальну картинну галерею та велику бібліотеку. Маєток відвідували визначні постаті тогочасного українського суспільства. Багато надто важливого пов'язано з цим унікальним маєтком та його особливими господарями у Т. Шевченка. Проте не виявилося людей здатних поцінувати це й скористатися можливістю щоби зберегти такий привабливий мистецький й історичний витвір.

За 40 км від Батурина на березі р. Десни містився маєток російського фельдмаршала П. Румянцева-Задунайського – палац був особливим, бо його формовавно у *східній* готиці, проте барочною спорудою. На Чернігівщині відомими комплексами є ще: у Ляличах (проєкт відомого петербурського фахівця Д. Кваренгі) мав регулярний (французький) сад з басейнами, фонтанами, скульптурами та яскравим квітковим партером, а ще й пейзажний парк та звіринець і плодовий сад. Загалом 600 га площі. Цікавим є й парк у Стольному (проект Д. Кваренгі), де окрім усього, що відповідало *паладинському* стилю, модерному на той час, було створено оригінальну оранжерею у вигляді античного храму.

На Харківщині існували маєтки: Мерчик на березі р. Мерчик, достатньо унікальний, у його пейзажному парку домінували дуби, клени, ясени та ялини; а також Хотень та Графське; відомі ще й парки: Шаховський та у Натальївці.

На березі р. Тетерів, казали, що *серед боліт та соснових борів північної частини Волині, де найбільше збереглося давніх згадок про слов'ян*, у маєтку Горчакових за 40-х років XIX ст. майстром Д. Міклером було створено Коростишівський парк. Ще за XVI ст. на цьому терені був замок литовського князя Гедиміна. Визначним витвором парку є терасовий партер з якого каскади квітів збігають сходами до ставів, в яких присутньо багато різноманітної водяної та побережної рослинності. Нині парк, а це є дуже прикрий факт, має вигляд типового совєтського провіційного парку з далекою від створеної Майстром Д.Міклером емоційною та ідейною орієнтацією.

Діонісій Міклер після Дублінської академії садівництва, квітникарства й паркотворення у 1790 р. прибув на запрошення польської княгині Ізабелли Чорторийської для роботи у відомому парку Пулави у Польщі та в маєтку С. Понятовського у Корсуні. Тоді Д. Міклер ще й не здогадувався, що з цим природним регіоном він поєднає усе своє життя, а це 50 років. За цей час Майстер втілив у життя забагато особистих ідей на теренах тогочасної Польщі у парках «Пулави» й «Аркадія» та у реконструкції палацового саду польського канцлера у Варшаві. Але вже з 1792 р. і до середини XIX ст., тобто усе життя та творчість його пов'язані із створенням багатьох різноманітних парків на Волині та Подолії.

Суто український творчий шлях Діонісій Міклер розпочав на запрошення княгині Міхалови Любомирської у м. Дубно, де заклав пейзажний парк «Палестина». Це був дивний, не бачений до того, витвір паркового мистецтва. Він спричинив серед тодішнього панства неймовірне захоплення. Саме з нього й починаються змагання сусідів та інших власників маєтків по створенню різноманітних парків. «Міклерівський стиль» взяв собі за основу англійський пейзажний парк, але Д. Міклер значно його творчо удосконалив шляхом своїх пошуків у єднанні людини із українським природним довкіллям. Не до всіх тогочасних маєтків Д. Міклер зміг докласти своїх ідей безпосередньо, проте копії (іноді наївні й примітивні) масово ширилися не лише у Західній Україні. Метою майстра було творче

перетворення певного природного ландшафтного фрагмента у мистецький витвір-пейзаж, здійснювалося це не фарбами, як у малярів, а у використанні природних матеріалів: гармонія рослинних угрупувань, кольорові їх поєднання та контрасти, перспективи утворювані рельєфом і сонячним світлом тощо. Після «Палестини» Д.Міклер створив безпосередньо чи за його ескізами створено та реконструйовано незліченну кількість парків. На Волині у Кременецькому ліцеї Д. Міклер створив перший та найкращий в усьому краї ботанічний сад. Тоді ж на Волині було закладено ще два великі парки з оранжереями; згодом парк над р. Горинь у Підлужному біля Рівного з великою кількістю водойм, мальовничих гаїв та садовими плантаціями тощо; а ще й малий (20 га) за розміром, проте дуже мальовничий парк у Шпанові, він був гордістю Гелени Радзивілл і вона наголошувала, що лише у Шпанові вона зрозуміла: *красі мистецтва ніколи не досягти краси природи*. Княгиня завжди приїздила сюди, щоби набути психічної рівноваги й упевненості у собі. То насправді природна краса у поєднанні з майстром позитивно впливає на психічний стан людини. Нині є достатньо наукових визначень стосовно впливу конкретних природних ландшафтів у формуванні національних особливостей.

Д. Міклер за останнього творчого періоду у своєму житті (1814 – 1831 рр.) зосередився на роботі у Поділлі, де створив парки у маєтках в Ободові, Степанівцях, Стрижавці, Ковалівці, у Рівному, Чернятині, Гродеку, Северинівці, Дермані, долучився до маєтків у Макові, Серебринцях, Гармаках, де надав конкретні рекомендації з реконструкції існуючих краєвидів та нових ідей у перетворенні парків на видатні твори мистецтва. Через 48 р. від створення парку «Палестина» Д. Міклер для онуки своєї першої замовниці на Україні М. Любомирської реконструював парк у П'ятничанах. Згодом він ще й здійснив реконструкцію парку у Чорному Острові, потім у Коростишеві у графа Г. Олізара. Сам Г. Олізар заснував маєток «Артек» («Карди-Яррикон») у Криму.

Витончена мистецька поєднаність творів Д. Міклера з природним українським довкіллям, посприяла тому, що навіть нині фрагменти парків, які хоча як цілісні й зникли, проте продовжують існувати, бо широко було використано липи, в'язи, ясени, платани, плакучі форми ялин та берези, верби, клени, дуби, каштани, тополю пірамідальну та різні глицеві рослини, які лишилися у самостіному існуванні. Д.Міклер почав творити у маєтках оранжереї, задля вирощування екзотів, які влітку виставлялись у парках у місткостях на газонах.

Найбільш оригінальними комплексами України є «Софіївка» в Умані та парки у Качанівці і Сокиринцях. Досвід створення відомого нині на увесь Світ парку, уманської Софіївки, вплинув на створення при палаці паркового комплексу спочатку в Алупці, де відтворено псевдоготичний стиль із елементами східної архітектури, а надалі досвід поширився усім узбережжям Криму. Достатньо відомий нині маєток у Качанівці з палацом барочного типу спочатку належав фельдмаршалу П. Румянцеву-Задунайському, а у 1824 р. маєток придбав Г. Тарнавський. За задумом нового господаря парк реставровано та розширено до 600 га, у ньому з'явилися нові мости, альтанки, зимовий сад і металева огорожа. Рослинний склад: модрини, сосни, ялини, клени, липи, каштани, дуби, берези, побережні ж лукові галявини підтримані вербою білою. Створена система водного забезпечення найбільша в Україні та серед аналогічних комплексів Східної Європи, досягала площі більше 100 га і є порівняною лише із гатчинською системою у рф.

Особлива «атмосфера» паркового комплексу у Качанівці надихала й вабила до себе М. Глінку і тут він створив фрагменти опери «Руслан та Людмила». Бували у маєтку: Т. Шевченко, Н. Гоголь, Н. Ге, М. Врубель, І. Репін та інші. Важливо, що парк на диво є

достатньо збереженим нині, натомість як більшість парків України знищено. Знищені не через недолугість населення, а у наслідок свідомої політики СССР стосовно унікальної культурної спадщини України.

За 15 км від паркого комплексу у Качанівці розташована садиба у Сокиринцях. Обидві садиби не лише розташовані поряд, вони ще й мають забагато спільного в архітектурі палаців, а також і у самому парку, підтверджуючи цим існування оригінального українського біляпалацового паркового стилю. Проте за час тривалого свого існування комплекси не лишалися незмінними, бо відбувалися обов'язкові перебудови задля відповідності «модерним вимогам часу». На своїх початках виняткове використання у парках рослин лише з місцевих лісів дещо обмежило творчі можливості, проте посприяло, зокрема, парку у Сокиринцях набути ґрунтовної природності, разом із великими та маленькими галявинами, лісовими алеями та відкритими водоймами – усе разом сприяло відтворенню для психіки людини традиційної заспокійливої атмосфери від українських природних краєвидів. Таким чином протиставляючи таку психічну особливість яскравому ефекту унікальної «Софіївки», яка за своїм мистецьким штибом є оригінальним і надто високого гатунку твором, проте яка духово не відповідає психотиповому сприйняттю довкілля українцями, обидва парки є, як й інші, великим скарбом культурних цінностей України.

У наближені до Сокиринців й Качанівки розташований Тростянець, поряд з яким є, не менш особливий, аніж попередні паркові твори, дендрологічний парк. Парк у Тростянеці не був природним чином гарно визначеним серед місцевого ландшафту. Тому щонайперше майстерно було штучно створене композиційне вирішення рослинних структур у винятково українській природній красі й виразній естетиці лісолукових ландшафтів. Місцевість, яку почали освоювати під парк у 30-х роках XIX ст., була справді степовою орною рівниною, порізаною ярами та яругами, безпосередньо обрана ділянка ще й перетиналася болотом від ручая Тростянець із сторічними дубами. Одразу збудували греблі та загати, вони посприяли утворити кілька великих і малих ставів і вже навколо цих водойм формували паркові краєвиди. Створили щільні гаї з домінуванням місцевих різновидів дерев: береза, сосна, ялина, тополя, липа, дуб тощо. Згодом висаджували рослини завезені з господарств Київа, Риги, Петербурга, Криму. З 1858 р. почали штучно формувати *природний* рельєф, приміром, протягом 28 років створювали краєвид "Швейцарія" з гірськими хребтами та узвишшями, висота яких сягала 30-35 м. Основою усього комплексу був тростянецький дендропарк, а навколо на різних відстанях створювався певний ансамбль з природних острівців лісу та гаїв. Штучно утворені групи були оригінальні й мали відповідні назви: «Наталліне», «Петрине», «Темні лавки», «Мечеть», «Обійми та Пригорнись», «Піклувальне яйце», «Катринина могила» тощо. На загальному терені у 2,6 тис. га поступово утворився суцільний лісолуковий комплекс, який виразно поєднав декоративні паркові краєвиди, плодові сади, орні поля та розсадники. У парку успішно створили загальну пейзажну картину , коли взаємно пов'язаними виявилися штучно створені рельєфи краєвиду з фрагментами залишеної місцевої рослинності, приміром, дуже ефектні штучно створені малі узвишшя та пагорби суцільно вкриті місцевим яловцем козацьким. Різноманітні штучні *архітектурні* витвори з рослин у парку – *зали, анфілади, піраміди, корона* тощо – є настільки унікальними, що вражають людину ще й нині та надихають радістю. Тож бо зауважимо, що радість та натхнення – головні враження від перебування у замріяному Тростянецькому дендропарку.

Унікальним є й дендрологічний парк Веселі Боковеньки, який створено у досить посушливій місцевості Правобережжя України, нині – Кіровоградщина, за проектом українського художника-пейзажиста І. Сталіславського-Падалки за безпосередньої участі й

у виконанні відомого російського практика та теоретика ландшафтного будівництва А. Регеля та лісознавця А. Яцкевича. Парк створено у долині р. Боковеньки, на схилах байраку Скотовате. Важливою обставиною було закріпити сипучі піски і створити водойми, чого й досягли у мистецькому використанні ярів і яруг та, створивши рослинну зону з 250 різновидів дерево-чагарникової флори. Отже, майстри створили з місцевих рослин природність національного краєвиду, але й доклали зусиль, щоби штучним шляхом покращити виразну красу краєвиду. Засновник і перший господар парка Н. Давидов наголошував, що найпершим учителем у створенні пейзажу має бути Природа. І насправді дух українського природного довкілля у його етноестетичності відчутні у парку ще й нині. Нараз це вже заповідник Веселі Боковеньки. В ньому широко використано м'які кольорові поєднання та контрасти: найхарактерніші для українського національного пейзажу лісолукової зони, де верби пониклої форми з тополею білою, а поміж цими групами лукові різнотрав'яні простори, а змішані глицево-листяні рослинні масиви, характерні для природного довкілля північної України, ще більш кольорово виважені й дещо суворі. З найефектніших витворів парку є пряма алея довжиною 400 м, утворена з щільно висаджених екземплярів сосни – крони на висоті 30 м, поєднуючись поміж собою, утворюють ілюзію величі готичного собору з ажурним, витонченним склепінням, тому перебування тут сприяє стану емоційної піднесеності. До алеї підійти можливо звивистими лісовими стежинами, тоді раптовість з'явлення алеї додає емоційного сенсу. Рослинність парку: сосна австрійська (чорна) й звичайна, дуби, клен, каштан, туя, тополі (біла, пірамідальна тощо), в'яз, верба, липа, гледичія, софора тощо – це дерева, а з чагарників: бузок, спірея, жасмин (чубушник), кислич звичайний (барбарис), жимолость козлиста (пахуча), маслинка вузьколиста (лох) тощо.

Наближений за своїм прагненням єдності штучного і природного довкілля через використання місцевої природної флори до дендропарків у Тростянці та Веселих Боковеньках є ботанічний сад-заповідник Асканія-Нова у степу на Херсонщині. Парк у складі заповідника є поливним, пейзажного типу із штучними водоймами, з деревами: акація біла, ясен, дуб, тополі, гледичія, сосна гірська та яловець (червоний та козацький). На початку до складу парка ввели багато екзотів, проте їхня більшість не була акліматизована, тому й загинула. Рідкісними й унікальними у заповіднику є степові фрагменти із степових трав.

Унікальними парками в Україні завжди вважалися кримські парки, які мають свою природну унікальність та мистецьку особливість і це разом з унікальним кліматом південного узбережжя сприяло створенню у парках особливої *атмосфери*, відмінної від інших парків України. Природні умови регіону дали змогу використати багато екзотичних для інших регіонів України рослин. Найбільш відомим є парк в Алупці – це комплекс Воронцовського палацу, у формуванні його пейзажних фрагментів досить відчутнним є особистий вплив, естетично вихованої, господині маєтку, Е. Воронцової, дружини господаря, генерал-губернатора Новоросії графа М. Воронцова. Графиня виховувалась у маєтку своєї родини, Браницьких, в Олександрії. Олександрія у Білій Церкві – чудовий великий пейзажний парк-маєток, існує й нині як науковий підрозділ Національного батанічного саду НАН України ім. М. Гришка. Тож важливим виявився вплив побажань Е. Воронцової у композиційному вирішенні усього унікального парку в Алупці. Естетичні паркові надбання уманської «Софіївки», оригінального парку, відчутні й у семантиці краєвидів Алупкінського парку, проте унікальність і південна самобутність романтичного характеру парку є беззаперечною і в тому важлива роль місцевої рослинності та рельєф місцевості.

Домінуючими є сосна гірська (кримська), дуб скельний (пухнастий) та багато яловцю, крім того кіпариси, різні кедри, магнолія, лавр, декілька видів ялиці (пихта), туй та олеандрів, а ще – бруслина (бересклет), бузок, тополя пірамідальна, трахікарпус (віялова пальма), каштан, іудине дерево або церцис стручковий, мильне дерево й самшити. Незвичним для України є використання великої кількості глицевих дерев (різних видів ялиці, ялин, сосни, кедрів тощо), у помірному кліматі вони не мають поширення, бо відверто південного походження. Не менш виразним є і Ліваділйський парковий комплекс біля історично відомого палацу, розташований на схилах гори Могабі (Ліваділя – грецькою означає луки), що розпочинав своє існування як маєток графа Л. Потоцького. Згодом парк увійшов у склад маєтку Ореанда. Деякі споруди палацового комплексу архітектурно нагадують візуальний образ давнього Бахчисарая, тому така уява візуально щільно долучає увесь комплекс до Кримських краєвидів, хоча палац є різностильовим, проте він естетично уміло пов'язаний з місцевим природним довкіллям. Загалом регулярна композиція, що відсвіжина яскравим квітником і рослинною групою з домінуванням тису, лавру, хамеропсу (віялова пальма) та інших субтропічних рослин, ефектно співзвучна із кримським краєвидом. Парк наповнений різними кипарисами, кедрами й іншими південними глицевими різновидами, такі само як і в алупкінському парку. Тут ще є дуби, платани, секвоядендрон (мамонтове дерево), великоплідний суничник і ясени, різні форми із стриженого самшиту й лавру, ще є у великій кількості грунтовкривні й трав'янисті рослини тощо. Багато чого у Криму пов'язано з відомими митцями, особливо з Іваном Айвазовським та з Максиміліаном Волошиним, тут також творили : Архіп Куїнджі, Ісак Левітан, В. Суріков, К. Буссолі, Ф. Гросса, В. Тімма й багато інших відомих та менш відомих майстрів малярства.

Значними є й кримські парки біля Гурзуфської скелі: один з найдавніших у Криму Пушкінський парк, на початку побудови якого1820 р., побував особисто відомий російський поет А.Пушкін; а також ще й парк на Гурзуфський скелі, малий за масштабом, проте завдяки щільному використанню особливостей гірського рельєфу набув виразної самобутності. На вершині скелі лишилися ще й рештки Генуезької фортеці.

Виразним парковим комплексом завжди вважатиметься Никітський ботанічний сад, спочатку мав назву «Економічно-ботанічний сад на південному узбережжі Тавриди», першим директором його тривалий час був Христофор Стевен, у саду він зібрав 4 500 рослин. Усі окремі архітектурно-ландшафтні зони-парки мають своє унікальне особисте планування. Цей комплекс був науковою установою, тому певні дослідні роботи мали б продовжуватись й надалі. Територія Криму містить достатньо й інших парків, які створювались за різних періодів становлення Криму: парк у Фаросі; парк Тесселі; парк селища Мшатка (Південне); парк санаторія «Мелас»; Місхорський парк (з фонтаном «Арзи» та скульптурною «Русалка на скелі з дитиною на руках серед бурхливого моря»); парки в Гаспра та у Нижній і Середній Масандрі; два парки поміж Алуштою та Аю-Дагом (Карасан та Кучук-Ламбат) й інші, яких раніше було багато при санаторіях тощо. Проте крім парків Південного узбережжя в Криму присутні й інші: парк Салгірка у Сімферополі (за XIX ст. перебував у власності П.Палласа, природознавця, який розпочав наукове вивчення Криму); парк садиба Кокози (Голубе око) на схилах Кримської яйли, з виразною татарською розбудовою; парк селища Саки; бульвари та набережні – природні зони Севастополя.

На завершення зауважимо, що цілком зрозуміло, що усі парки України, про які ми вели мову, як і ті, про які не згадали, мають бути ретельно збереженими. На сьогодні вже актуальним вести мову про збереження значної кількості нових, які було створено протягом другої половини XX ст. і початку XXI ст. Зберегти парки – це потрібна справа, проте вона не

єдина. Потрібно, маючи за зразок ці парки, творити нові: потрібно, щоби в усіх містах та сучасних селах були природні зони, які б собою виявляли фрагменти природного українського довкілля для візуального їхнього розуміння сучасною молоддю. Парки, як і бібліотеки, є об'єктами збагачення інтелекту, але парк – це ще й скарб природних знань. Парки, сквери й інші природні зони бажано, щоби створювали старшокласники й студентство під керівництвом фахівців за оригінальними проектами, які відбули конкурсний відбір у фахових інститутах та проектних установах ландшафтного будівництва. Після створення паркові зони мають бути обов'язково систематично доглянутими, а не від акції до акції. Найкраще, щоби догляд здійснювали учні шкіл з метою дій, спрямованих на патріотичне виховання у ставленні до національного ландшафту й на виховання бережливого ставлення до світової Природи загалом.

Наше дослідження написане, щоби трохи ознайомити з Природою українців з-за меж України та багатьох в Україні і, зокрема, про паркову культуру, бо нині мало хто знає про її коротку історію в Україні. Стаття має зацікавити й тих, хто прагне вивчати Україну, важливо і щоби наукове українознавство пристало до уважнішого ставлення у вивченні впливу природного довкілля у становленні інтелекту в генезі українського суспільства. Для українців здавна характерним було і є у певному сенсі екофільне користання природним довкіллям. Проте у різні періоди розвитку людства це явище набирає різних форм, які безпосередньо залежать від багатьох природних чинників та факторів господарювання людини. Тому ми лише наголошуємо на тих особливостях господарської чи загалом культурної діяльності людини, які містять у собі найпрогресивніші риси цивілізаційного розвитку, характерні для бережливого користування природним довкіллям через технологічні досягнення або психоетичні виміри, які є безпосередньою адаптацією людського суспільства до певних змін. Сучасний погляд на господарську діяльність минулого не може вважати його справді бережливим стосовно довкілля, проте все ж при бажанні можливо у тому й угледіти деякі розсудливі дії, а це важливо для виховання.

Проте стан, в якому нині, з 24 лютого 2022 року, перебуває більшість терену України не є у тому сенсі, коли можливо вести мову про якусь екофільність стосовно природного довкілля або догляду існуючих і створення нових паркових зон в населених пунктах. Але життя не спиняється й перемога у жахливому протистоянні з брутальним ворогом врешті зробить можливим нашій країні долучитися до відновлення українського природного національного довкілля й створення в усіх містах, мегаполісах, містечках, селах парків, скарбниць різноманітних рослин Світу і української рослинності.

Література

1. Дъяченко В. К. Дидактик (в двух томах). М., Народное образование, 2006, 400 с.

2. Вавилов Н. И. Происхождение и география культурных растений. Л.: Наука, 1987. 438 с.

3. Кононенко П. П. Українознавство: підруч. для вищ. навч. закл. К.: Міленіум, 2006. 870 с.

4. Сніжко В. В. Ідеологія Терену. К. : Софія А, 2004. 176 с.

5. Сніжко В. В. Українознавство: природна психо-філософська концепція: монографія. К., 2010. 528 с.

Національне природне довкілля в мистецтві

Сніжко Валерій, м. Київ, Україна.

Процес еволюції є природним дизайном, найтривалішим пошуком досконалого у лабораторії Природа. Штучний дизайн – вдумлива праця людини, коли взірцем слугує еволюція, природний дизайн.

Природний дизайн через тривалий період еволюційних процесів створив на планеті Земля значне природне розмаїття життєвих форм і типів довкілля. Поза сумнівом, що найвиразнішим символом еволюційного творчого природного процесу на планеті Земля є людина. Людина – справжній феномен серед багатьох феноменів. Рослина й людина – візуальні символи Життя, таке визначення не принижує, наприклад, комах, птахів, тварин та інших живих істот, які є такими ж виразними символами: руху-польоту (людина в цьому лише прагне наслідувати птаха чи комаху) або руху-дії (різноманітні варіації тварин). Загалом усі тварини, птахи, плазуни та інші живі істоти Планети є грандіозним зібранням дизайнерської майстерності Природи. Природне довкілля через певні рослинні угрупування здійснює важливий вплив на психічні особливості людства. Вплив здійснюється через візуальний образ окремих рослин і їхні комплекси поєднання, а також через функціональну дію живих рослин. От тому винятково регіональні (нині національні) краєвиди формують особливості народної психіки певного природного регіону.

Природа – матеріальна субстанція втілення ідеї (проекту) Всевишньої Волі у систему живих істот-моделей як видимого, так і невидимого процесів життєдіяльності на Планеті. *Природне довкілля* – те, що нас оточує на певний момент ґенези у втіленні у візуальне бачення різних варіантів живого, як і неживого, – бере безпосередню участь у загальній ґенезі. *Природний відбір* – еволюційний процес постійного руху, у дії якого певні об’єкти у певний момент втомлюються; зокрема, вони втрачають ту енергію, яка робить можливим споживання об’єктом часу в просторі, втома ж або втрата енергії примушує часопростір поглинути ідею об’єкта, який вже без енергії часу. *Штучне* (урбаністичне) *середовище* – довкілля, що нас оточує, на певний момент, спроектоване й безпосередньо втілене у певні структури творчою діяльністю людини з максимальним використанням „здобутків” Природи.

Дизайн – аналог Природи в кожній системі, створеній людиною, зокрема – в урбаністичній системі. *Дизайнерський відбір* – прагнення досягнення комфорту, естетичного досконалого у творчій діяльності людини в створенні штучного (урбаністичного) середовища існування людства.

Найбільш стійкими у мистецтві є національні стилі – це відповідність, у першу чергу, етноестетиці та регіональній світоглядній традиції. Художньо та технологічно в культурному процесі як мистецькі моделі відбули свого розвитку і романтизм, і класицизм, і багато інших, проте вони мали місце свого народження, яке й визначало першообраз цього стилю, а місцевий (автохтонний) світогляд наповнював їх особливою ідеєю. Потрапляючи до інших етнонаціональних регіонів, як технокультурницька новація, стиль отримував нове виявлення себе, іноді змінюючи або і перевершуючи естетичну першооснову, приміром, *бароко* й *українське бароко*, або *український модерн*. Тому слід обов’язково нагадати: що психоемоційне явище етноестетика є тим, що гармонійно об’єднує в собі, як у системі, ті природоестетичні уподобання та певні психоестетичні критерії, які й складають основу

життєдіяльності певного народу з його особливою унікальною своєрідністю, із чого й утворюється професійне чи народне мистецтво.

Не маючи свого виявлення, крім як декоративно-прикладне чи ужиткове, українське мистецтво існувало в стані меншовартості, аж поки в XIX ст. М. Д. Раєвська-Іванова в м. Харкові у художньо-професійній школі не розробила професійні підходи художників до зразків народного мистецтва. Надалі С. Васильківський збирав взірці народного мистецтва й успішно користав їх у своїй творчості. І хоча дещо зверхньо поціновує його Д. Антонович, мовби «Васильківський ніколи не був поетом української природи», то це певне через новітні взірці початку XX ст. і вже В. Кричевський, який творив за тими ж, що і С. Васильківський, принципами наближеності, проте виявився значно успішнішим у житті (1872 – 1952) зміг більш яскраво себе виявити, як український маляр, хоча і прожив значний термін життя у Венесуелі. Певно, що вже про творчі виявлення М. Бойчука й О. Архипенка говорять як про вдалу актуалізацію етноестетичних уявлень.

Відома мисткиня О. Екстер виголосила ще на початку XX ст., що мистецтво потребує найбільше вільної творчості, а найменше потребує воно провінціалізму. І з цим складно не погодитися. Тодішні представники авангарду, який об'єднував різноманітні напрямки у Західній Європі, спрямовували своє вивчення примітиву у вигляді японської, а згодом і китайської гравюри, негритянської скульптури і, особливо, дитячого малюнку. На противагу тому О. Екстер глибоко вивчає й аналізує українське селянське мистецтво і закликає до активного пошуку й своїх колег. Згодом вони таки разом й народили український авангард, достатньо відмінний від західноєвропейського своєю природністю. Значним чином цей напрямок у подальшому утверджений провідними бойчукістами, а саме М. Бойчуком, І. Падалкою, В. Седлером, О. Павленком та іншими. Нині загально відомим є випадок, коли П. Пікасо познайомився з українською народною мистецькою творчістю, був у захваті й казав, якщо б то було їхнє, західноєвропейське, малярство, його б знав увесь Світ. На Заході воно й не могло виникнути, бо народжене українським природним довкіллям та трансформоване у візуальне відображення унікальним природо-творчим світоглядом, зокрема Ганни Собачко й Катерини Білокур та Марії Приймаченко.

Бароко – інша ідеологія й інше самовиявлення. Особливо воно себе виявило в Україні: яскравість кольорів, розмаїття форм… Навіть, один із творців пізнього (російського) бароко, В. Растреллі творить у Києві відмінно від Петербургу – колір собору Святого Андрія є характерним Україні, а не Петербургу. Треба відзначити, що, на нашу думку, россія, якщо це стосується нинішньої російської федерації чи російської імперії, як і россіян, має писатися із двома «сс», а не з одним «с». В давні періоди на терені України в Східному Криму об'єднання елліністичних міст-колоній, які нині у своїй більшості під водою, лишилася Керч, у той період мали назву Росія, із одним «с». У совєтський період українське бароко В. Растреллі нівелюють під петербурзьке. Коли ж врешті змогли повернути під час вшанування 1500-ліття Давнього Києва справжній колір, то виявися очевидним зовсім інший вигляд не лише самого собору, а й виявлення Світові образу одного з виразних елементів «лиця міста», його візитівки.

Візитівка Франції другої половини XIX ст., її мистецький образ – твори імпресіоністів – дуже м'яких і пластичних майстрів. Проте уважніше поглянемо на малярські здобутки Т. Г. Шевченка, то виявиться, що найперший європейський імпресіоніст – Тарас Шевченко. Він не став візитівкою тогочасної омріяної України. Бо саме тоді, годі й казати, як «приспали» її і ми лише нині можемо спостерігати взірці українського імпресіонізму – акварелі Тараса Григоровича за 1845 рік. Як академік російської імператорської художньої

академії Т. Г. Шевченко, як і його друзі Василь Штерберг й Михайло Сажин та інші майстри малярства з України, приміром, В. Орловський, К. Костанді, С. Васильківський, М. Ткаченко, П. Левченко, С. Святославський, М. Пимоненко та інші, були зачислені до «російського стилю» малярства. Дійсно той стиль існував, проте не як «рускій», а саме як імперський російський, який прагнув увібрати в себе найкращих мистців із території, яку охоплювала у XIX – XX ст. російська імперія. Тож і виявити Світові свою ґрунтовну майстерність росія змогла, протиставивши її західноєвропейській, одночасно залучивши свої «внутрішні ресурси». Наприклад, надмірність квіткового декору та його яскравість, як і витончена орнаментальність, використані з українського народного мистецтва, де вони присутні ще з періоду трипільської археологічної культури; а стилізовані рослини й унікальний орнамент, притаманні ще з самаркандського періоду у середньоазійському килимарстві. Ще за часів бароко в Україні, крім іконного малярства, активно почало з'являтися самобутнє світське, проте у ньому дуже відчутним ще був вплив італійських пейзажистів. Лише у XIX ст. виникають живописні зображення ландшафтів України. На той час ще не було окремішньої *школи українського малярства*, тому ніхто цілеспрямовано й не відтворював оригінального українського природного довкілля. На той час пошук національних пріоритетів у російських літераторів та у живописі викликав зацікавленість і природним довкіллям. А через нього реально виявили себе риси, які різнять російський та український ландшафти, а також емоційне відчуття, яке викликають вони. Різнилося естетичне сприйняття представників цих народів. Російському малярству притаманна глибинна журба, песимістичний сум, фаталізм (те, що примушує згадати прозу Ф. Достоєвського). Українському ж художньому пейзажу властиві яскраві й м'які барви, за якими відчувається ледве стримуваний дівочий жарт та козацьке мрійництво. Хоча і не слід однозначно стверджувати, що у творах українських малярів XIX – початку XX ст. присутній великий оптимізм. Проте там немає безвідрадності, навпаки, для творів українських художників характерна мрійлива сентиментальність. Порівняймо полотна І. Левітана, А. Куїнджі, І. Шишкіна, О. Саврасова, М. Пимоненка та О. Мурашка. Дуже влучно про першого висловився К. Паустовський: «Картини Левітана викликали такий самий біль, як спогади про дуже далеке, але завжди приваблююче дитинство. Левітан був художником журливого пейзажу. Пейзаж журливий завжди, коли журлива людина. Століттями російська література та живопис говорили про нудотне небо, охлялі поля, кособокі хати (...) З роду в рід дивилися на природу каламутними від голоду очима. Вона здавалась їм такою ж гіркою, як їхня доля, як окраєць чорного мокрого хліба». У Куїнджі замість сірості й самотності російських сіл присутня романтична замріяність місячно-зоряного та чарівно-врівноваженого ландшафту. Дивлячись на «Місячну ніч на Дніпрі» або «Українську ніч», відчуваєш утаємничено-величаву яскравість та містичність природного довкілля. Так і ввижається, що десь поряд присутні кам'яні вартові степу або й сама Кам'яна Могила. Якщо порівняти «Місячну ніч» І. Крамського та «Місячну ніч на Дніпрі» А. Куїнджі, то уся композиція і характер реалізації задуму демонструють цілковите різноетнічне сприйняття довкілля і місця в ньому людини. Хоча у І. Шишкіна і менше російської трагічності в пейзажах, але, як мені здається, безвихідь російська страдницька відчутна чи то в картинах «Дощ у дубовому лісі» або «Лісові далі», чи в "*Среди долины ровныя*...".

Відтворюючи природні фрагменти, кожен маляр пропускає крізь себе велику природну красу й гармонію. Тільки через духове розуміння естетичного мистцеві дається утаємничене для інших психоетнічне відчуття Природи і майстер повинен мати дуже тонке відчуття національного смаку. Українці Штернберг і Куїнджі є: перший – етнічним німцем, другий –

етнічним греком, а россіянин Левітан за етнічним походженням – єврей. Авжеж бачимо, як багатолітнє проживання на українському та російському терені і серед певного етнічного оточення пращурів цих майстрів, а згодом і їх особисто психічно адаптувало до сприйняття конкретного екологічного субстрату – соціоприродного довкілля – як свого особистісного національного пейзажу, який вони якнайкраще втілювали у живописі, видобуваючи з підсвідомого ностальгійні нюанси глибинного психоетнічного минулого.

А. В. Прахов, видатний мистецтвознавець російської імперії, сприяв мистецькому життю Києва. І в кінці XIX ст. – він запрошує до Києва на розписи храмів мистців: В. Васнєцова, М. Врубеля, В. Сурикова, В. Полєнова, М. Нестерова. Це були визначні фахівці своєї справи, але у кожного з них превалювало російське психоетнічне начало, і вони відтворювали у своїх полотнах російське бачення природного довкілля: у Нестерова релігійно-ліричне бачення людини серед природного ландшафту, пейзажі Полєнова («Московський дворик», «Бабусин сад», «Зарослий став») співзвучні з поглядами Левітана, Суриков – класик російських психоетнічних стереотипів XVIII – XIX ст. у малярстві. В. Васнєцов своїми видатними малярськими роботами «Витязь на розпутті», «Богатирі», «Іван-царевич на Сірому Вовкові», «Альонушка» тощо створив міфічний образ минувшини для російського народу, а дивовижний світ ескізів декорацій до «Снігурочки» ще поглибив створене, зробивши його більш переконливим. Цей образ протягом XX ст. перетворився на стійкий стереотип народної психології, і російськосвідоме населення сприймає його як етнографічний відбиток минувшини. Після «Побоїща Ігоря Святославича з половцями» *правдивість* Васнєцова історичності російської Київської Русі постала назавжди у своїй «незаперечливості». Тому через таку візуальну пам'ятку багато громадян СССР й були переконані, що середньовічна Русь є тотожною московії.

Хоча на полотнах Васнєцова місце географічно не визначене, натомість присутня відверта штучність, більш притаманна психоетнічній російськості. Неприродність завжди виникає, коли майстри зображують події чужого для них психоетнічного ландшафту і в тому мало їхньої вини. Через підсвідоме їхні полотна завжди матимуть присутньою рідну їм геопсихічну тотожність. Тому Васнєцов і відображує російський ліс – гущавини, *дрімучисть*, праліси з шпилькової рослинності, тобто тайга. А хіба цей краєвид є характерним для України?! Зовсім ні! Ліси Центральної України, а мова про Русь, Київську Русь, переважно з листяних рослин, а від того ліси світліші й веселіші, оптимістичніші, бо доповнені свіжим різнотрав'ям. Та й у ставленні до лісу зовсім різний сенс.

Здавна на українських теренах до лісу було обачливе ставлення, присутньою була екофільність. Поширення мали недоторкані гайбожі, божелісся тощо, у нашому сучасному розумінні – це національні парки та інші заповідні терени подібного сенсу, мета яких – збереження терену. Ще з середньовіччя, а згодом і у козацькій державі, було два провідні чинники ощадливого природокористування. Щонайперше – це екофільні світоглядні настанови автохтонів, їхні традиційні уявлення про довкілля як живий впорядкований природний світ, які мали пріоритетність протягом тисячоліть через дотримання традицій, звичаїв, обрядів, втілені у звичаєвому праві та традиційних формах господарювання. З іншого боку, це впровадження нових, більш ефективних і ощадливих, як на кожний час, технологій у землеробстві, промисловому виробництві та інших галузях господарювання – результати бурхливого науково-технологічного розвитку, раціоналізації та монетизації господарської діяльності, що посилювали процеси зміни природи. Екофільне природокористування існувало за рахунок вдосконалення технологій виробництва продукції дозволяло задовольняти потреби населення, кількість якого зростала, без залучення

додаткових природних ресурсів. Вводилися запобіжні норми для охорони тваринного і рослинного світу. Проте все ж збіднення довкілля відбувалося. Тож як відповідь на збіднення довкілля та природних ресурсів людина винаходить нові форми їх збереження: повне чи часткове створення заповідних масивів з істотним обмеженням вирубок чи мисливства. Приміром вже за XV – XVII ст. були запроваджені правові норми щодо покарання за знищення певних видів тварин чи рослин. Також актуалізувалися ті світоглядні настанови українців, які пов'язані з впорядкуванням довкілля, природошануванням, сакралізацією природних об'єктів, любов'ю до рідного краю. У порівнянні в тогочасній Європі великі річки, що протікали великими містами, вже нагадували стічні канави. Україна в цей час такого лиха ще не знала, бо вікова традиція забороняла вирубку лісів без їх відновлення, перетворення величезних площ у пасовиська для овець, як це було в Англії, зарегулювання річок і забруднення їх виробничими стоками, що суттєво порушували екологічну рівновагу [1].

Для мистецького прикрашення Києва Прахов запросив тих майстрів, які були, як і він, геопсихічно адаптовані до близьких їм краєвидів великоросії, але не України.

Прискіпливо погляньмо на полотно „Богатирі", поширеного під назвою „Три богатирі" – це лише приклад свідомого впливу влади на психіку суспільства через мистецтво. В. Васнєцов бачив часи слов'янської імперії Київської Русі очима громадянина російської імперії і з психоетнічним світосприйняттям россіянина, а це, відповідно, культ Героя, як „блюстителя порядку" – Ілля Муромець, чи не найпопулярніша постать після Кожум'яки та Котигорошка в народній психології Київщини. Проте для россіян походить він із Мурома, бо ж місто є таке в сучасній Россії. Цю помилку пояснює Т. Кондратьєва (1967 р.) стверджуючи, що „муромець" – це професія. Що таке мур, українцям пояснювати не треба – „стіна", тобто обмеження – кордон. Тоді Ілля Муромець перетвориться на Іллю прикордонника, і та велика кількість років, які народна психологія перетворила на інвалідність, коли він сидьма сидів, виявляється великою вислугою років, коли Ілля ніс державну варту у прикордонній фортеці. Ці літописні фортеці, зведені за часів київського князя Володимира, народна психологія поіменувала як богатирські застави. Так її сприйняв і В. Васнецов: як кінний роз'їзд, що „дозором обходіт владєнія свои". Звичайно, що за визнання своїх заслуг, тобто довговічну вислугу років, Ілля прикордонник опинився на керівній посаді у команді князя, майже як д'Артаньян у Дюма з роками опиняється маршалом. З чого видно, що Ілля був на керівній посаді? Бо в 1564 р., після перебування у Києві, відомий тогочасний діяч Е. Лясота свідчить, що бачив гробницю Іллі у прибудові до собору Софії Київської. Такої честі удостоїтися пересічний прикордонник не міг. Тому, я вважаю, Ілля був головним прикордонником, тобто людиною, яка керувала питаннями кордонів середньовічної слов'янської імперії, а сьогоднішньою мовою – головний командувач прикордонними (або внутрішніми) військами. Стосовно ж Добрині, то тут літопис достеменно засвідчує, як під час введення християнства в м. Великому Новгороді Добринюшка та Путятушка вогнем і мечем вели роз'яснювальну роботу у великому свавільному окраїнному місті багатоетнічної імперії. Мовою сучасності: Добриня керував загоном особливого призначення по боротьбі з тероризмом або з ворогами народу. З третім персонажем дещо складніше, та він і сам на полотні трохи сторониться колег, але, за аналогією з першим, прізвище його свідчить про професію, а озброєння – про військового священика. Цей персонаж був особистим мистецько-образним витвором майстра. Таким побачив і закарбував на довгі роки „богатирську заставу" В. Васнєцов. Можливо, полотно це й було лише гарним витвором мистецтва, проте його за часу брєжнєвщини

тиражували і без надриву вживили до свідомості, як спільне „совєтського народу" великої більшовицької імперії.

Інше психоетнічне навантаження містять у собі «Мамаї», які мали достатнє поширення за XVIII – XIX ст. в Україні – копії та й авторські полотна із зображенням «Козака – Мамая» – одинака волхва-мудреця. Козак при зброї – він воїн, і мудрець, і мистець. При собі у нього і настоянка-калганівка для навіювання чуттєвої абстракції образного мислення, та й люлька, в чубуку якої духмяні трави для воскурення Всевишнім силам, а сидить він по-під деревом Вічності, яке своїми леткими фітогенними речовинами єднає його з Небом, і кінь поряд – земна швидкоплинність часу. Козак у нірвані, заслуханий своєю ж музикою, з якою ширяє понад буденністю і метушливістю Світу – він Вічний Українець – Козак Мамай...

Коли спотворюється природне довкілля, а це відбувається через брутальне споживацьке ставлення й війни, тоді нищиться природний національний краєвид, від того спотворюється психоетнічна свідомість та руйнуються національні пріоритети як в культурі, так і в інших галузях життя. Дуже прикро, що Україна вимушена перебувати нині у страшному й жорстокому стані, коли плюндрується й нищиться довкілля, коли брутально руйнуються школи, музеї, театри, ботанічні сади, зоопарки, собори, масово убиваються люди. Проте сила духу й свідомість українців, закладені тисячами років своєї генези, допоможуть здолати ворога й відновити дивовижну Україну, її мальовничі краєвиди, природне довкілля, міста.

Література

1. Поліщук В., Багнюк В., Власенко І. Виживати чи жити? *Вітчизна*. 1992. № 10. С. 99–106.

Українська етнокультура у контексті сучасних викликів і загроз

Сорочук Людмила, м. Київ, Україна

Дослідження проблематики функціонування етнокультурної традиції у контексті викликів і загроз, що існують у сучасному світі та збереження національної ідентичності не тільки українців, а й багатьох народів світу, щоб існувати та розвиватися, стало необхідністю. Вивчення сучасних культурних практик періоду збройного конфлікту з рф, забезпечення комунікації між людьми, а також моральної й духовної підтримки українських воїнів на культурному фронті – нині важливо й потрібно.

Погоджуємося, що одним із чинників формування національної свідомості, піднесення духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, ідентичності українців – є етнокультурний контент. Відомо, що українська етнокультура, як визначальна складова національної культури, є носієм мови й світогляду, а також універсальним засобом вираження ментальності. Тому актуальність зазначеної теми полягає в необхідності дослідження етнокультурних традицій українців у контексті сучасних проблем, як об'єднуючого чинника у середовищі української нації в період війни та подолання спекуляцій і нав'язування ідеології «русского мира» в культурно-інформаційному просторі. Надзвичайно розмаїтим і донині недостатньо вивченим постає світ народної культури та духовного надбання наших предків. Варто сказати, що в гуманітарній сфері акцентується увага на вивченні регіональних особливостей та форм побутування народного мистецтва у сучасному житті, а також на часі воєнний фольклор.

Цікавим фактом є те, що найвагомішим пластом етнокультури залишається фольклорна традиція, що акумулювала інформацію про минуле. Упродовж віків фольклорні тексти злилися з обрядодіями в неповторну гармонійну цілісність й віддзеркалюють життя та світосприйняття наших предків. Фольклорно-обрядова традиція, трансформуючись, донесла сучасним поколінням інформацію про давні вірування, сприйняття навколишнього світу нашими предками, тобто особливості давнього світогляду праукраїнців. Досліджуючи етнокультуру можна сказати, що давні звичаї, фольклорні тексти настільки змістовні й досконалі, переживши трансформацію, донесли суть родинних й календарних обрядів і вибудували стрижень родової та етнічної пам'яті українців. Унікальним є те, що наступні покоління щоразу практикуючи їх, продовжують і розвивають найкращі традиції своїх попередників. Тому протягом століть вибудувалася основа, на якій, власне, й сформувалася традиція, адже фольклорні тексти є репрезентантом не лише поетичної вправності наших предків чи реакцією на життєві події, а й відгомоном давніх вірувань чи культів. У контексті дослідження народних звичаїв влучно зауважує Леся Храплива-Щур: «Стародавні українські звичаї настільки гарні, змістовні й надто дорогі нам, щоб могли зникнути... Митці черпають із них натхнення, а діти вчаться поважати й подивляти в них скарби духа свого народу» [3, с. 14].

Для культурологів, дослідників фольклору в сучасному науковому просторі є цікавою позиція збереження прадавніх, реліктових етнокультурних явищ та творення нових, особливо у період гібридної війни, починаючи з 2014 року та періоду пандемії COVID-19. Вагомим є і узагальнення наукових пошуків у сфері соціогуманітаристики з питань дослідження постколоніальної доби в Україні та специфіки побутування етнокультурних традицій у сучасному житті. Після здобуття Україною незалежності в 1991 р., поступово почалися зрушення в розбудові національної культурної реальності та наповнення інформаційного простору україномовною культурною продукцією. Незважаючи на кризові явища й великий вплив радянської ідеології в постколоніальний період, національна культура стає одним із визначальних чинників розвитку українського суспільства й формування національної ідентичності та консолідації українства. Оцінюючи ставлення українських громадян до культурних надбань в сучасних реаліях з врахуванням історичних фактів та дотримання народних традицій, варто наголосити на сутності й значенні державних символів та свят як чинника консолідації української нації. Нові наукові підходи, теоретичні обґрунтування та практичне втілення культурних проектів допомагають розкрити значення проведення державних і народних свят з використанням державної символіки, що стимулює до єдності громадянського суспільства [2].

Складовою українського культурного простору, його головною метою є духовна консолідація українців не тільки в Україні, а й поза її межами в інтересах відродження й примноження національно-культурних традицій власного народу, адже це сприяє збереженню цілісності української культури. В умовах сучасних викликів і загроз, активізувалась підтримка на державному рівні культурних проєктів українцями діаспори, а також зміцнилися позиції українських митців у світовому культурному співтоваристві. Нагромадились культурні здобутки, завдяки яким українські культурні діячі не один рік здобувають визнання у світі й мають великий потенціал, зменшуючи відчуття невизначеності й меншовартості. Переконливою стає позиція, що культура, незважаючи на кризові явища й великий вплив радянської ідеології в постколоніальний період, стає одним із визначальних чинників розвитку українського суспільства та єдності українства. М. Жулинський, досліджуючи національно-культурні міфи та реалії українського суспільства, перспективи

його національного самовизначення, зазначив: «Який же тип культури має бути покладений в основу української державності? Питання складне, бо культура завжди обстоює свій духовний суверенітет, на який зазіхає держава. Наша культура пережила, здається, небачений досі в світі державний терор і тотальний пресинг з боку влади (період панування комуністичного режиму – Л. С.), але її бастіони не були дощенту зруйновані. Цінності й традиції національної культури збереглися в багатьох формах, хоча понесені втрати страшні» [1, с. 127].

Важливим фактором єдності нації та показником національної самобутності серед інших народів є етнокультура, яка передавалась від покоління до покоління. Українська фольклорно-етнографічна традиція живе, поширюється й твориться постійно. Відомо, що носіями і творцями етнокультурних традицій є люди, які завдяки народному мистецтву передають своє сприйняття світу та яскраві події у житті, звісно, відтворюючи у культурних практиках. Тому, найважливішою інституцією збереження етнокультурних кодів для нових поколінь є самі люди (людська пам'ять, традиція). Погоджуємось, що етнокультурна самобутність українців знаходить своє відображення у фольклорі, державних і народних святах, календарній обрядовості, народному декоративному мистецтві та ін., забезпечуючи культурні потреби, що широко впроваджуються й побутують у сучасному інформаційно-культурному просторі й тим самим знімають конфліктні напруги у суспільстві.

Нині, у такий складний час для Української держави, коли ще продовжується збройний конфлікт з сусідньою країною-агресором, чиниться опір «путінській ідеології», а саме – відстоювання національних інтересів у ідеологічному та інформаційному просторі, попри прояви гібридної війни, величезні руйнування, переселення українських громадян із східних регіонів України у зв'язку з військовими діями, українська нація модернізується й активно творить свій культурний простір.

Отже, важливим фактором у подоланні викликів і загроз сучасного світу є консолідація громадянського суспільства в Україні та спільні зусилля зі світовим українством щодо утвердження позитивного іміджу нашої держави у світі. Активна реалізація і втілення культурних проєктів і програм сприятиме розвитку національної культури, збереження культурної спадщини та ширення, функціонування українського культурно-інформаційного простору. Ми маємо продовжувати працювати, займатися волонтерством, підтримувати українських воїнів як хто може та робити все можливе для нашої Перемоги.

Література

1. Жулинський М. Національна культура за умови формування нової суспільної солідарності в Україні. *Нація. Культура. Література: нац.-культ. Міфи та ідейно-естет. Пошуки укр. л-ри.* Київ: Наук. думка. 2010. 560 с.

2. Сорочук Л. Ідея консолідації нації в державних святах та символах України. *Українознавчий альманах. Випуск 21.* Київ, 2017. С. 88– 92.

3. Храплива-Щур Л. Щоденний побут. *Українські народні звичаї в теперішньому побуті*. Київ: Управління освіти Київської державної обласної адміністрації, 1993. С. 14.

Природокористування як вияв етногенезу українського народу

Сцібан Олександр, м. Київ, Україна.

Природокористування є чинником і результатом життєдіяльності народу на його території. Склалися традиції розгляду природокористування в етногенезі, з одного боку, як географічного детермінізму, а з іншого, як суто соціологічного опису культурного етногенезу. Для об'єктивного підходу слід враховувати обидві традиції. При розгляді також важливий часовий проміжок етногенезу, адже він характеризує рівень цивілізаційного розвитку народу і людства загалом, що змінює вагу природних і соціокультурних чинників. Тож об'єктивний розгляд має враховувати всі зазначені чинники включно з ментальністю народу і досвідом природокористування в різних географічних і культурних умовах.

Отже, можемо виокремити такі фундаментальні чинники, завдяки яким можна описати взаємовплив природокористування і етногенезу на певному терені в певний час:

• географічний терен зі своїми особливостями (ландшафтом, природними зонами, продуктивним фондом для певного способу природокористування тощо);

• народ, тобто спільність людей, об'єднана певними генетичними, психічними, культурними особливостями;

• наявні способи природокористування, що залежать від двох перших чинників;

• історичний період, що розглядається.

На українському терені, що має кілька суміжних геоприродних зон, адаптаційна пластичність народу виражена через відповідні генетичні, морфологічні, фізіологічні, психічні та культурні ознаки, що виявляються як у антропологічному, так і психотипі народу, а загалом характеризуються поняттям універсалізм. Він виражений в тому числі в різноманітності типів природокористування: «типи природокористування знаменують собою фундаментальні зрушення у ставленні до довкілля, які мали місце в процесі історичного розвитку людства. Водночас внаслідок полікультурної поліфонії та нерівномірності розвитку людських спільнот має місце як синхронне співіснування різних типів природокористування в межах світової цивілізації, так і доповнювальне використання їх всередині однієї і тієї ж спільноти» [1, с. 224].

Взаємовпливи людини і природного терену, що виявляються у характері природокористування, можливо умовно розділити на два види (за чинниками, які їх породжують з боку людини):

1) базові потреби для життєзабезпечення організму.

Природні ресурси українських теренів з надлишком задовольняють фізіологічні потреби організму: плодючі ґрунти забезпечують великі врожаї зернових, овочевих та фруктових культур без надмірних зусиль, дають сприятливі умови для скотарства та виробництва різноманітної харчової продукції, тому український терен має всі умови для сталого забезпечення енергетичного балансу людини.

2) особливості ментальності, культури (в т. ч. екологічної).

Первинні психічні особливості людини сформувалися під впливом чинників довкілля (складу рослинного та тваринного світу, властивостей землі, кліматичних та інших природних умов терену), і лише через довгий час постійного впливу однакових умов закріпилися як сталі стереотипні поведінкові та життєві стратегії. Тому «ліс у психоетнічно

лісових народів виступає як добрий захисник, а у степових – символ темних сил» [2, с. 228]. Відповідно до концепції В. Сніжка, виділяють два глибинних психічних архетипи, що формують життєві стратегії: «людина-рослина» і «людина-тварина». «Протилежним … протопсихоархетипу «людина-тварина», який об'єднує різноманітних завойовників, наїзників, кочовиків, тобто «професійних» агресорів, є протопсихоархетип «людина-рослина». Він об'єднує людські співтовариства з творчою землеробською свідомістю і з господарським устроєм, в основі якого – відтворююче господарство, серед них – землероби, скотарі, бджолярі тощо» [2, с. 124–125]. На теренах України виявляються обидва архетипи, адже «різноманітність, багатство природи спонукало й до різнорідної виробничої діяльності (хліборобів, скотарів, рибалок, чумаків, ремісників, зброярів), до воїнської та інтелектуальної життєдіяльності» [3, с. 205].

У П. Кононенка знаходимо таку характеристику: «багатство етнонаціональних асиміляцій та схрещень збагачувало зумовлюваний природою як біопсихічний, так і духовний універсалізм українців: вони органічно поєднують риси динарської й остійської рас; як стійкість, миролюбність хлібороба, так і суворість, войовничість княжого дружинника та запорожця, січового стрільця чи воїна УПА; і так само: як палахкий, космополітичний темперамент представників півдня та карпатського краю, так і розважний індивідуалістично заглиблений, насторожений щодо зовнішнього світу темперамент людей північно-східних країв; емоційність з раціоналізмом, нахил як до мистецько-творчої, так й інтелектуальної діяльності, до пізнання сутностей і земної, і небесної (космонавтика) сфер» [3, с. 212].

Різноманітність психоповедінкових комплексів у частини українського народу спостерігав М. Максимович: «… відвага в набігах, буйне забуття у веселощах і необачна лінь у мирі: це риси диких азіятів – жителів Кавказу, яких проти волі згадаєте і тепер, дивлячись на малоросіянина в його костюмі, з його звичками»; а також: «Раптове поєднання трьох першопочаткових способів життя – колись вершницького, буйного, безтурботного, з лінивою одноманітністю і скудотою життя пастушого і осілістю землеробською – ось що склало потім особливість малоросіян, помітну ще й донині з причини малолюдськості» [4, с. 5–6]. При змішуванні спільнот із різними життєвими стратегіями і ментальністю, та формуванні з них одного народу, відбувалося і взаємне запозичення різних типів природокористування та усталення їх використання, так само як це відбувалося з мовами та іншими культурними здобутками. І сьогодні на українському терені співіснують такі різновиди природокористування, як збиральництво, скотарство та землеробство, присутні тут не одне тисячоліття.

Таким чином, найбільш природовідповідне природокористування сформувало українську ментальність. Відзначимо такі її домінантні особливості: «Усі дослідники української ментальності в один голос субстанційними рисами українців називали ірраціональність, пріоритет духовного, образно-художнє світосприймання, поетичність, розвинуті естетичні почуття» [5, с. 18–19]. Така почуттєвість відповідає психічним схильностям українського народу та їхньому втіленні – українському кордоцентризму, «мудрості серця»: «Сам клімат, природа, особливості фізичної й економічної географії зумовлюють кордоцентризм українця: він бачить їхнє безмежне багатство, осяйну красу, щедрість і лагідність, тому й сам хоче бути добрим. А його оцінки ґрунтуються як на етичних, так і естетичних критеріях» [3, с. 212]. Подібні висновки містяться і в дослідженнях О. Кульчицького, відповідно до яких українець – тип «почуттєвої людини», що відзначається особливо великою силою почуттів; меншу частину українців складає тип з почуттями «не надто великої сили, але досить великої глибини та досить виразної якости», тобто «елегійно-

ідилічна людина» [6, с. 712]. І. Мірчук наголошує на переважанні ідеалістичного в характері українців та їх схильності до чуттєвості та емоційності, хоча й вважає таке домінування вадою, яку необхідно виправляти вихованням.

Сьогодні триває перехід людства від інноваційного типу природокористування до ноосферного, або інформаційно-конструктивістського, адже дедалі більша кількість діяльної людності зайнята ноосферною, спрямованою розумом працею. Отже, на часі ноосферний тип природокористування, що характеризується, на думку В. Крисаченка [1, с. 260], такими основними ознаками: революційні перетворення у технологіях, матеріалах, комунікаціях; зміна акцентів та пріоритетів у ставленні до світу та людини – висунення на чільні позиції загальнолюдських цінностей, формування своєрідної філософії права живої речовини, усвідомлення необхідності морального регулювання відносин людини і природи; формування нової системи світового устрою, що передбачає ефективні засоби контролю над виробництвом та використанням засобів масового знищення, а також переорієнтація промислового та сільськогосподарського виробництва на ресурсозберігаючі технології.

Отже, сучасне природокористування залишається вагомим чинником формування українського народу і його адаптації до нових умов у загальнолюдському процесі цивілізаційного розвитку. Таке природокористування визначається проривами як у сфері духовній, так і матеріальній, як у галузі гуманітарних, так і точних наук. Завдання українознавства в цьому процесі – попри війну та пов’язані з нею екзистенційні виклики для народу, об’єднати досягнення людства і синтезувати концепційну основу як для осягнення й дослідження минулих та існуючих, так і створення та запровадження нових, відповідних українському терену екофільних форм природокористування, що буде показником цивілізаційного розвитку країни та суспільства і місця України у світі.

Література

1. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. К.: Заповіт, 1996. 352 с.
2. Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України. К.: Веселка, 2001. 334 с.
3. Кононенко П. П. «Свою Україну любіть…». К.: Твім інтер, 1996. 224 с.
4. Максимович М. Малороссійскія пѢсни. М.: Типографія Августа Семена, 1827. XXXVI, 238 с. С. V–VI.
5. Герасимчук В. А. Дні науки філософського факультету – 2011, Міжн. наук. конф. (2011; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011», 20–21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів]. Редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. Ч. 2. С. 18–19.
6. Енциклопедія Українознавства. І (загальна частина). Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. Том 2. С. 708–718.

Середньодніпровські племена XXVI–XVIII ст. до н.е. та їх відношення до загадково зниклих племен пізнього Трипілля

Трачук Олексій, м. Київ, Україна

Постановка проблеми. На наших землях в кінці VI з’являється, а на початку III тис. до н.е. зникає унікальна трипільська культура. Археологи досі не визначилися, чому на Правобережній Україні появилася величезна кількість кукутені-трипільських племен, які будують протоміста з населенням більше 10 тисяч мешканців, а через дві тисячі років загадково зникають.

Територія Верхнього і північних районів Середнього Подніпров’я до початку III тис. до н.е. була зайнята неолітичними племенами, які характеризуються різними варіантами

культури гребінчатої або гребінчато-накольчатої кераміки. На початку ІІІ тис. до н.е., на погляд І. Артеменка, племена трипільської культури, розширюючи зайняту ними територію, просунулися із заходу до Дніпра і витіснили з правобережжя Середнього Подніпров'я місцеве неолітичне населення. Потім близько середини ІІІ тис. до н.е. племена ямної культури, просуваючись вгору по Дніпру і Південному Бугу, вторглися на правобережжя Середнього Подніпров'я, на територію, зайняту племенами трипільської культури етапу С/1. У результаті цього завоювання племена ямної культури міцно закріпилося на правобережжі середнього Дніпра, розділивши трипільські племена на частини. Основна частина трипільців змушена була потіснитися на захід, друга частина – на північний захід, третя – північний схід. Відрив від основної трипільської території на північному заході привів до утворення групи трипільських пам'яток, що виділена в городський етап пізнього трипілля, а на північному сході – до утворення києво-софіївської групи племен [2, С. 131, рис. 73, 74].

Крім проблеми причин зникнення трипільських племен існує проблема реконструкції соціальної та економічної географії східнослов'янських племен. Ця проблема, незважаючи на обширну історіографію іще далека від вирішення, про що красномовно свідчить величезна кількість різних, нерідко взаємовиключних поглядів, які розглядалися нами раніше (Довженок 1969; Третьяков 1953; Мавродін, Фроянов 1978) [28, с. 41–58].

Ступінь розробки проблеми. Пройшло чимало часу від того, як ідея роду втілилася у життя, до того, як вона досягла зрілості та позначилася її користь. Саме Л. Морган уперше розкрив суть роду [30, с. 5; 21, с. 214]. Поділ первісних громад на два основних роди, підкреслював А. Золотарьов, став соціальним явищем фундаментального значення. Він визначив характер і відбився в усіх проявах суспільного і духовною життя на багато тисячоліть. Початкові роди були економічно самостійними групами, їм належала земля, мисливські та рибальські угіддя. Кожен первісний рід селився відокремлено. Спільна праця, спільна власність, загальні житла об'єднували членів кожного роду тісними і міцними зв'язками. Екзогамія тісно пов'язувала роди попарно. Відокремлені економічно, вони були невіддільні у шлюбних відносинах. Обмін чоловіками і дружинами, який відбувався з покоління в покоління, скріплював їх племінну єдність [14, с. 288].

Плем'я було одночасно і господарським, і родинно-побутовим, і ідеологічним колективом. Всі члени племені усвідомлювали свої родинні зв'язки. Плем'я брало на себе функцію захисту кожного свого члена. У монографічному дослідженні нами було доведено, що рід займав окреме поселення, а гніздо споріднених поселень утворювало плем'я [29, с. 72]. Гніздове розташування поселень племен особливо помітне при дослідженні пам'яток України другої половини ІІ тис. до н.е., коли внаслідок демографічних процесів значно зростає щільність населення. Тут гнізда поселень, відмічають С. Березанська та В. Отрощенко, «включали до десяти і більше окремих населених пунктів» [8, с. 486].

Робота виконана в рамках науково-дослідного проекту «Етногенез українців у світлі сучасних наукових даних і методологічних підходів».

Племена середньодніпровської культури та їх джерела. Середньодніпровська культура була виділена В. Городцовим, пізніше її дослідженнями займалися Т. Пассек, С. Березанська, І. Артеменко, М. Бондар, С. Лисенко та інші. Племена середньодніпровської культури відомі в Київській, Черкаській, Житомирській, Чернігівській і Сумській областях України, Гомельській, Могилівській, частині Мінської та Вітебської областей Білорусі, Смоленській, Брянській, частині Калузької та Орловської областей рф [19, с.140].

Т. Пасек відзначила, що розвиток середньодніпровських племен відбувався на місцевій основі, тобто на основі пізньотрипільської землеробської культури під впливом мегалітичної

культури південного заходу, культур шнурової кераміки Середньої Європи і катакомбної (ямної) культури степу і лісостепу. А також, що середньодніпровська культура є закономірною основою подальшого розвитку трипільських племен у Подніпров'ї і хронологічно відповідає пізньому етапу трипільської культури на півдні [23, с. 42–50].

Систематичне вивчення пам'яток доби бронзи розпочато в 60-ті роки XX ст. розкопками І. Артеменка на Дніпрі та Сожі, дослідженнями М. Воєводського, В. Кропоткіна і С.Березанської [1]. М. Бондар виділив три групи середньодніпровської культури – канівську, києво-деснянську та верхньодніпровську. Він відносив пам'ятки Нижнього Подесення до підгрупи II києво-деснянської групи. Ця підгрупа є найбільш чисельною за кількістю відомих пам'яток. До неї відносяться поселення, розташовані по лівому березі Дніпра на північ від Києва, а також по його притокам – Десні та Сейму [11, с. 167–170]. Середньодніпровські пам'ятки Подесення впродовж кількох десятиліть досліджувалися В. Куриленком [17, с. 88–94].

Сліди поселень середньодніпровської культури в зазначеному регіоні фіксуються доволі щільно – переважно в заплаві на піщаних підвищених дюнах та островах або на порізаних ярами надзаплавних терасах, зрідка – на останцях високого корінного берега Десни [17, с. 88]. Поселення і кладовища середнього періоду епохи бронзи на р. Трубіж з початку досліджувались в незначній мірі. У нижній частині ріки, навколо м. Переяслав, матеріали середньодніпровської культури відомі з поселень поблизу сіл Трахтемирів, Козинці, Андруші [11, с. 127–133].

Ранній етап середньодніпровської культури датується XXVI–XXIV ст. до н.е. Пам'ятки цього етапу, на думку І. Артеменка, ймовірно, одночасні другій групі давньоямних поховань середньодніпровського варіанту, а також пізньотрипільським пам'яткам софіївської групи, ранньому етапу верхньодністровської групи підкарпатської культури [4, с. 372].

З питання походження середньодніпровської культури існують різні суперечливі гіпотези. Одні дослідники пов'язують її з прийшлими племенами середньоєвропейських культур та прийшлими із заходу племенами культури шнурової кераміки (Мерперт) [20, с. 63,70–75], другі – з трипільською культурою (Пассек) [23, с. 50], треті – з ямною степовою (Даниленко) [13, с. 128], четверті дослідники пов'язують її утворення з дніпро-донецькою культурою (Третяков) [31, с. 77], з середньостогівською культурою (Телегін) [25, с. 157], ямною і пізньотрипільською (Березанська) [6, с. 81–82], пізньотрипільською і дніпро-донецькою (Бондар) [10, с. 82–84], ямною, середньостогівською і пізньотрипільською культурами (Артеменко) [5, с. 41–42].

На думку П. Третьякова «значення середньодніпровських племен в етногенезі лісової смуги Східної Європи полягає не тільки в тому, що протягом кількох століть вони володіли великими просторами Верхнього і частково Середнього Подніпров'я, але і в тому, що наступна історія цієї території – це історія перш за все їх прямих нащадків» [31, с. 83].

І. Артеменко з пізнім Трипіллям синхронізує виділений ним ранній етап племен середньодніпровської культури, що локалізується в межиріччі Дніпра і Південного Бугу, вважаючи, що вони склалися на базі середньодніпровського варіанту ямної культури і розвивалися під безпосереднім впливом племен катакомбної та волинської мегалітичної культур, а також племен києво-софіївської групи пам'яток пізнього Трипілля. Зникнення останніх він пов'язує з просуванням племен середньодніпровської культури з межиріччя Дніпра і Південного Бугу в Верхнє Подніпров'я [2, с. 131].

Ю. Костенко поділяє думку І. Артеменка про те, що «в період розселення середньодніпровських племен територія києво-софіївської групи була зайнята ними. Можна

припустити, що населення києво-софіївської групи не щезло безслідно, а було включено до складу середньодніпровських племен» [16, с. 192; 2, с. 115].

Інша думка щодо часу існування средньодніпровської культури в Середньому Подніпров'ї висловлена С. Березанською, яка посилається на стратиграфію кладовища софіївського типу біля с. Завалівки, де ями поселення середньодніпровської культури зруйнували частину поховань софіївського типу, і тому Березанська вважає, що ця культура склалася вже в післятрипільський час [7, с. 315].

У матеріальній культурі, підкреслює І. Артеменко, прослідковується генетичний зв'язок середньодніпровських племен з племенами пізньотрипільської культури, який виразно проявляється в середньодніпровській культурі використанням обряду тілоспалення, грунтових поховань, у формах і орнаментації кераміки (друга група столового посуду) [4, с. 372].

Згідно сучасним поглядам, з урахуванням дат за С14, період існування культури, на погляд С. Лисенка, в цілому не виходить за межі XXVI–XVIII ст. до н.е. В Середньому Подніпров'ї пам'ятки середньодніпровської культури можуть бути датовані періодом 2500/2400-1800/1700 ВС [19, с. 140–142].

За доби ранньої бронзи (за східноєвропейською схемою періодизації) племена Середньої Наддніпрянщини не були монолітними в культурному сенсі, що простежується й для інших епох. Племена середньодніпровської культури від самого початку ділили цю територію із племенами ямної культури, кількісно поховання яких на порядок переважають. Водночас сюди проникали і племена культури кулястих амфор, які досягали околиць Києва й перетнули Дніпро. Їх спадок у вигляді оздоблення посуду прямокутним штампом є помітним надалі [24, с. 100–107].

У Середню Наддніпрянщину проникають племена катакомбної культури, що засвідчено матеріалами поселень. Частину поселень М. Бондар, а за ним й І. Артеменко, відносили до племен середньодніпровської культури. На поселенні Ісківщина вони складали десь 10%. Значна частина кераміки є суто катакомбною і тяжіє до посуду пізньої катакомбної культури – інгульської, харківсько-воронезької та пізньої донецької [12, с. 250].

Дослідженням курганів на Сокальському кряжі (південно-західний край Волинської височини), де виявлено серію поховань середньодніпровської культури, дозволило Я. Махнікові висловити думку про рух племен середньодніпровської культури на захід. Це стало можливим після занепаду культури кулястих амфор на Волині й Поділлі, що й відкрило шлях для пересувань приблизно з середини III тис. ВС [32, с. 221–250]. Західні межі поширення посуду середньодніпровської культури на території України маркують відомі знахідки Наддністрянщини (кубок середньодніпровської культури із Колоколина Рогатинського району Івано-Франківської області, знайдений в насипу кургану 2). У Верхній Наддністрянщині мискуватий посуд демонструє певну подібність до посуду Середньої Наддніпрянщини [12, с. 248].

Середньодніпровські поселення розташовані або в поймах річок на піщаних підвищеннях (Ошитки, Козинці, Вишенки, Софіївка, Таценки в Київській області та ін.), або на мисах борових або надпойменних терас (Кийлів Київської області; Євминки, Старосілля Чернігівской області), а також на високих мисах (Ісківщина, Княжа Гора, Пекарі, Селище Черкаської області). Вони зазвичай витягнуті вузькою смугою уздовж краю тераси, підвищень або мису. Площа поселень від 1 до 3,5 тис. кв. м. [4, с. 365]. На цей час припадає більшість поховань племен середньодніпровської культури у Середній Наддніпрянщині, і він є хронологічно співставним із городоцько-здовбицькою культурою на Західній Волині

(принаймні старшою її порою) [12, с. 253].

Територія Середньої Наддніпрянщини, на погляд К. Бунятян і В. Самолюка, вкривається доволі щільною мережею поселень на зразок стійбищ чи таборів. Тобто, поява «катакомбників» у Середній Наддніпрянщині збігається із виробленням нових моделей господарювання. На те вказують сліди поселень, щільність яких може конкурувати із пізньотрипільськими, хоча останні локалізовано на Правобережжі Середнього Дніпра (чимало катакомбних поселень відомо й на інших територіях лісостепової та степової смуг). У поліській смузі відмічено ґрунтові тілоспалювальні кладовища середньодніпровської культури. Поодинокі ґрунтові тілоспалювальні поховання з посудом пізніх зразків середньодніпровської культури відомі й далі на схід по Десні [12, с. 252–253].

Племена катакомбної культури особливу активність на теренах України проявили в другій половині ІІІ тис. до н.е. Їх агресивність відображає культ зброї, що знайшов утілення в поховальному обряді. Цим завойовникам вдалося підкорити чисельні племена. Натомість племена середньодніпровської культури Середньої Наддніпрянщини, які катакомбники, може, й підкорили, тим не менш їм вдалося зберегти свою певну самобутність. Секрет цього, можливо, крився в тому, що вони належали до зовсім різних етномовних і ритуальних світів. І кожне з цих племен, будучи периферією свого світу, немов живилося від нього: племена середньодніпровської культури – від своїх «братів» поліської смуги, а племена катакомбної культури – від племен своєї обширної спільноти. Можливо, ці розбіжності в мовних і світоглядних системах за силової переваги катакомбників і змушували племена середньодніпровської культури полишати надбану ними колись батьківщину і розсіюватися на різних просторах, зокрема на Волинь і далі. Широтні пересування в цьому напрямі були спричинені не лише звичними природними умовами, а й тим, що шлях на південь був фактично закритим. Західний напрям пересувань племен середньодніпровської культури із Середньої, а можливо й Верхньої Наддніпрянщини засвідчено поселеннями із знахідками кераміки на території Волині [12, с. 255–256].

Гнізда поселень середньодніпровських племен. Субстратом генези ранніх праслов’ян, вважає В. Отрощенко, являється «підкарпатська та середньодніпровська культури шнурової кераміки» [22, с. 142] нащадків пізнього трипілля. Вивчаючи мовну єдність слов’ян, Б. Горнунг слушно розділив доісторичний період слов’янства на чотири етапи: мовні предки слов'ян (неоліт, енеоліт); протослов’яни (кінець енеоліту, ІІІ тис. до н. е. – початок ІІ тис. до н. е.); праслов’яни (бронзовий вік, друга половина ІІ тис. до н. е.); праслов’яни залізного віку, що зазнали впливу та інфільтрації фракійців, іллірійців, германців, скіфів та інших народів (кінець ІІ – початок І тис. до н. е.) [12а, с. 3, 49].

Поселення протослов’ян середнедньодніпровської культури (XXVI–XVIII ст. до н.е.) відомі в 209 пунктах Середнього і Верхнього Подніпровья, зокрема на території України – в 98 пунктах. Поселення середньодніпровської культури відомі на території України (у Черкаській, Київській, Житомирській, Чернігівській і Сумській областях), Білорусі (у Гомельській, Могильовській, частині Мінської і Вітебської областей), а також суміжних областях рф (у Смоленській, Брянській, частині Калузької і Орловської) [4, с. 365; 22, с. 165]. На кінець ХХ ст. було відомо понад 20 поселень середньодніпровської культури і близько 100 кладовищ. В ареал їх поширення входили також – Подесення, верхня Ока, берега Сейму [15, с. 292].

Більшість поселень бронзової доби, відзначають С. Березанська і В. Отрощенко, «які налічували 5–10 житлово-господарчих комплексів, напевне, були родовими колективами. Крупніші населені пункти мали до 15–20 жител, розподілених на дві групи. З певною групою жител пов’язана окрема культова споруда. Це дає змогу припустити існування на одному

поселенні двох сусідських родів, які разом утворювали громаду» [8, с. 486], а громада з двох родів, на наш погляд, була племенем. На праслов'янських поселеннях нащадків середньодніпровської культури – племен сосницької культури Лівобережжя Дніпра – біля сіл Пустинки та Усове Озеро суспільні структури співіснували по два роди, а відповідно – гніздо поселень С. Березанська слушно вважає племенем [8, с. 487].

Єдність кожного роду як політично самобутнього організму, підкреслює відомий етнограф Ф. Леонтович, «закорінена в кровному походженні його членів від спільного голови роду; в родовому побуті міцних територіальних зв'язків, крім фізіологічних ознак, не існує. Звідси родова замкнутість і винятковість первісних союзів, які не доступні для чужинців. У цій формі побуту випрацьовується особливість кровних союзів, шляхом родових комбінацій, закорінених в ідею племені, народності з племінним етнографічним характером» [18, с. 127–128].

Пам'ятки на Трубежі, на погляд Ю. Костенка, являють собою унікальну для Середнього Подніпров'я групу – гніздо поселень кінця середнього – початку пізнього етапів середньодніпровської культури і можуть бути датовані останньою чвертю II тис. до н. е. [16, с.191–192; 5, с. 41]. Погоджуємося із думкою Ю. Костенка про унікальність групи пам'яток середньодніпровської культури Потрубіжжя, але, на наш погляд, ця група складалася не з одного гнізда поселень, а з 6-ти (табл. 1. 20–25). Використовуючи матеріали досліджень Ю. Костенка, нам вдалося локалізувати гнізда поселень біля с. Пристроми, яке складається з двох поселень, розташованих на лівому березі р. Трубіж. А також Заострівське гніздо, яке складалося із п'яти поселень, розташованих по обох берегах Трубежу трохи вище впадіння в нього р. Недра. Наступне гніздо локалізоване дещо вище по Трубежу, навпроти с. Борщів, в яке входило чотири поселення. Вище біля с. Коржі локалізоване іще одне гніздо із шести поселень. Гніздо біля с. Хлопків складалося із чотирьох поселень, а біля с. Селище – із п'яти. Якщо порівняти кількість поселень у гніздах попередніх племен пізньотрипільської культури, які, очевидно, брали участь у формуванні середньодніпровських племен, то можемо відмітити, що їх кількість зросла в двічі.

Отже, середньодніпровські поселення протослов'ян були структуровані в племінні гнізда, а в гніздах поселення були великі, середні та дрібні. На Чернігівщині нами локалізовано 11 племінних гнізд: Кудлаївське, Гнатівське, Курилівське, Мезинське, Свердловське, Березове, Рвачківське, Коропське, Рижківське, Велике Устя, Крехаїв (табл. 1.1-11). На Київщині локалізовано 17 гнізд: Липовець, Бортничі, Ємчиха, Жукин, Новосілки, Зазим'є (2), Погреби, Вигурівщина, Горохуватка, Дібрівка; в басейні р. Трубіж – 6 (табл. 1.12-29). На Черкащині локалізовано 7 племінних гнізд: Новосілка, Івахни, Канів, Пекарі, Зарубинці, Старосілля, Деранковець та 3 на Сумщині – Собичі, Дзвінкове, Тиманівське (табл. 1.30-39). Разом на Середній Наддніпрянщині локалізовано 36 гнізд племен середньодніпровської культури (Рис. 1).

Середньодніпровські племена Білорусі. Розселення середньодніпровських племен не було одночасним по всій території північної частини басейну Середнього Дніпра. Воно відбувалося поступово і мало, очевидно, характер мирної колонізації. Спочатку розселилися племена пізньотрипільської софіївської групи, на її основі сформувалися середньодніпровські племена, які, на погляд І. Артеменка, «просувалися далі по берегах Десни і нижньої Прип'яті, Сожу і лише в другій половині середнього етапу вони освоїли береги верхнього Дніпра. Пам'ятки другої половини середнього етапу відомі вже на всій території Середнього і Верхнього Подніпров'я, що свідчить про завершення процесу розселення середньодніпровських племен» [3, с. 38–39]. Одним із основних трипільських

елементів господарювання в середньодніпровців було заняття землеробством, склад стада домашніх тварин з наявністю великої рогатої худоби і особливо свиней, а також плоскодонний посуд, що, слушно зауважує дослідник, «вказують на те, що середньодніпровські племена вели осілий спосіб життя, розрахований на використання найближчих до поселень земель під посіви і пасовища» [2, с. 120].

У другій половині III тис. до н. е. частина неолітичного населення під тиском середньодніпровських племен, просунулася з Верхнього Подніпров'я на північ і захід. Характерно, зауважує І. Артеменко, що саме в цей період неолітичні поселення з гребінчатою керамікою, близькій до кераміки неолітичних поселень Верхнього Подніпров'я, з'являються в Латвії та на території Польщі. Неолітичні племена, що залишилися на території Верхнього Подніпров'я, якийсь час співіснували з пізньотрипільськими та середньодніпровськими племенами, а потім були асимільовані прибульцями. Про це свідчить наявність кераміки середньодніпровської культури на неолітичному поселенні біля с. Веть Биховського району Могилівської області. На неолітичному поселенні в урочищі Сосниця біля с. Лучин Рогачівського району Гомельської області в житлі були виявлені крем'яні наконечники стріл трикутної форми з виїмкою в основі, типові для середньодніпровської культури, а на поселенні середньодніпровської культури в урочищі Ксендзова Гора, поблизу м Бихова Могилевської області, були знайдені неолітичні наконечники стріл ромбовидної форми [2, с. 131–132].

Поселення середньодніпровських племен найчастіше розташовуються в заплавах річок, та піщаних пагорбах і по краю борової або надзаплавної тераси, тобто в місцях, найбільш придатних для тваринництва і землеробства. Поселення були порівняно невеликі, вірогідно довготривалі, з наземними житлами. На поселенні Ксендзова Гора виявлені ями від стовпів, а також викладені з каменів вогнища і ями вогнищ. На поселенні Завалля зустрінуті згорілі стовпи і велике скупчення згорілого дерева і кори від наземного житла. У центрі житла була яма для вогнища чашоподібної форми. Очевидно, житла середньодніпровських племен були дерев'яними [2, с. 119].

Особливості племен прип'ятського варіанту середньодніпровської культури виникли в тісному зв'язку із західними і південно-західними сусідами, в першу чергу племенами, які залишили пам'ятки типу Здовбиця стжижівської культури (прикарпатське культурне коло), поселення західнополіської шнурової кераміки [15, с. 303].

Зосереджуючи увагу на певній тотожності керамічного матеріалу, з одного боку, на поселеннях нижньої і середньої Прип'яті і, з іншого – на поселеннях Подніпров'я, М. Кривальцевич запропонував виділити прип'ятський варіант середньодніпровської культури. Матеріали прип'ятського варіанту зустрічаються на території східних районів Прип'ятського Полісся, де налічується понад 40 пам'яток раннього періоду бронзи. Сліди поселень і безкурганних кладовищ зі шнуровою керамікою відзначалися В. Ісаєнко при розкопках Загорин-1 (Мозирський район Гомельської області). Комплекси старожитностей ранньої бронзи, близьких до середньодніпровської культури, виявлені на поселеннях Старі Юрковичі, Озерне-1 (Любанський район Мінської області) в пониззі Уборті, уздовж Прип'яті. Вірогідно, в болотах Прип'ятського Полісся мали існувати селища на палях, настилах із дерева [15, с. 300, рис. 109].

Із розселенням пізньотрипільських та середньодніпровських племен у Верхньому Подніпров'ї (XXVI-XVIII ст. до н.е.) відбувається процес культурної та етнічної асиміляції пізньонеолітичних племен Білорусі. Цей процес, вважає І. Артеменко, «завершився до кінця середнього етапу. У матеріальній культурі пізнього етапу позначився результат асиміляції середньодніпровськими племенами пізньонеолітичного населення, але їх культура не зникла

безслідно. Її елементи ввійшли до складу середньодніпровської культури, що чітко спостерігається в формах і орнаментації кераміки» [3, с. 39].

Облаштування довготривалих поселень, будівництво жител, заняття землеробством, склад стада (наявність великої рогатої худоби і особливо свиней), наявність плоскодонного посуду вказують на осілий спосіб життя племен середньодніпровської культури [4, с. 374].

Матеріали з розкопок І. Артеменка в урочищі Завалля близько с. Лучин Рогачівського району Гомельської області дозволяють визначити характерний для середньодніпровських племен тип наземних жител стовпової конструкції з викладеними з каменів вогнищами і вогнищними ямами. В урочищі Лоша поряд з с. Струмень Кремінського району Гомельської області А. Колечіц знайшла другий тип жител. Це прямокутні напівземлянки, заглиблені в материк до 0,6 м, з одним-двома вогнищами всередині, що заглиблені в підлозі. Площа жител стовпової конструкції коливалася від 12 до 20 м2. Можливо, на відміну від легких наземних будівель це були «зимовища» – утеплені житла. Більшість матеріалів накопичена в Посожжі (Струмінь Кремянського, Дубовий Лог, Дем'янко Добрушського районів) [15, с. 294].

У Білорусі нами локалізовано 15 гнізд поселень племен середньодніпровської культури (Рис. 1). У басейні р. Сож розташовані в Гомельській області – 6 гнізд: Нові Терешковичі, Нова Буда, Уза, Шарстін, Юрковичі, Підлужжя; в Могилівській області – 2 гнізда: Стара Кам'янка, Рудня. У басейні р. Дніпро в Гомельській області локалізовано 4 гнізда: Леваші, Копань, Проскурні, Лучин. По одному гнізду поселень закартографовано на берегах річок Друть (Селец Могилівської обл.) і Прип'ять (Снядин Гомельської обл.); одне гніздо на відстані від річок (Белиничі Могилівської обл.).

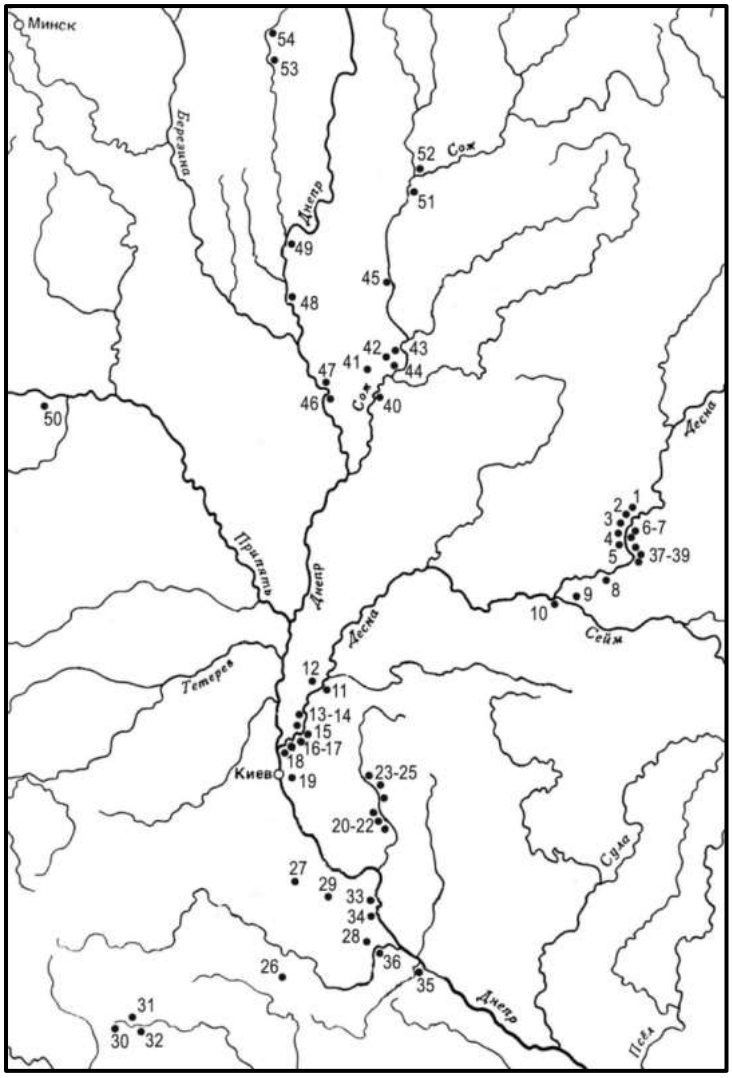

Рис. 1.
Гнізда поселень племен середньодніпровської культури XXVI–XVIII ст. до н.е.
(нумерація табл. 1)

Таблиця І

Гнізда поселень племен середньодніпровської культури

№ гнізда	Населений пункт, місцевість	Район	Джерело	Річка	К-ть пос.
Чернігівщина					
1	Кудлаївка – Діхтярівка: ур.Стрелиця, ур. Іванцеве, ур. Лементарівка; ур. Ковальове	Новгород-Сіверський	[17, с. 88, рис. 1.1-4]	Десна	4
2	Гнатівка: Ігнатівські грудки, Тугаївські грудки	Новгород-Сіверський	[17, с. 88, 90, рис. 2.5,6]	Десна	2
3	Курилівка: ур. Дубина (2), ур. Попове, ур. Хуторище, Черепиця	Коропський	[17, с. 88-89, рис. 2.7-9, 16-17]	Десна	5
4	Мезин: ур. Хоромки, ур. Куликова гора, ур. Шумейківка, Мезинське городище	Коропський	[17, с. 89, рис. 2. 18, 23-25]	Десна	4
5	Свердловка: ур. Загон, Свердловська балка, Пузирьова балка, ур. Усове	Коропський	[17, с. 89, рис. 2. 19-22]	Десна	4
6	ур. Березова (3)	Коропський	[17, с.88, 90, рис. 2.10 (3)]	Десна	3
7	ур. Рвачка, Мезинський о-в	Коропський	[17, с. 89, рис. 2. 11, 12]	Десна	2
8	Короп: маслозавод, музей Кибальчича, Лиса гора(2), о. Коваленчиха	Коропський	[17, с. 91, № 31-34]	Десна	5
9	Рижки: Гогуліновий грудок, грудок Кукуюля, ур. Самойловичка	Коропський	[17, с. 91, № 36 (4)]	Сейм	4
10	Велике Устя (2)	Сосницький	[17, с. 91]	Сейм-Десна	2
11	Крехаїв: Крехаїв І, Крехаїв ІІ (ур. Бовтень)	Козелецький	[19, с. 252-253, № 91-92]	Десна	2
Київщина					
12	Жукин: ур. Путілово, ур. Дубровиця.	Вишгородський	[19, с. 231, рис. 128. 25, 27]	Десна	2
13	Новосілки: ур. Криниця, Новосілки І	Вишгородський	[19, с. 236, рис. 128. 48, 54]	Десна	2
14	Хотянівка: ур. Кут, ур. Пастка	Вишгородський	[4, рис. 128. 57, 59]	Десна	2
15	Зазим'я: ур. Станки І, ІІ; ур. Осинки І Зазим'я І	Броварський	[19, с. 269-272, № 132-133, 137]	Десна	3

16	Зазим'я: ур. Осинки I, ур. Осинки II, III	Броварський	[19, с. 271-273, № 138-140]	Десна	3
17	Погреби (уроч. Лан I, II),	Броварський	[19, с. 274, 277, № 143 (2)]	Десна	2
18	Вигуровщина (уроч. Матущини Горби)	м. Київ	[19, с. 279, 280, № 152]	Десна	2
19	Бортничі I, II	м. Київ	[9, с. 405, к. 11. 101, 102] [4, с. 363, к-та 9. 144, 146]	Дніпро	2
20	Пристроми	Переяславський	[16, с. 170, рис. 1.2, 3]	Трубіж	2
21	Заострів	Баришівський	[16, с. 173-176, рис. 1. 4-5, 7-9]	Трубіж	5
22	Борщів	Баришівський	[16, с. 176-181, рис. 1. 10-12, 17]	Трубіж	4
23	Коржі	Баришівський	[16, с. 180-182, рис. 1. 13-15, 18-20]	Трубіж	6
24	Хлопків	Баришівський	[16, с. 183, рис. 1. 21-24]	Трубіж	4
25	Селище	Баришівський	[16, с. 183, рис. 1. 25-29]	Трубіж	5
26	Дібрівка, Медвин	Білоцерківський	[4, карта 9. 144, 146]	Хоробра	2
27	Горохуватка, Іванівка	Обухівський	[4, карта 9. 119, 151]	Гороху-ватка	2
28	Ємчиха	Обухівський	[4, карта 9. 152, 153]	Росава	2
29	Липовець, Бурти, Зеленьки	Обухівський	[9, с. 405, к. 11. 84, 88, 89]	Росава	3
Черкащина					
30	Новосілка, Коритня, Підвисоке	Уманський	[9, с. 405, к. 11.63, 68, 69]	Гірський Тікич	3
31	Івахни, Долинка, Шуляки	Уманський	[9, с. 405, к. 11.64,66,67]	Гірський Тікич	3
32	Зарубинці	Уманський	[4, карта 9. 129-130]	-«-	2
33	Канів I-V	м. Канів	[9, с. 415, к. 11.83] [4, карта 9. 108]	Дніпро	5
34	Пекарі	Канівський	[4, карта 9. 125-126]	Дніпро	2
35	Старосілля	Черкаський	[4, карта 9. 135-136]	Віль-шанка	2
36	Деренковець, Нетеребка	Черкаський	[4, карта 9. 148, 150]	Рось	2
Сумщина					
37	Собичі: ур. Забілин луг, ур. Забілівщина, Свердловський пн. острів	Шосткинський	[17, с. 90, рис. 2. 14, 26-27]	Десна	3
38	ур. Дзвінкове, ур. Галаганове	Шосткинський	[17, с. 89, 90, рис. 2. 28, 28а]	Десна	2
39	Тиманівка: ур. Могила I, оз. Хотинь	Шосткинський	[17, с. 89, рис. 2. 15, 29]	Десна	2
Білорусь					
Гомельська обл.					
40	Нові Терешковичі, Терешковичі	Гомельський	[15, рис. 99. 7, 8]	Сож	2
41	Нова Буда, Прибор	Гомельський	[15, рис. 99. 9, 10]	Сож	2
42	Уза, Асауци	Гомельський	[15, рис. 99. 11, 12]	Сож	2
43	Шерстін, Присно	Гомельський	[15, рис. 99. 25, 26]	Сож	2
44	Юрковичі, Рудня Шлягіна	Гомельський	[15, рис. 99. 30, 31]	Сож	2
45	Підлужжя, Горо-довка, Бердиж	Гомельський	[15, рис. 99. 36, 37, 38]	Сож	3

46	Леваші, Заспа	Гомельський	[15, рис. 99. 68, 69]	Дніпро	2
47	Копань, Річиця, Сенна	Речицький	[15, рис. 99. 70-72]	Дніпро	3
48	Проскурні, Малі Роги, Солоне, Жлобін	Жлобінський	[15, рис. 99. 76-79]	Дніпро	4
49	Лучин, Колосся, Рогачів	Рогачовський	[15, рис. 99. 82, 84- 85]	Дніпро	3
50	Снядин, Мордвин	Петриківський	[15, рис. 99 (Припять); рис. 1. 4-5]	Припять	2
Могильовська обл.					
51	Стара Кам'янка, Дубно, Гайшин	Славгородський	[15, рис. 99. 48, 49, 52]	Сож	3
52	Рудня, Славгород	Славгородський	[15, рис. 99. 54- 55]	Сож	2
53	Бєлиничі, Лубяни	Бєлиницький	[15, рис. 99. 103-104]	Друть	2
54	Мала Арава	Круглянський	[15, рис. 99. 54- 55]	Друть	2

Висновки. Розселення середньодніпровських племен не було одночасним по всій території північної частини басейну середнього Дніпра. Воно відбувалося поступово. Спочатку розселилися племена пізньотрипільської софіївської групи, на її основі сформувалися середньодніпровські племена протослов'ян, які просувалися далі по берегах Десни і нижньої Прип'яті, Сожу і лише в другій половині середнього етапу вони освоїли береги верхнього Дніпра. Пам'ятки другої половини середнього етапу відомі вже на всій території Середнього і Верхнього Подніпров'я, що свідчить про завершення процесу розселення середньодніпровських племен.

У матеріальній культурі прослідковується генетичний зв'язок середньодніпровських племен з племенами пізньотрипільської культури, який виразно проявляється в средньодніпровській культурі використанням обряду тілоспалення, грунтових поховань, у формах і орнаментації кераміки (друга група столового посуду). Племена києво-софіївської групи не щезли безслідно, а були включені до складу середньодніпровських племен.

Племена середньодніпровської культури від самого початку ділили територію Середньої Наддніпрянщини із племенами ямної культури, кількісно поховання яких на порядок переважають. У другій половині III тис. до н.е. у Середню Наддніпрянщину проникають племена катакомбної культури. Їх агресивність відображає культ зброї, що знайшов утілення в поховальному обряді. Цим завойовникам вдалося підкорити чисельні племена. Середня Наддніпрянщина вкривається доволі щільною мережею поселень на зразок стійбищ чи таборів. Тобто, поява «катакомбників» у Середній Наддніпрянщині збігається із виробленням нових моделей господарювання.

Натомість племена середньодніпровської культури Середньої Наддніпрянщини, які катакомбники, може й підкорили, тим не менш зберегли свою певну самобутність.

Значення протослов'ян середньодніпровської культури в етногенезі лісової смуги Східної Європи полягає не тільки в тому, що протягом кількох століть вони володіли великими просторами Верхнього і частково Середнього Подніпров'я, але і в тому, що наступна історія цієї території – це історія перш за все їх прямих нащадків, які являються субстратом генези слов'ян.

Археологічні джерела свідчать про те, що племена середньодніпровської культури являлися основою для складання племен сосницької культури, займаючої в другій половині II – початку I тис. до н.е. в середньому і Верхньому Подніпров'ї майже ту ж територію, що й середньодніпровські племена [5, с. 42].

Матеріали цієї статті дозволили локалізувати 54 племінних гнізд поселень племен середньодніпровської культури XXVI–XVIII ст. до н.е. Середньої Наддніпрянщини на теренах України і Верхньої Наддніпрянщини на землях Білорусі, що помітно більше, ніж у досліджених нами раніше [27] їх нащадків, праслов'янських племен сосницької культури XV–XIII ст. до н.е (37 гнізд) та лебедівської культури XII–X ст. до н.е. (19 гнізд).

Результати цієї роботи зведені в Таблицю 1, на основі якої створена загальна карта-схема розташування гнізд поселень племен середньодніпровської культури (Рис. 1).

Запропонований нами в попередніх публікаціях метод родоплемінної географії, що включає картографування гнізд поселень на сучасних картах України і Білорусі, використаний й в даній статті для дослідження племен середньодніпровської культури. Він сприяє виявленню характерних рис соціального, культурного та економічного життя протослов'янських племен, які населяли територію Східної Європи від XXVI ст до н.е. до XII ст. н.е. Тим самим ми продовжуємо виявлення тяглості поколінь наших предків через співпадіння карт склавинів празької, антів пеньківської та венедів колочинської культур Р.Терпиловського [26, с. 420–430, рис. 2] (Рис. 2) з розробленими нами картами слов'яно-українських племен.

Рис. 2. Археологічні культури V–VII ст.
з уточненнями автора:
1 – празька (склавини);
2 – пеньківська (анти);
3 – колочинська.

На черзі дослідження праслов'янських племен пов'язані з стрижівською XVIII–XVI ст. до н.е., тшинецько-комарівською XVI–XV ст. до н.е., білогрудівською XV–XIII ст. до н.е., чорноліською та висоцькою XII–X ст. до н.е. культурами, що сформувалися за часів середньої і пізньої бронзи. Слов'янські племена і їх нащадки: неври, скіфи-орачі, скіфи-землероби, венеди, анти і склавини протягом тисячоліть проживали на тих самих землях. Там же в VIII–XIII ст. мешкали наступні покоління – літописних племен сіверян, древлян, волинян, уличів – праукраїнців.

Ці й подальші подібні дослідження племен стрижівської, тшинецько-комарівської, білогрудівської культур дають можливість виявити характерні риси етногенезу слов'ян-українців від доби бронзи до літописних племен Київської Русі.

Література

1. Артеменко И. И. Поселения среднеднепровской культуры на территории Верхнего Поднепровья. КСИА. 1962. Вып. 88.
2. Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. М. 1967. 139 с.
3. Артеменко И. И. Среднее и Верхнее Поднепровье в конце энеолита и в эпоху бронзы (середина III – начало I тыс. до н. э.): Автореф. дис. д-ра ист. наук. М., 1977. 42 с.

4. Артеменко И.И. Среднеднепровская культура. *Археология Украинской ССР в трех томах*. Київ, 1985. Т. 1. С. 361-375.
5. Артеменко И. И. Культуры шнуровой керамики: среднеднепровская, подкарпатская, городско-здолбицкая, стжижовская. *Эпоха бронзы лесной полосы СССР*. М., 1987. С. 35-51.
6. Березанская С. С. О местной основе в сложении среднеднепровской культуры. Новейшие открытия советских археологов (тезисы докладов конференции), ч. 1. Київ, 1975. С. 81-82.
7. Березанська С. С. Середньодніпровська культура. *Археологія Української РСР* 3 т. Київ, 1971. Т. 1. С. 308-317.
8. Березанська С. С., Отрощенко В. В. Суспільний устрій. *Давня історія України*. Київ, 1997. Т.1. С. 484-495.
9. Березанська С. С., Отрощенко В. В. Бронзовий вік. *Давня історія України.* Київ, 1997. Т.1. С. 384–544.
10. Бондарь Н. Н. Новые данные о путях сложения среднеднепровской культуры. *Новейшие открытия советских археологов (тезисы докладов конференции),* ч. 1. Київ, 1975. С. 82–84.
11. Бондарь Н. Н. Поселения Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. Київ, 1974. С. 167-170.
12. Бунятян К. П., Самолюк В. Прояви середньодніпровської культури на теренах Волині і проблема давніх шляхів. *Miqdzy Baltykiem a Morzem Czarnym. Szlaki migdzymorza IV-I tys.* Poznan. 2011. С. 247-257.
12а. Горнунг Б. В. Из предыстории образования общеславянского языкового единства. Москва, 1963. 143 с.
13. Даниленко В. Я. О ранних звеньях развития степных восточноевропейских культур шнуровой керамики. *КСИА АН УССР*, 1955. вып. 4. С.128-130.
14. Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. М.,1964. 328 с.
15. Калечыц А. Г., Крывальцэвіч М. М. Сярэднедняпроуская культур. *Археалогія Беларусі:* У 4 т. Т. 1. Мн., 1997. С. 291–303.
16. Костенко Ю.В. Археологічні пам’ятки Середнього Потрубіжжя. Переяслав-Хмельницький, 2015. 550 с.
17. Куриленко В.Є., Бунятян К.П. Пам’ятки середньодніпровської культури Середнього Подесення. *Археологія*. 2006. №4. С. 88-94.
18. Леонтович Ф. И. Задружно-общинный характер политического быта древней России. *Журнал Министерства народного просвещения,* СПб., 1874, ч. CLXXIV. С. 120–133.
19. Лисенко С.Д. Доба бронзи – ранній залізний вік. *Первісна археологія нижнього Подесення*. – Київ. 2016. С.138-216..
20. Мерперт Н. Я. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы (III – начало II тыс. до н. э.). Автореф. докт. дисс. М. 1968. 75 с.
21. Морган Л. Г. Древнее общество или иследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Л. 1934. 350 с.
22. Отрощенко В.В. Епоха енеоліту – бронзи. *Археологія України: Курс лекцій*. Київ, 2005. С. 106-202.
23. Пассек Т. С. К вопросу о среднеднепровской культуре. *КСИИМК*. Вып. XVI, 1947. С. 42-50.
24. Роздобудько М.В., Юрченко О.В. Енеолітична кераміка пам’яток борової тераси Переяславського Лівобережжя. *Проблеми археології Середнього Подніпров'я. До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею*. Київ–Фастів, 2005. С. 100–107.
25. Телегін Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді. Київ, 1973. 168 с.
26. Терпиловский Р.В. Некоторые дискуссионные проблемы археологии и истории ранних славян. *STRATUMplus*. № 5. СПб-Кишинев-Одесса-Бухарест, - 2001-2002. С. 420-430.

27. Трачук О. В. Племена праслов'ян сосницької та лебедівської культур доби бронзи. *Українознавство.* 2024. № 1.
28. Трачук О. В. Плем'я та родоплемінний лад у східних слов'ян. Ремесла та промисли Поліської зони. *Проблеми дослідження і популяризації. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* – Малин. 2019. – С. 41–58.
29. Трачук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Київ, 2017. 308 с.
30. Трачук О. Рід та родоплемінний лад у східних слов'ян. *Наукові записки з української історії.* Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 39. С. 3-11;
31. Третьяков П. Н. Финно-угры. балты и славяне на Днепре и Волге. М.-Л, 1966. 308 с.
32. Machnik J. Radiocarbon chronologie of the Corded Ware Culture on Grzeda Sokalska. A Middle Dniepr traits perspective, «*Baltic-Pontic Studies*», 1999. vol. 7. S. 221–250.

Соціокультурний вимір засадничих українознавчих цінностей

Турпак Надія, м. Київ, Україна

Війна росії проти України актуалізувала цілу низку соціогуманітарних проблем, серед яких й проблема цінностей. І хоча інтерес до ціннісної проблематики не є новим, про що свідчать численні міжнародні конференції, семінари, зустрічі, де активно обговорюються різноманітні аспекти цієї проблематики (зокрема, у Польщі видається журнал «Kultura i wartości», у Німеччині – «Wissenwert», в Україні, починаючи з 1991 року, ціннісні пріоритети населення сучасної України систематично досліджуються Інститутом соціології НАН України, де розроблена спеціальна програма «аксіомоніторингу»), слід відзначити, що внесок українознавства у розробку проблеми цінностей є недостатньо дослідженим.

Українознавство як сфера наукових досліджень започаткована першим директором НДІУ П. Кононенком та розвинута іншими науковцями, які у різні періоди часу працювали в інституті та за його межами, зокрема, й за кордоном, сформувалося як дисципліна, що спрямована на усвідомлення себе в світі та світу цінностей у собі, а також, як транслятор усвідомлення себе в світі та світу цінностей у собі, у світ, через часопростір його культурно-цивілізаційних вимірів. В українознавстві, протягом усього часу його існування як сфери соціогуманітарних знань, чітко виокремилися історичні, етнокультурні, філософські, культурологічні, мовознавчі, геополітичні, державотворчі, екологічні та інші напрями досліджень. Разом із тим, це не порушило його цілісності та інтегративності. У першу чергу, завдяки філософічності українознавства, його спрямування на проблему цінностей. Українознавчими цінностями можна вважати українське довкілля, український етнос, українську мову, українську культуру, український соціум, українську політичну націю, феномен державотворення, духовність українського народу тощо у їх взаємодії з Україною та українським світом загалом. Серед духовних цінностей українознавства можна виділити цінності кордоцентризму, свободи, національної гідності, патріотизму, любові до власної Землі, природи, історії, культури тощо. Спрямування українознавства на проблему цінностей зробило його вагомим чинником національно-патріотичного виховання молоді. Також поєднання наукових засад українознавства з його світоглядно-ціннісним наповненням зробило його унікальним джерелом інтелектуального зростання, креативності, творчості, соціокультурного та соціогуманітарного розвитку громадян України.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження соціокультурного виміру засадничих українознавчих цінностей.

Цінності – це загальноприйняті уявлення людей про цілі й норми поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано виражають смисл культури певного етносу і навіть людства загалом (В. Бакіров). Для визначення того, що являють собою українознавчі цінності, можна застосувати два підходи. Перший підхід враховує загальноприйняте в соціології розуміння цінностей як нормативів чи регуляторів діяльності, з їх поділом на цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі. Другий, філософсько-українознавчий, підхід наголошує на соціокультурних особливостях проблеми цінностей українського народу, їх зв'язку з соціальною структурою українського соціуму та його історичним генезисом, принципами духовності тощо. Узагальнюючі ці підходи, можна дати наступне визначення українознавчих цінностей. Українознавчі цінності – це вироблені українським етносом, українською нацією та українським суспільством соціокультурні ідеали, погляди, норми, які є основоположними чинниками гармонізації системи особистість-народ-суспільство-нація. Українознавчі цінності відіграють значну роль у процесах консолідації сучасного українського суспільства, зміцнення державного суверенітету, творення української політичної нації, в євроінтеграційних процесах, а також враховують сучасні умови війни. Тому вони можуть бути зрозумілими лише у контексті соціокультурного виміру.

У нашій науковій розвідці ми зосередимо увагу на деяких, важливих з нашої точки зору, аспектах соціокультурного виміру засадничих українознавчих цінностей.

1. **Аспект універсальності (загальнолюдськості, трансісторичності, метаісторичності) українознавчих цінностей.**

Цей аспект зосереджує увагу на тому, що засадничі українознавчі цінності практично співпадають з універсальними (загальнолюдськими) цінностями, адже відбивають духовні запити людства, охоплюють всі аспекти буття як своєрідна аксіосфера. Так, наприклад, український дослідник І. Мойсеїв, відносить до них такі гуманістичні цінності як святість, ріднота, любов, добро, краса, істина, лад, справедливість, свобода, гідність, творчість, життя [3, с. 46]. Ці цінності, на його думку, відкриваються у суб'єкт-суб'єктному «узаємненні» (спілкуванні) і є всезагальними засадами універсального феномену людяності.

Через культурні архетипи, які яскраво виявляли себе на теренах України впродовж її історії, український народ увібрав в себе значну частину цих загальнолюдських, універсальних цінностей. Засади людяності виявилися в усіх аспектах буття українського народу: українській культурі, сімейно-родинних зв'язках, цінностях господарського устрою, мови, віросповідання, звичаїв, народних піснях, фольклорі, духовній культурі в цілому.

Цінність людяності виявилася у формуванні в українців відчуття співпричетності до справ інших людей, у поширенні товариства і взаємодопомоги на значне коло людей. Адже умови формування українського етносу на певній території, спільна мова, віра, традиції, а також, необхідність долати виклики природного довкілля та протистояти спробам войовничих дій агресивних сусідів, історично сформували потребу у колективній діяльності, взаємодопомозі та солідарній комунікації.

Наразі багато українських дослідників вбачають акцентування на цінності людяності одним із пріоритетних завдань суспільної консолідації в Україні.

2. **Аспект пов'язаності з українською ментальністю та культурою**

Соціокультурний вимір засадничих українознавчих цінностей знаходить свій вияв й у пов'язаності з українською ментальністю та культурою. Як відомо, становлення української ментальності, формування її унікальних і неповторних рис стало можливим завдяки

найбільш духовно обізнаним та освіченим представникам народу, а саме, його творчій еліті, інтелігенції, які були носіями сконцентрованих практичних знань, переконань та традицій. Українська творча еліта, інтелігенція, сконцентровано виявляла та узагальнювала історичний і культурний досвід народу, потужно транслювала його в світ. Уперше аспект пов'язаності ціннісної проблематики з українською ментальністю та культурою знайшов свій вияв в творчості найбільш яскравих представників української культури Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова, І. Франка, Л. Українки.

Ними був започаткований процес відтворення засадничих цінностей українського народу, як носія духовності з неповторними етнокультурними та цивілізаційними рисами. Видатними українськими мислителями й культурно-громадськими діячами було порушено проблему зв'язку ціннісних орієнтирів українського народу з його ментальними та історико-культурними особливостями. Це дало змогу зрозуміти головний принцип відмінності світогляду української нації від російської: росіяни прагнуть стати над буттям, розширити простір власного існування, порушувати якісь суперпроблеми щодо зміни світопорядку, а українці прагнуть, не втрачаючи зв'язку зі світом, зрозуміти сутність внутрішнього буття, зберегти його як власний неповторний світ у складі інших світів, до яких слід ставитися з повагою, щоб не порушити загальної світової гармонії.

Важливою українознавчою цінністю, пов'язаною з українською ментальністю та культурою, яка в сучасних умовах набуває статусу інтегративної цінності та ідеалу для українських громадян, є українська національна ідея. Так, зокрема, П. Кононенко у своєму розумінні національної ідеї підкреслює її аналогію з буттям і самосвідомістю нації «в усій її генезисній часово-просторовій перспективі, – тобто у всій повноті її якісної і кількісної, змістовної та формальної категоріальності» [2, с. 149]. Слід також наголосити й на таких концептуальних і смислових аспектах української національної ідеї як її здатність акумулювати національну ментальність, формулювати світоглядні принципи і переконання й виступати потужним мотиватором дій українців. В українській національній ідеї інтегруються цінності державності, патріотизму, солідарності, духовності, конституційного порядку, громадянського миру та злагоди, справедливості та добробуту, відкритості світові та інші. Національна ідея є основою самосвідомості українського народу, його гуманізму, патріотичних прагнень і почуттів. В ній синтезуються національний і глобальний аспекти, поєднуються релігійний, політичний та етнополітичний чинники.

3. **Аспект суспільного розвитку**

Цей аспект українознавчих цінностей демонструє їх зорієнтованість на зміни і диференціацію у процесі історичного генезису і цивілізаційного розвитку. Причому, на різних ключових етапах історичного розвитку суспільства одні цінності можуть бути актуалізовані, а інші, - перебувати на другому плані. Зміна цінностей може бути нелінійною, раптовою, досягати максимумів у певні періоди цивілізаційного розвитку суспільства.

Яскравим прикладом українознавчих цінностей розвитку є цінності сучасного громадянського суспільства в Україні, яке перебуває у стані свого становлення. В сучасних поглядах на громадянське суспільство сформувалася система базових цінностей, а саме, права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо.

Слід відзначити, що в Україні, яка зазнала викликів війни, вибухово актуалізувалися цінності свободи, захисту вітчизни, консолідації і солідарності та інші. Зокрема, під час війни росії проти України у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність нашої держави

цінності свободи і захисту вітчизни виявили себе в незламності, стійкості, мужності захисників нашої Батьківщини.

Цінності суспільного розвитку, такі як прагнення до Ладу, злагоди, соціальної справедливості, консолідації і солідарності актуалізувалися завдяки феномену Майдану і Революції Гідності. Ці суспільні цінності є конституційними, зафіксованими в Конституції України, яка проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою.

Можна погодитися з А. Ручкою, який вказує, що надзвичайні суспільні обставини в Україні послугували чинником зміцнення значущості демократичних політико-громадянських цінностей в українському суспільстві, зокрема, солідаризму. На його думку, це свідчить про створення єдиного демократичного ціннісно-смислового фундаменту суспільного життя країни, на якому в подальшому розвиватимуться консолідований демократизм, креативний індивідуалізм, інтелектуальний потенціал, культурна компетентність населення, а також ревіталізація важливих національних, традиційних, релігійних цінностей і практик [5, с. 496-497].

4. **Аспект синтезу національного і глобального у вирішенні проблеми цінностей в умовах інтеграції України в європейський і світовий соціокультурний простір**

Аспект синтезу національного і глобального у вирішенні проблеми цінностей в умовах інтеграції України в європейський і світовий соціокультурний простір може виявляти себе як у тому, які цінності Україна може запозичити зі світового соціокультурного простору, так і у тому, чим вона, завдяки своєму україноцентричному ціннісному наповненню, може бути цікавою європейській і світовій спільноті.

Так, зокрема, система цінностей українців все більшою мірою зазнає трансформації завдяки спільній з глобальним світом потребі в ціннісних орієнтирах відповідального глобалізму та слідування концепції сталого розвитку. Участь України в політичному обговоренні глобальних екологічних проблем, проблем клімату, стратегії сталого розвитку сприяє укріпленню ключових цінностей українців – миру і свободи, орієнтації на протидію ворожим ідеологіям і дотримання прав людини, які є основними передумовами сталого розвитку.

Сучасний світ диктує й потребу в модернізації освітніх цінностей, адже вони є основою майбутнього нації. Зокрема, експерти вважають, що потрібно формувати у молоді «освіченість щодо майбутнього» (futures literasy). Для цього освіта має ставити за мету формування цілісного гуманістичного, але вільного від антропоцентризму, світогляду, відкритого, але зорієнтованого на синергію, стійкий розвиток і баланс [4].

Слід враховувати й те, що сучасна людина опиняється перед безліччю культурно-ціннісних світів, які співіснують один з одним, і це, у свою чергу, є чинником для формування оновленої системи цінностей. У зв’язку із цим, сучасний дослідник проблеми цінностей В. Бакіров привернув увагу до важливості феномену соціокультурної комунікації в сучасному світі. На його думку, соціокультурна комунікація є механізмом формування ціннісної свідомості нового типу, і відбувається в культурному діалозі епох, у взаємодії національних культур і субкультур, у відкритій дискусії ідеологій, у співставленні, протиставленні та взаєморозумінні різних ціннісних ставлень до світу [1].

Як відомо, Європейський Союз заснований на цінностях людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права, прав людини. Суспільні перетворення, які здійснюються в українському суспільстві в даний час і зорієнтовані на майбутнє, зорієнтовані також на цінності верховенства права, справедливого судочинства, протидії корупції, захисту

прав основних верств українських громадян, розширення і поглиблення перетворень в країні, заснованих на демократичних цінностях. Разом із тим, необхідним є збереження українською політичною нацією власного обличчя, власних національних цінностей. Також, нам потрібно працювати над тим, щоб стати цікавими для європейського світу, транслювати власні цінності в світ, щоб продемонструвати унікальність українського світу.

Зокрема, важливою цінністю українців є так звана україноцентричність. Ця цінність може стати зрозумілою для європейської і світової спільноти у тому числі й завдяки поширенню культурної і світоглядної спадщини видатних українців, популяризації українознавчих цінностей шляхом знайомства європейців з українською історією, культурою, ментальністю.

Російсько-українська війна послугувала чинником для актуалізації національних цінностей українських воїнів: сили духу, мужності, витривалості, стійкості, свободолюбства, патріотизму. Внаслідок зрушень, ініційованих війною, ці цінності можуть досягти піднесення від загально-національного до універсального (глобального).

Отже, дослідження соціокультурного виміру засадничих українознавчих цінностей сприятиме розширенню і поглибленню усвідомлення їх громадянами України, перетворенню їх на детермінанти мислення і дії в умовах сучасних реалій суспільного буття. Зосередження уваги на ключових аспектах соціокультурного виміру засадничих українознавчих цінностей свідчить про необхідність подальшого дослідження внеску українознавства у розробку проблеми цінностей.

Література

1. Бакіров В. Ціннісний вимір цивілізаційної трансформації суспільства. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С. 15–25.

2. Кононенко П.П. Українська національна ідея. Проблема методології. *Теорія та практика формування української національної ідеї* / Упоряд. і ред. О. К. Шевченко; за заг. ред. О. С. Власюка. Київ. 2008. 300 с.

3. Мойсеїв І. Війна і цінності. Київ. 2023. 250 с.

4. Освіта для майбутнього: роздуми над ювілейною доповіддю Римського Клубу (в межах конференції «Інновації в освіті: ціннісно-компетентнісний підхід» 29 травня 2018 року). *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2018. № 2(23). С. 70-99.

5. Ручка А. Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України. *Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності.* Випуск 8(22). Київ. 2021. С. 496-497.

Заключний етап козацького збройного повстання 1638 р. як вагомий чинник українського етнодержавонацієтворення в першій половині XVII ст.

Фігурний Юрій, м. Київ, Україна

Актуальність і новизна наукової праці проявляються в тому, що попри значну кількість напрацювань, присвячених цьому періоду української історії, майже відсутні узагальнюючі концептуальні публікації, у яких на достатньому теоретичному рівні, а головне всебічно, аналізується значення козацького виступу 1638 р. у тогочасних вітчизняних етнічних, державотворчих і націєтворчих процесах. Об’єктом дослідження є Україна й українці в їх поступальному часопросторовому розвитку; предметом – осягнення сутності заключного етапу козацького виступу 1638 р. як вагомого чинника українського

етнодержавонаціївторення першої половини XVII ст. в українознавчому вимірі. Хронологічні рамки праці охоплюють другу половину 1638 р. і зумовлені завершенням польсько-українського збройного протистояння. Географічні межі дослідження пов'язані передусім із теренами Наддніпрянщини, де і розгорталися основні події козацького виступу 1638 р.

Вивчення поставленої мети передбачає виконання таких головних завдань: 1) проаналізувати стан розробки теми та визначити теоретико-методологічну основу дослідження; 2) здійснити аналіз концептуальних понять дотичних до проблем українського етнодержавонаціївторення; 3) простежити причини завершення козацького виступу 1638 р.; 4) охарактеризувати його найважливіші підсумки.

Проведений аналіз джерел і публікацій, в яких було започатковано і продовжено дослідження даної наукової проблеми, і на які мав змогу опиратися автор, засвідчив, що заявлена ним проблематика потребує подальшого вивчення. Серед найвагоміших досліджень безпосередньо дотичних до цієї українознавчої теми, на нашу думку є праці М. Грушевського [4], О. Іванцова [6], С. Плохія[7], В. Щербака[9], Н. Яковенко [10] тощо.

Необхідно наголосити, що в цьому комплексному українознавчому аналізі нами був задіяний один із головних наукових методів пошуку істини – принцип історизму, себто неупереджене висвітлення й характеристика українського етнодержавонаціївторення у першій половині XVII ст. Також ми активно послуговувалися порівняльно-історичним методом, коли вивчали вплив заключного етапу козацького виступу 1638 р. на тогочасні українські етнічні державотворчі і націєтворчі процеси.

Спочатку ми охарактеризуємо базові засадничі поняття, на яких ґрунтується наше дослідження. Так, дефініцію «українське етнодержавонаціївторення», ми трактуємо як неперервний у часі й просторі поступальний розвиток українців від етносу (бездержавного народу) до нації (державницький народ), здобуття ним власної національної держави й послідовної розбудови головних її підвалин. Під терміном «українознавчий вимір» ми розуміємо визначення й осягнення концептуальної сутності, історичної величини і наукового значення досліджуваної проблеми (у даному випадку – українських етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів у першій половини XVII ст.) у цілісному й неперервному взаємозв'язку з Україною, українцями і світовим українством у цивілізаційному часопросторі.

Після серії невдалих для повсталих військових сутичок з кварцяним військом, повстанці висловили недовіру гетьману Д. Гуні, змістили його з займаної посади та вирішили розпочати остаточні перемовини про мир з М. Потоцьким. Разом з тим ми хочемо наголосити, що не тільки бунтівники були у скрутному становищі, а й моральний, матеріальний та військовий ресурс їх опонентів теж перебував на межі. Тож мир потрібен був і тим, й іншим. Тому, дещо погравши у «суворого тата» польний гетьман з радістю розпочав переговори, і того ж дня була підписана мирна угода. Вже сама швидкість її підписання (вночі супротивники ще сіклися на смерть, а вдень взяли й помирилися) яскраво свідчить – військові методи розв'язання конфлікту себе повністю вичерпали. Проте, така оперативність, аж ніяк не зашкодила її якісному наповненню. Півторамісячна військова кампанія під Старцем влітку 1638 р. стовідсотково засвідчила, що сили ворогуючих сторін приблизно рівні й не мають достатньої переваги один над одним, а деякі козирі одних (вишколена кіннота у коронярів) з лихвою компенсується плюсами інших (неприступність укріплень), і тому треба не битися, а миритися, що зрештою було успішно зроблено. Але ми впевнені, що повсталі на Стариці не капітулювали, як стверджував М. Грушевський [4, с. 310-311], і не зазнали поразки,

як про це пише В. Щербак [9, с. 79], а вкотре, і досить переконливо показали, що українське козацтво стало тією потужною силою з якою й офіційна Варшава й польська й українська заможна магнатерія і середня шляхта мусять рахуватися. Проте, розкол у середовищі самих реєстровиків, на т. зв. «лоялістів» і «своєвольників», і відсутність в останніх харизматичного лідера й дієвого плану повстання, все це призвело, зрештою, до підписання мирної угоди з коронярами, яка однак не знищила козаччину як суспільний стан, але лише на деякий час, на т.зв. десятилітній «золотий спокій» пригальмувала його етнодержавнонацієтворчий потенціал. Ось так описав суботні перемовини й головні пункти замирення їх очевидець Ш. Окольський: «Коли оманлива надія напередодні жорстоко гнала бунтівників на вістря списів, лише тоді вони побачили хиткість свого становища, і тому не очікуючи вже нових підкріплень, вони вирішили щиро підкоритися п. гетьману і просити милости. Спочатку вони просили послати до них кого-небудь, з ким можна було би про це переговорити в їх колі. На це Й.М. відповів, що закони диктує переможець і, якщо вони бажають милосердя, то нехай найкращі з них самі прийдуть до нього. Важко було чути бунтівним козакам, що їм треба буде стати перед гетьманом і там заключати договір; але змушені були погодитися з аргументами п.п. Петра Комаровського, Жолтовського, Ловчицького й військового судді п. Стефана Хоментовського, послали Романа Пешту, але той, наблизився до гетьманського намету, набрався такого страху, що з ним трапився припадок епілепсії. Очунявши й збадьорений лагідною мовою п. гетьмана, Пешта промовив: «Бачимо, що сам Бог карає нас, звертаємося до твого милосердя і прохаємо, щоби була прийнята більш м'яка постанова щодо козаків, чи хоча би та, що запропонована нам зараз не була впроваджена в життя до того часу, коли не повернуться наші посланці від Й.К.М.». Перше було неможливо, але на друге п. гетьман виявив згоду, проте не бажаючи просто так відпустити їх з табору у зв'язку з цим відтермінуванням, він вимагав щоби козаки видали артилерію, підтвердили присягою своє слово щоби старшим і гетьманом у них на цей час був не хто інший, як сам п. гетьман, а полковниками ті, кого він призначить. Потім вказав Корсунь як місце, де вони повинні замирившись з реєстровими провести спільну раду 9 вересня, вибрати послів і написати клопотання до Й.К.М. До повернення послів має бути укладений козацький реєстр, а вже з їх вороттям козаки повинні повернути біля Маслового Ставу гармати, булаву, бунчук, прапори й литаври, а приймати їх будуть комісари й полковники за вказівкою Й.М. Почувши це, козаки з великою радістю впали до ніг гетьмана, дякуючи за благодіяння і просили бути їх заступником і покровителем. Таким чином були заспокоєні бунтівні козаки; коли п. гетьман переконував їх прийняти конституцію [Ординацію 1638 р. Ю.Ф.], вони опиралися, а коли примусили силою, промовили: «Нехай буде по твоєму наказу.» Так хлоп, знай пана! У той же день передана їм форма присяги, спочатку присягали реєстрові, за ним оточені, після всіх чернь» [5, с. 263-264].

А тепер невеликий коментар до цієї цитати. Якщо ми абстрагуємося від гонорової патетики домініканського ченця, то отримаємо окрім важливих історичних фактів ще одне вагоме підтвердження постійно зростаючого впливу українського козацтва на тогочасні політичні процеси в Речі Посполитій. Хоча де-юре її панівна еліта не визнавала козаків рівними собі (холопи, чернь, бунтівники тощо), проте де-факто, вона вимушена була визнати козаччину лицарською верствою. Для остаточного припинення бойових дій М. Потоцький вимагає від повсталих не повної капітуляції, не цілковитого роззброєння, не видачі очільників повстання і не заручників, а лише віддати гармати і, найголовніше, підтвердити присягою своє слово. Отже, лицарського слова, слова лицарської честі й звитяги, було досить для польного гетьмана, щоби повірити «свавільникам». Пересічні розбійники чхали на якісь

там слова, тоді як українські козаки, справжні тогочасні лицарі шаблі й мушкета дбали за свою лицарську честь і важили власним лицарським словом. Це добре знали як їх друзі, так і їх супротивники, й не тільки знали, а і довіряли козацькому слову!

Щодо самої присяги, то вона, як вже зазначалося вище, пройшла в три етапи. Спочатку присягнули реєстровці – «лоялісти» (їх представляли полковники Сава Іванович, Каленик Прокопович і Михайло Мануйлович [в Окольського помилково Максимович – Ю.Ф.] і пообіцяли виконувати всі накази польного гетьмана, а щодо своїх реєстрових товаришів, які були на Старці «по той бік фронту», то вони клялися їх не кривдити й не ображати, а при потребі самі поміж собою чинити правосуддя й жити в товариській любові і злагоді. Потім прийняли присягу реєстровці – «свавільники» (їх репрезентували полковники Роман Пешта, Іван Боярин, Василь Скакун), які у свою чергу давали слово від імені усього війська оточеного на Старці теж виконувати всі накази короля Речі Посполитої й розпорядження коронного польного гетьмана, щодо своїх спільників, які не були з ними в реєстрі й прийшли до них з панських маєтків, то обіцяли їх від себе відправити й ніколи більше не приймати до своїх лав. Стосовно тих козаків, що перебували у коронному війську, то вони теж зобов'язувалися з ними більше не ворогувати. Останнім присягала т. зв. «свавільна чернь», але нехай не вводить нас в оману таке специфічне формулювання, тому під ним розуміється, насамперед основна маса пересічних реєстровців-бунтівників. А сама ця присяга – яскраве свідчення їх розуму, звитяги, гідності й поступове усвідомлення ними не тільки своєї значущості, як військових захисників й оборонців українців Наддніпрянщини, а й зростаючого переконання, що згодом саме козацтво має стати політичним авангардом українського народу, відсунувши й асимілювавши вже збанкрутілу на той час майже сполонізовану й окатоличену провідну руську аристократичну еліту. Загалом, присяга т. зв. «свавільної черні» містить дві частини. Якщо у першій, ймовірно написаній під диктовку коронярів оприлюднено «гріхи бунтівників» під час повстання 1637 і 1638 рр., то вже у другій, викладено не тільки обіцянки повсталих, але і їх прохання-вимоги до вищих урядовців Речі Посполитої. А саме, вони сподіваються, що король залишить їм давні вольності Війська Запорізького, а жінки й вдови давніх козаків не зазнають ніяких утисків. Окрім того, козаки прохають М. Потоцького підтримати своїм заступництвом перед королем клопотання ченців Трахтемирівського монастиря, щоби призначена комісія залишила їм їхні володіння, а також щоби польний гетьман наказав повернути монастирську скарбницю, яка нині перебуває у полковника Ілляша. А наостанок повстанці просили не забороняти їм, з дозволу старших, виходити в степи для полювання на звірину і на ріки для вилову риби, але аж ніяк не для бунтів чи морських походів. Завершувалася ця присяга так: «Дано в таборі на усті Старці, 7 серпня 1638. За згодою Війська Запорозького, з дозволу п.п. полковників, обраних на цей час і за наказом як старших, так і молодших, підписуюсь Мартин Незнанський, на той час військовий писар рукою власною» [5, с. 264-267].

Отже, ця присяга вкотре зафіксувала, що повсталі козаки переймаються не лише власними вузькостановими проблемами, а намагаються захистити права жінок і козацьких вдовиць, відстояти земельну власність Трахтемирівського монастиря та прагнуть посприяти поверненню його скарбниці. Можливо когось цей перелік козацьких прохань не вражає, але у тому місці і в той час (Старцівський табір, буремне літо 1638 р.) – це була гідна позиція мужніх воїнів, а не розбійників зі «всходніх кресів», а звитяжних вітчизняних державотворців, які згодом, майже через 10 років розпочнуть творення Гетьманщини.

Дуже добре проаналізував цю присягу український радянський вчений Іван Іванцов: «Вона тільки зовнішньою формою, вираженням покори і слухняності, подібна до інших

присяг, але жодною мірою не нагадує за змістом Боровицьку, де справді реєстровці капітулювали. Чим ми обгрунтуємо свою думку? 1. Жоден з ватажків повстання не був виданий, поляки і не ставили такої вимоги. Гуня залишався у війську, Пешта навіть полковником призначався, а Мартин Незнанський, який був писарем при Гуні, залишився ним і тепер, підписав іменем усього війська присягу, тоді як жоден з ненависних зрадників (Ілляш, Захаріяш, Ворона, Заліський та ін.) полковниками не залишились. 2. Повстанці не прийняли нової Ординації і на певний час навіть реєстр залишився у невизначеній кількості, що ставило випищиків у кращі умови, навіть порівнюючи з Куруківською умовою з Переяславським доповненням (8000 чол.). 3. Незважаючи на вимогу польного гетьмана, армати і клейноти віддані не були до повернення козацьких послів від короля. 4. Козаки забезпечували свої економічні потреби (полювання, рибальство), задовольняли інтереси козацьких вдів і Терехтемирівського монастиря. Хоча все це було умовно, до рішення короля, але фактично то була перемога повстанців, бо інакше Потоцький говорив би з ними іншою мовою. Коли б не голод на Україні, а через це і в таборі, повстанці на переговори швидко не пішли б, і хтозна, чим би закінчилась облога на Старці, мабуть, цілковитою поразкою польського війська, яке і так, за свідченням хроніста П'ясецького, зазнало величезних втрат на Старці «з гусарії польської чи кінних копійників, які через необачне розпорядження гетьмана в обоз добре зміцнений хотіли вломитись, з ручних самопалів усіх вистріляли, так багато, що більше там шляхти і старих жовнірів полягло, ніж у Прусах», а «піхоту іноземну в пень витяли» [6, с. 263-264].

Ми погоджуємося з висновками шановного дослідника, за винятком того, що військова кампанія влітку 1638 р. на Старці, стала фактично перемогою повстанців і цілковитою поразкою польського війська. На нашу думку, вона закінчилася нічиєю, хоча і де-юре і де-факто переможцями вважалося коронне військо, проте, час показав, що це була «піррова перемога», т. зв. «козацька проблема» не була вирішена, а лише загнана в підпілля й перетворилася в міну сповільненої дії, яка згодом, у 1648 р. вибухнула, розпочавши тим самим початок руйнації Речі Посполитої та її остаточну ліквідацію майже через 150 років, а саме у 1795 р. Що стосується повстанців, то хоча вони і були змушені піти на перемовини і зрештою прийняли Ординацію, але вони, і це саме головне, не дали себе знищити як стан і зберегли свій потужний етнодержавонацієтворчий потенціал, який через десять років реалізувався у вигляді Хмельниччини. На нашу думку, цей незначний проміжок часу як для антропогенезу, був дуже важливим як для України загалом, так і для козацтва зокрема й особливо для реєстровців, так як дав їм наглядний урок, що для офіційної Варшави, вони завжди будуть людьми третього гатунку і яскравий тому приклад доля Б. Хмельницького, який з вірного козака-лояліста став не тільки харизматичним лідером всеукраїнського здвигу, а і могильником колись такої могутньої і непереможної східноєвропейської імперії Речі Посполитої, яка у той час гонорово розкинула свої крила «від можа до можа».

Але все це ще буде, а поки колишні вороги мирилися і святкували. Так, у неділю 8 серпня (29.07 за ст. ст.) 1638 р. радісний настрій панував в обох таборах. Ми знову надамо слово безпосередньому свідку тих полій Ш. Окольському: «Наступного дня 8 серпня лицарство відстояло у гетьманському наметі відправу й вдячне богослужіння, ксьондзи проспівали «Те Деум», після чого артилеристи і піхотинці зробили декілька залпів холостими пострілами з гармат і мушкетів, теж саме зробили і козаки, обложені на усті Старця й так промайнув день з великими веселощами. Тепер козаки вільно ходили в таборі, а лицарство в їх укріпленнях, де добре оглянуло й зрозуміло всі їх воєнні хитрощі, засідки, схрони, схованки і пастки. Одні з них наполягали, що неможливо було взяти їх у цьому укріпленні,

інакше, як тільки тривалою облогою, такої думки був і п. гетьман. Інші говорили: «Зверніть увагу на те, яка велика відмінність між жовніром, який від плуга і сохи береться за меч і тим, який ніколи не займався ручною працею; перші не тільки невтомні у праці, а і від важкої роботи стають пристосованішими до ще важчої, тоді як інші зразу ж знемагають». 9 серпня бунтівні козаки, подякувавши Богу, отримали дозвіл роз'їжджатися по домівкам, вирушило і коронне військо на призначені йому лежі, а Й.М.п. гетьман відбув до Ніжина, а потім до Києва» [5, с. 267-268].

Ось такий остаточний фінал півторамісячної літньої військової кампанії на Старці, як для українців і поляків, що жили у XVII ст. був цілком нормальний. Воювали як могли, а після того як військове протистояння зайшло в глухий кут, помирилися і розійшлися. Але для українських радянських істориків, які оспівували антифеодальну і визвольну боротьбу трудового українського народу супроти магнатсько-шляхетської Польщі та його непереборне прагнення до возз'єднання з братською Росією, таке завершення було як більмо в оці. Де класова ненависть? Де боротьба до останнього подиху? Де людиноненависницька жорстокість і підступність ворога? Й ось, у фундаментальній академічній десятитомній «Истории Украинской ССР», у її другому томі «Развитие феодализма. Нарастание антифеодальной и освободительной борьбы на Украине во второй половине XVI – первой половине XVII в.», у підрозділі 7 «Крестьянско-казацкие восстания 20-30-х годов XVII в.», його автор В. Голобуцький зокрема пише: «Угоду було укладено 29 липня 1638 р. М. Потоцький, за словами єпископа Пясецького, особисто запевняв повстанців (малися на увазі реєстрові козаки, що брали участь у повстанні), що на найближчому сеймі їм повернуть втрачені вольності. Як і завжди у таких випадках повстанців обіцяли не переслідувати за участь у повстанні. Але коли вони почали невеликими групами розходитися додому, їх стали нещадно знищувати» [2, с. 439].

Який жах! Саме цікаве те, що така інформація зовсім відсутня у вчених, які фахово досліджували цю проблематику. У В. Антоновича є деякі свідчення про гоніння й утиски на повсталих у книзі «Бесіди про козацькі часи на Вкраїні» (Чернівці, 1897). Так, він зазначав: «Гуня неспроможний був видержати облогу до кінця, бо у козаків бракувало припасів: так само, як і Острянин, він укупі з Филоненком й іншою старшиною пробився крізь ряди ворогів і втік на Запорожжя. А козаки, що лишилися під Старицею, мусили поквитувати повстання. Конецпольський доручив розплату Миколі Потоцькому. Ця безпорадна людина думала, що можна жорстокими карами викорінити всяку ворохобню. Він зараз же звелів зібратися раді в урочищі Маслів Став, щоб об'явити урядові постанови сам зайнявся репресіями: силу людей покарано на горло. Потім об'явлено волю уряду: усі вольності козацькі скасовано. Сім'ї козаків, що загинули під час останнього повстання, повернено в кріпацтво. Реєстр зменшено до 1200 чоловік. У козаків віднято право вибирати старшину вище сотника» [1, с. 99].

Але враховуючи, що ця праця є курсом лекцій підпільно виголошених професором українською мовою в 1895-1896 рр. і записаних з його слів студентами та виданих через рік українськими патріотами за межами Російської імперії, в Австро-Угорщині, до того ж сам її автор не мав змоги перевірити і вичитати текст [1, с. 12-13], тому в ній нажаль є деякі недоречності й помилки, які дослідникам треба враховувати й не брати сліпо на віру, а верифікувати з допомогою інших джерел і наукових праць. Так, наприклад, інформація у книзі про зменшення реєстру в 1638 р. до 1200 чоловік є невірною, кількість реєстровців сягала тоді чисельності 6 тисяч [5, с. 277-281]. Те ж саме, на нашу думку стосується слів про «жорстокі кари», «репресії» й «покарання на горло» колишніх повстанців тощо. Ні в

М. Грушевського у його «Історії України-Руси» у томі XVIII частині І «Від Куруківщини до Кумейщини (1626–1638)» (К.–Львів, 1922), про це не згадується, ні у кандидатській дисертації І. Іванцова «Повстання українського народу проти шляхетського Польщі», яку він написав у 30-х рр. XX ст., зауважимо, у період загострення радянсько-польських відносин, але так і не захистив, теж немає відомостей про цю ганебну різанину. Зате у монографії В. Щербака «Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648–1654 рр.» (К., 1989), яка стала результатом публічно захищеної в 1986 р. кандидатської дисертації «Народные движения на Украине во второй четверти XVII в.», її автор зазначає: «Через день після підписання договору повстанці склали зброю і вирушили по домівкам. М. Потоцький і цього разу по-зрадницьки, давши жовнірам наказ доганяти і знищувати їх» [9, с. 79].

Нажаль, тогочасний молодий дослідник дав цю «правдиву» інформацію без посилання. Проте, ймовірно, справжній творець цієї науково-подібної вигадки, В. Голобуцький вже, як він пише «в умовах незнаної раніше свободи слова» перевидає монографію «Запорозьке козацтво» (К., 1994), яка є суттєво доопрацьованим виданням однойменної праці, що побачила світ ще у 1957 р. (в якій, можливо і був ексклюзивно вперше оприлюднений цей міф, нажаль в автора немає часу і бажання це перевіряти), де, зокрема наголошує: «Після укладення договору козаки, покладаючись на слово Потоцького, почали невеликими групами розходитись по домівках. Проте, пани і на цей раз не дотримали слова: «Більшу їх (козаків – В.Г.) частину, – пише Пясецький, – було вбито королівськими жовнірами» [Khronika Pawla Piaseckiego biskupa przemyslskiego. Krakow. 1870. С. 243]. Після капітуляції козаків біля Старця почався в Україні жахливий терор, жертвою якого стали сотні і тисячі невинних людей» [3, с. 345]. Невже перед нами справжній історичний факт та ще й зафіксований самими поляками, а ми ж лише даремно обвинуватили шановного вченого у фальсифікації? На жаль ні, тому що на цій же 345 сторінці, але перед згадкою про різанину, доктор історичних наук описуючи перемовини пише: «Намагаючись швидше укласти мир, М. Потоцький, – як говорить Пясецький – особисто запевнив козаків, що «найближчому сеймі повернуть їм давні вольності» [Khronika Pawla Piaseckiego. С. 423]» [3, с. 345].

Як стверджують мудрі люди «Диявол ховається завжди в дрібницях». Ось і у нас, теж саме, коли поважний метр цитує П. Пясецького стосовно переговорів, то вказує на сторінку 432, а коли – про побиття козаків, то вже фігурує сторінка 243, а хроніка на те і хроніка, що всі події в ній описуються послідовно, хронологічно і синхронно, а не стрибками, дискретно. На превеликий жаль, ми не маємо можливості подивитися оригінал праці П. Пясецького, але переконані, що це не друкарська помилка, а свідома фальсифікація історії. А ось, що далі пише В. Голобуцький: «Щоб винищити в народних масах України «дух свавілля», кати вдалися до найжорстокіших тортур. Вони поруйнували дощенту цілі села й містечка, позбавляючи людей осель, вбивали і нівечили їх, незважаючи на стать і вік. «Польські і литовські люди, – записував 1638 року білгородський воєвода зі слів українських переселенців, – їх (козаків) християнську віру нехтують і церкви божі руйнують, а їх вбивають і дружин їхніх і дітей, збираючи докупи, спалюють, палять і порох, насипавши їм у пазуху, і груди у жон їхніх різали, і подвір’я їхні й хати грабували і знищували» [Древние грамоты и другие письменные памятники, касающиеся Воронежской губернии / Собраны и изданы Н. Второвым и К. Александровым-Дольником. 1851. Кн. 1 С. 101]» [3, с. 345-346].

Отже, перед нами чергова і досить вправна маніпуляція з історичним джерелом, так як вказуючи рік, коли лише записано це повідомлення, В. Голобуцький чомусь не уточнює, коли саме відбулися ці репресії, чи вкінці 1637 – на початку 1638 рр. чи в середині того ж року, чи вже після завершення козацького виступу 1638 р., а це дуже важливо для розуміння тих

подій. Ми вище вже зазначали, що саме жорстокість Варшави щодо учасників і симпатиків повстання під проводом П. Бута й стало головною причиною ребелії 1638 р., яка охопила майже всю Наддніпрянщину. Урядовці Речі Посполитої, враховуючи наслідки попереднього «умиротворення» українців, зробили деякі висновки й змушені були відмовитися від тотального покарання «своєвільників», цьому т. зв. «лібералізму» посприяло й те, що загалом військова літня кампанія завершилася не поразкою і не безумовним складанням зброї повсталими, а досить таки компромісною мировою угодою.

З цього приводу М. Грушевський наголошував: «Капітуляція козаків на Старці не заспокоїла відразу Україну. Але Потоцький з своїм військом стояв далі над душею і пильно слїдячи за всякими симптомами «своєволі», зазделегідь пильнував їй запобігти і пригасити. Не було те, одначе й тяжко, коли величезна більшість козаччини по двох невдалих кампаніях зовсїм стратила всяку охоту до дальшої боротьби. З другого боку Потоцький сим разом, здається, стримував ся від крівавих репресій. Може переконав ся з торішнього досвіду, що вони замість «заспокоєння» будять тільки нове роздраження серед народу, і тому вживав більш здержливих способів» [4, с. 310-311].

Щоб контролювати ситуацію, у вівторок 24 серпня (14.08 за ст.ст.) 1638 р. польний гетьман прибуває до Києва, й того ж дня отримує звістку, що козаки збираються в Чигирині, ймовірно для нового повстання й не хочуть відправити в Канев артилерію. Микола Потоцький дуже швидко реагує на це тривожне повідомлення і вже у четвер 26 серпня (16.08 за ст.ст.) підготовлює інструкцію і відправляє з нею до Чигирина на зустріч з новообраними реєстровими полковниками (Сава Іванович, Каленик Прокопович Михайло Мануйлович, Роман Пешта, Василь Сакун, Іван Боярин) і представниками запорожців, свого посланця Трояна Голомбковського. В інструкції польний гетьман дуже дипломатично запитував полковників чому досі їхні гармати не доставили до Канева, а чужі не віддані, при цьому зазначає, що якщо козакам треба коні й підводи, то вони їх отримають, щодо козацької ради, яку збираються організувати, то він сподівається, що головне її призначення – вибрання достойних послів і послідовне виконання рішень прийнятих на Старці. Також у посланні урядовець наголошує, що козаки не мають права вписувати до реєстру панських підданих, а самі повинні мешкати лише у королівських володіннях. Дипломатична місія завершилася успішно, напруження було знято, а у своїй відповіді реєстровці повідомили свого очільника, що майже вся артилерія, за винятком двох великих гармат, вже в дорозі до Канева, щодо наради, то вона збиралася для того щоб краще підготуватися (захист власних прав і привілеїв) до ради в Києві. Також козаки направили польному гетьману власну петицію, нажаль Ш. Окольський її текст не наводить у своєму «Щоденнику», але орієнтуючись на відповіді М. Потоцького ми можемо зрозуміти їхню сутність. Проте й сама його реакція є для нас дуже важлива, бо свідчить, що на той час (кінець літа – початок осені) на Наддністрянщині ще подекуди (зокрема на Звенигородщині й Роменщині) відбувалися спорадичні збройні виступи і щоб вони знову не переросли у повномасштабне повстання, гетьман намагався не провокувати козаків й максимально толерантно з ними поводився [5, с. 268-272]. У цій своїй відповіді на козацьку петицію він навіть, як справедливо зазначав М. Грушевський «розвинув дуже цікаву теорію козацького аристократизму в дусі нової сеймової ординації» [4, с. 311]. Зокрема, М. Потоцький наголошував: «Згадайте, що під час попередніх переписів ви самі домагалися, щоб ніхто з роменців не був внесений до реєстру з тієї причини, що тільки найближчі до Дніпра можуть бути козаками для того, щоб швидко можна було задовольнити потреби у службі королю й Речі Посполитій; бо на випадок нападу татар місцеві люди постраждали б раніше, чим з’явилася б допомога з Ромен. Тому вони

несправедливо домагаються цього, а ви таж необґрунтовано берете їх під свій захист: тому як у нашому шляхетському стані користується вольностями і прерогативами шляхетськими тільки той, хто і кров за них проливав і довго служив за свої власні кошти Й.К.М. й Вітчизні, так і ви розміркуйте самі, чи справедливо і чи пристойно буде допускати до вашої верстви і лицарських прав, за які, і ви, і ваші предки клали свої голови, якихось пастухів, які і вас самих неодноразово приводили до неласки короля й Речі Посполитої. Якщо збереться декілька десятків чи кілька сотень вар'ятів, де-небудь щось поруйнують і пограбують, то ніхто не скаже, що це зробили селяни, навпаки, вкажуть на козаків, так як і ви часом, приєднуєтеся до них і тим самим збурюєте серце Й.К.М. і Речі Посполитої. До того ж ви в силу вашої присяги не зобов'язані просити за тих, кого виокремили зі свого середовища, так як усі ні в якому випадку не можуть залишатися козаками. Проте, якщо би навіть це було можливо, то не такими діями їм треба намагатися отримати милість від Й.К.М., а щоб користуватися кров'ю і майном заслужили їх від короля і Речі Посполитої. Ось тому у містах біля Дніпра й засновані більш чисельні полки, так як роменці не зараховані до козацького реєстру» [5, с. 270-271].

З приводу цих слів ми хочемо навести міркування вченого І. Іванцова: «Усі ці резони польного гетьмана зводились до того, щоб посіяти ворожнечу між реєстровими і випищиками та взагалі селянами, не допустити до реєстрів найбільш революційний елемент селянства, заронити думку у реєстрових про особливість їх стану взагалі і пріоритет подніпровських козаків (здебільшого правобережних, де було 5 реєстрових полків, а на Лівобережжі – тільки один, за переписом у лютому 1638 р.). Розрахунок був тут простий і ясний. Правобережні реєстрові полки мали у своєму складі багато заможного козацтва, яке десятки років служить і користується привілеями. Під час повстань (особливо яскраво це виявилось у 1637 р.) це козацтво вагається, і в критичний момент зраджує своїх братів, а потім допомагає полякам придушувати повстання. Велику групу таких козаків мав і лівобережний Переяславський полк, де керівну роль відігравав Ілляш та йому подібні зрадники» [6, с. 267].

У четвер, 9 вересня (30.08 за ст.ст.) 1638 р. у Києві була проведена загальна козацька рада на якій був присутній М. Потоцький. На ній обрали посольство до короля у складі Романа Половця, Богдана Хмельницького, Івана Боярина та Яна Вовченка, ухвалили лист до Владислава IV й інструкцію своїм послам. Головний лейтмотив цих документів – визнання реєстровцями засадничих положень «Ординації реєстрового Війська Запорозького, що перебуває на службі у Речі Посполитої» ухваленої вольним сеймом ще навесні 1638 р. (10 березня – 1 травня (28.02-22.04 за ст.ст.)). Де, зокрема зазначалося: «...7. Наше єдине прагнення в управлінні державою – це шукати нагоди, щоб виявити нашим стійким і вірним підданим нашу королівську ласку. А оскільки козацька сваволя вийшла з покори так широко, довелося для її приборкання виставити проти них наше і державне військо і збройно змагатися з ними. Розгромивши їх і розсіявши за велінням господа бога – покровителя всякої справедливої війни, – ми відвернули від Речі Посполитої безмірну небезпеку. Тепер же на вічні часи відміняємо їхні давні юрисдикції, старшинство, пільги, прибутки та інші почесті, набуті за вірні послуги від наших предків і тепер у зв'язку з цим бунтом втрачені. Тих же, котрі волею щасливого випадку війни залишилися живими, ми бажаємо надалі мати за простолюд селянського стану. А оскільки реєстрове козацтво, якого Річ Посполита волить утримувати для своїх послуг лише шість тисяч, Виявило покору нам і Речі Посполитій, встановлюємо за рішенням цього сейму для їхнього війська таку ординацію...» [8, с. 288-289].

А тепер ми хочемо навести аналітичні коментарі вчених щодо рішень козацької ради. М. Грушевський писав: «Сим листом – продиктованим чи проредактованим мабуть самим гетьм. Потоцким, властиво зводили ся на нїщо попереднї пляни – добивати ся зміни ординації 1638 р. в напрямі привернення давнїх вільностей. Ми бачили, як се домаганнє старих прав, що було провідною ідеєю повстання, поволї слабло в переговорах з Потоцким, мабуть зустрівши ся з твердим non possumus його і иньших представників правительства. Воно поновляло ся все в слабших формах, немов на те тільки, щоб укрити капітуляцію і відреченнє від свого домагання перед публикою – перед ширшою масою козацькою. Жаданнє привернення прав заступлено застереженнєм права петиції до короля і відложеннєм до його рішення переведення нових порядків – бо перед очами козацького війська, всїх отсих тисяч своєвільних, всеї козацької маси, дїйсно треба було зіставити бодай щось, вказати якусь надію. Треба було показувати її, бодай поки розійдуть ся сї своєвільні купи. А коли тих своєвільних куп не стало, місяць пізнїйше, при укладанню тої застереженої петиції до короля вже навіть нема мови про домаганнє старих прав і скасованнє соймової ординації. Козаччина обіцяє абсолютний послух вже виданим соймовим постановам і будучим. Жаданнє давнїх вільностей заміняєть ся в прошеннє про захованнє ґрунтів і володїнь козацьких» [4, с. 313].

У свою чергу І. Іванцов зазначав: «Отже, реєстрова старшина, підібрана на раду, під тиском Потоцького, який, очевидно, диктував усі ці документи, не маючи за своєю спиною грізної повстанської армії, юридично визнала нову Ординацію, зобов’язавшись підкоритись установам, які ухвалені і будуть ухвалені. Про давні права і вільності вже не йдеться навіть у межах Куруківського договору, тоді як на Старці він завжди фігурував. Вимоги старшини зводяться до майнових козацьких привілеїв, які вони виклали в інструкції, де чітко записано визнання ними нової Ординації. Вони просять залишити вільності, «себто грунти і майно наше, не включаючи сюди давніх вольностей і права мати власну виборчу старшину, як було досі, а тепер за волею короля і Речі Посполитої встановлені інші порядки, як то призначення нам комісара і інших старших, яких ми зобов’язуємось слухатись». Далі просять вони про забезпечення прав козацьких вдів, про надання Терехтемирівського монастиря під шпиталь для поранених і старих, як то було раніш, а також про відміну кадуків на козацьке майно, випрошених різними особами. Таким чином, ця рада посилала своїх послів до короля не для того, щоб добиватись скасування нової Ординації і повернення своїх давніх прав, як ухвалено було на Старці, а тільки аби заявити про свою покору і навіть з проханням швидше запровадити нові сеймові постанови. Під тиском Потоцького старшина відмовилась від усіх політичних прав і вільностей» [6, с. 268-269].

Таким чином, погоджуючись із наведеними вище думками дослідників, які досить добре і фахово вивчали цю проблематику, ми лише хочемо відзначити, як лише за місяць кардинально міняється ситуація й та хитка рівновага сил під час перемовин на Старці, внаслідок далекоглядної і виваженої політики М. Потоцького й бездіяльності козацької старшини, остаточно зникає, й встановлюється повне домінування на Наддніпрянщині диктату офіційної Варшави. Ми переконані, цьому сприяли не тільки об’єктивні чинники, як зовнішні так і внутрішні, але й суб’єктивні, а саме розкол реєстровців на два угрупування (лояльно і радикально налаштованих по відношенню до річпосполитських урядовців), їх постійне взаємопоборювання й недовіра один до одного, та відсутність у їх середовищі загальновизнаного лідера, якому б довіряла козаччина та який би у свою чергу міг би успішно координувати дії всього козацтва, відстоювати його інтереси й права.

А так як у реєстровців, як найбільш дієздатної частини українських козаків не було ні єдності, ні лідера, то дуже швидко вони втратили свій потужний потенціал і перетворилися

на незграбних маріонеток у руках вправного і досвідченого ляльковода М. Потоцького, тому справжня їх капітуляція була лише справою часу. Знову надамо слово М. Грушевському: «Подробиць з подорожі сеї депутації не знаємо. Королівської відповіди не маємо, – але судячи з пізнійших згадок, вона не містила в собі нїчого замітного. Король обіцяв свою ласку козакам, коли будуть вірно служити, а сповненнє їх прошень відкладав до будучого сойму). На те щоб увести в житє соймові постанови, визначені були комісари. Комісія мала бути переведена в перших днях грудня на урочищу Маслів Став над Расавою (де теп. село Маслївка, при великім ставі, що й тепер стоїть» [4, с. 314].

Отже, в суботу 4 грудня (24 листопада за ст.ст.) 1638 р. відбулася загальна козацька рада на Масловім Ставі. На ній у присутності польного коронного гетьмана М. Потоцького, його брата Станіслава та низки річпосполитських урядовців і військовиків, т.зв. комісарів, таких як М. Гербутт, С. Лащ, П. Потоцький, Л. Олізар, М. Бжозовський, І. Четвертинський, Я. Жолтовський, Ю. Ловчицький, Р. Загоровській, В. Пшерембській, С. Чорнецький, Я. Сковецький і Я. Шемберг та реєстрових козаків всіх шести полків і їх старшин було офіційно введено в дію «Ординацію реєстрового Війська Запорозького…». Його очільником, комісаром став Петро Коморовський, а полковниками призначено: черкаським – Яна Гіжицького, переяславським – Станіслава Олдаковського, канівським Амвросія Секержинського, корсунським – Кирика Чижа, білоцерківським – Станіслава Калевського і чигиринським – Яна Закревського. Ми бачимо, що полковниками стали майже всі етнічні поляки, й лише на нижчі посади (військові осавули, полкові осавули, сотники й отамани) було призначено козаків, етнічних українців та встановлена всім платня відносно їх рангу[5, с. 277-280].

Ось таким, дещо меркантильним був фінал козацького повстання 1638 р., яке могло, й ми в цьому переконані, збурити не тільки Наддніпрянщину, а й всю Україну, але не збурило. Чому? Про це згодом. Ми знову хочемо надати слово фахівцям з цієї проблематики. М. Грушевський писав: «Заднім числом представлено справу так, що вже при капітуляції над Старцем військо козацьке присягнуло прийняти «уставу соймову», і констатовано «повний послух і покору», з котрою воно «…армату й иньші знаки свої воєнні положило під ноги» комісії і прийняло уставу й визначену на її основі старшину. Тепер се була правда; покора була!» [4, с. 317].

І. Іванцов наголошував: «Ця рада після попередніх заходів мала вже формальний характер. Опір козацтва зломлено, вся Україна була придушена голодом, зруйнована, найактивніші козаки і повстанці тікали в межі Російської держави та на Запоріжжя» [6, с. 272].

Так, на перший погляд, козацька рада в урочищі Маслів Став – звичайна формальність, але це лише незначна видима частина льодяної гори проблем які з року в рік накопичувалися у відносинах між козацтвом й урядом Речі Посполитої і зрештою проявляли себе в козацьких виступах 20-30-х рр. XVII ст. Офіційній владі східноєвропейської імперії треба була покора, абсолютна покора українців загалом, й козаччини, як найбільш боєздатної та зорганізованої його частини зокрема. Не отримавши переконливої перемоги на полі бою, Варшава потребувала сатисфакції й вона її отримала на цій козацькій раді, через визнання козацтвом своєї вини і «своєволія», через покладання до ніг переможців козацьких клейнодів і гармат, через приниження оголошенням призначень, через ігнорування їх побажань тощо. Так, ця маслоставська нарада стала не тільки тріумфом коронярів, а й першим кроком до їх майбутніх поразок, тому що те упослідження через яке пройшли тоді реєстровці не минулося, воно, і ми в цьому впевнені, намертво закарбувалося в їх пам’яті, щоб через якихось 10 років

вибухнути всеукраїнським здвигом. Ой і недаремно серед тих шести тисяч козаків перебував і тільки-но призначений чигиринський сотник Богдан Хмельницький, який і став харизматичним лідером цього повстання, що згодом український народ влучно й образно назвав Хмельниччиною.

Таким чином, дослідивши причини, перебіг і підсумки заключного етапу козацько-селянського збройного виступу 1638 р., ми прийшли до таких висновків: 1) на відміну від попереднього повстання 1637 р., це завершилося не поразкою, а перемир'ям (попередньою мировою угодою), яке стало об'єктивним відображенням тимчасової рівноваги сил, але роз'єднаність козацтва, відсутність лідера й консолідованої спільної позиції та послідовна хитромудра дипломатія М. Потоцького, зрештою призвели до остаточної капітуляції реєстровців і визнання ними «Ординації…»; 2) ще одною кардинальною відмінністю бунту 1638 р. від ребелії 1637 р. було те, що по завершенню військових дій, за умовами миру на Старці всі її учасники були амністовані, керівників повстання (зокрема Д. Гуню) не переслідували і таких жахливих репресій й актів терору щодо повсталих коронярі намагалися уникати, отже влада зробила вірні висновки зі своїх попередніх дій; 3) характерно, що вкотре ліквідувавши черговий повстанський виступ, Варшава прагнула не до порозуміння з українським козацтвом і замість нобілітації (юридичне визнання за ним лицарсько-шляхетських привілеїв), намагалася перетворити його на поліційні частини, які б жорстко контролювалися місцевими урядовцями; 4) символічно, що людина, яка через 10 років очолить найбільшу етнодержавонаціївторчу акцію в історії українського народу – Хмельниччину й активно посприяє відновленню Української Гетьмансько-Козацької Держави (Гетьманщини), у повстанні 1638 р. зовсім себе не проявила, окрім того, що її прізвище зафіксоване в документах з приміткою Б. Хмельницький – чигиринський сотник.

Література

1. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. Київ, 1991. 240 с.
2. Голобуцкий В.А. Крестьянско-казацкие восстания 20-30-х годов XVIII [Глава XVII]. История Украинской ССР в 10 т. Том второй. Развитие феодализма. Нарастание антифеодальной и освободительной борьбы (Вторая половина XIII – первая половина XVII в.). Киев, 1982. С. 423–443.
3. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. 540 с.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. VIII. Ч. І. Від Куруківщини до Кумейщини (1626-1638). К., 1995. 322 с.
5. Дневник Симеона Окольского. 1637-1638. Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. Киев, 1896. Выпуск II (первая половина XVII ст.). С. 168–281.
6. Іванцов І.О. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 рр. Київ, 2002. 290 с.
7. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Видання друге, випр. Київ, 2006. 496 с.
8. Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1993. 534 с.
9. Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. Київ, 1989. 128 с.
10. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид. перероблене та розшир. Київ, 2005. 584 с.

Соціальна реклама в умовах війни: вшанування подвигів українських героїв

Фощій Сніжана, м. Київ, Україна

Соціальна реклама є одним із засобів масової комунікації, значним прошарком масової культури, важливим соціолінгвальним фактором, що здійснює потужний щоденний вплив на широкі верстви населення. З перших днів повномасштабної війни в Україні працює й розвивається соціальна реклама, яку варто назвати соціально-патріотичною, яка істотно відрізняється від соціальної реклами мирного часу за формою і за змістом [1, с. 16].

Актуальність теми полягає в тому, що з початку повномасштабного вторгнення значно зріс інтерес до соціальної реклами на патріотичну тематику. Соціальна реклама формує свідому поведінку суспільства, підіймає патріотичний дух, спонукає людей до підтримки та допомоги військовим. Основними засобами для поширення стали: соціальні мережі, телебачення, банери тощо. З початком війни в Україні започатковано велику кількіть проєктів на допомогу військовим та захисту нашої держави. Медіа нашої країни почали потужно працювати та поширювати величезну кількість різноманітного контенту, який пов'язаний з війною. Рекламісти, дизайнери, копірайтери, піарники, об'єдналися у величезну команду задля перемоги.

Завданнями соціальної реклами в умовах війни в рамках загальних завдань можна назвати: формування громадської думки з приводу причин, наслідків і перспектив військової агресії росії проти України; допомога внутрішньо переміщеним особам, постраждалим від війни населенню, тваринам; залучення до волонтерської діяльності, добробатів по відновленню територій; формування позитивного ставлення до державних структур – ЗСУ, Національної поліції, Національної гвардії, Прикордонної служби, ДСНС тощо; демонстрація соціальної відповідальності бізнесу – благодійні внески для забезпечення військових підрозділів технікою, харчуванням, спорядженням, людей, котрі потребують допомоги – надання прихистку (підвальних приміщень для сховку під час обстрілів, авіаударів тощо), забезпечення харчуванням, водою, транспортом; зміцнення соціально значущих інститутів громадянського суспільства; формування нових типів суспільних відносин; - зміна поведінкових моделей суспільства – підтримка і зміцнення патріотично спрямованої поведінки, формування позитивного іміджу служби в ЗСУ, набору до штурмових бригад Національної гвардії тощо [3].

Наукова новизна полягає в становленні патріотичної свідомості та просуванні соціальної реклами щодо подвигів українських Героїв в соціальних мережах.

З початку російської агресії, рекламні компанії спрямовані на підтримку військових, потреб армії, становлення патріотизму, популяризації українського, заклик служити у ЗСУ, апелювання почуттів до любові та відданості своїй державі. Тема української культури зараз як ніколи на часі, в о н а стає важливим впливом на складову світогляду і розвитку суспільства. Результативність соціальної реклами ми можемо бачити в тому, що суспільство стає більш згуртованим та готовим до рішучих дій. Зросла готовність людей допомагати один одному: ЗСУ, переселенцям тощо.

Соціальна реклама є засобом впливу на суспільство та формування певних цінностей та поглядів. Більшість рекламних повідомлень використовують національну символіку, патріотичні гасла, щоб привернути увагу людей до важливості національної єдності та

взаємодопомоги під час війни. Важливою стає комунікація, яка спрямована на залучення громадськості до допомоги та підтримки української армії, популяризації української культури, історії, мови, що суттєво ослаблює ворога.

Цільова аудиторія патріотичної реклами – це громадяни, які мають бажання сприяти розвитку своєї країни та зміні соціального середовища. Патріотична реклама в Україні – це не просто реклама, а важливий інструмент у формуванні патріотичної свідомості громадян, зміні суспільства на краще та вшануванні пам'яті українських Героїв. Зараз необхідно говорити, поширювати та працювати над розробками соціальних компаній, тому що суспільство має знати своїх Героїв, свою культуру, мову та історію. Доводити громадянам, що не можна забувати, завдяки кому та якою ціною здобувається кожен день, і понукати допомагати воїнам. Сьогодення вносить свої корективи і завдяки соціальним мережам ти маєш змогу охопити велику аудиторію та вдало поширювати соціальні проєкти та вшанування подвигів українських Героїв, які боронять нашу Державу від ворога.

Одним із перших проявів соціальної реклами спрямованої на підтримку ЗСУ є робота відомого режисера Андрія Нестеренка, дата його виходу – це липень 2014 року. Акцент покладено на зворушливому моменті, коли пасажири аеропорту стоячи вітають бійців оплесками. Ця реклама відкрила нову сторінку та стала прикладом вшанування пам'яті Героїв.

Коли йдеться про українських воїнів, найчастіше вживаються лексичні одиниці «герой», «підтримка», «допомога» [1, с. 18]. Найбільше рекламних звернень спрямовані воїнам ЗСУ: «Справжні супергерої носять форму ЗСУ!», «Важко, але варто», «Вистоїмо, бо знаємо, за що стоїмо», «Захистимо Україну разом», «Дякуємо за відвагу».

«Герої не вмирають!» – з цими словами в останній шлях проводжали на Майдані «Небесну сотню» і дотепер прощаються із загиблими оборонцями України. Небесна сотня – це перша кров і перші жертви російської агресії проти України. Політику і культуру пам'яті держави мають формувати не лише політики та чиновники, а і той відсоток активних громадян, які і демонструють приклади жертовності і любові до України. Вшанування подвигів українських Героїв ми насамперед хочем зберегти живу пам'ять про них, щоб те про що вони мріяли, чого хотіли досягти працювало на користь Україні.

Побиття студентів, штурми Майдану, перші жертви Революції гідності – це тоді був шок. А коли прийшла війна, і чи не щодня ми отримуємо звістки про поранення або загибель українських воїнів, ми стали інакше ставитись до категорій жертовності та пам'яті. Мова соціально-патріотичної реклами має свої особливості: діапазон лексики протягнувся від слів духовного наповнення: «Боже, бережи наших військових!!! Україна вистоїть!!!» до просторічних звернень, наче до сусіда чи друга: «Хлопці! Ті, що в окопах! Низький уклін вам за тиху ніч і мирний світанок!» [1, с. 20]. Рекламні тексти патріотичного змісту набувають важливого значення і стають новим видом комунікації, який постійно розвивається, виконуючи свою головну функцію – згуртувати українське суспільство та наблизити нашу перемогу.

Література

1. Зелінська О.І. Особливості змісту текстів соціально-патріотичної реклами. Закарпатські філологічні студії. Випуск 23. Том 22. С. 16–20.

2. Іван Музика, стаття «У Києві відбулася Хода памяті Героїв Небесної Сотні» URL:https://lb.ua/news 2022/02/19/506078_kiievi_vidbulasya_hoda_pamyati_geroiv.html

3. Лук'янихіна О. А. Комерційна і соціальна реклама під час війни. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03851700-944d-4055-abf8-89c01702a262/content
4. Телевізійна реклама в Україні – від зворушливої до абсурдної: 35 роликів, які варто згадати. URL: https://nachasi.com/creative/2018/11/23/videoreklama-vukrayini/
5. Тиліщак В., Охрімчук О., Байкєніч Г., Кулик Р., Дробович А, Інформаційні матеріали до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/informaciyni-materialy-do-dnya-pamyati-zahysnykiv-ukrayiny-yaki-zagynuly-v-borotbi-za-nezalezhnist-suverenitet-i-terytorialnu-cilisnist-ukrayiny

Знання про етнічну генезу українського народу в сучасних атласах історії України

Чирков Олег, м. Київ, Україна

Знання про генезу українського етносу (тобто про утворення українського народу) відіграють важливу роль у процесі формування самосвідомості особистості, зокрема для самоідентифікації щодо етнічних, соціокультурних, мовних, етнополітичних спільнот. Природно, що довідкові науково-популярні атласи з історії України [1, 6, 10], а також навчальні атласи українознавчого компонента шкільної освіти містять знання про етнічну генезу українського народу. Навчальна програма для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України «Українознавство» передбачає засвоєння знань про етнічну генезу українців.

У процесі геноцидної війни проти українського етносу, української нації Москва заперечує реальність – існування українського як такого, що не є російським: етносу, нації, мови, культури, історії, держави… Усього українського, що є самодостатнім, самобутнім у колі інших суспільних та біосоціальних явищ. Російська пропаганда, щоденний дезінформаційний потік досягали значного успіху серед певних груп українських громадян. Усвідомлення українцями свого походження, науково обґрунтовані знання про ґенезу (утворення) українців у шкільних навчальних курсах, а також у науково-популярних виданнях для широкого кола читачів набули в умовах геноцидної війни стратегічного значення для виживання українського суспільства. Для його здатності солідаризуватися, консолідуватися, мобілізуватися для захисту, протидіяти геноцидодіям необхідно володіти українознавчими знаннями про походження та етнічний розвиток українців.

Відповідний тематичний вміст науково-популярних атласів, програми «Українознавство...» [12], шкільних атласів з українознавства та історії України [7, 8, 9], потребує критичного переосмислення авторами для внесення уточнень, доповнень, поглиблень, чи для зміни підходів та осучаснення й конкретизації.

Учні шкіл та всі, хто цікавиться формуванням українського етносу, мають одержати конкретні відповіді на питання де, коли, внаслідок чого сформувалася етнічна спільнота українців (український народ). Варто передбачити у шкільній програмі ознайомлення учнів з досягненнями генетики популяцій, насамперед у частині, що стосується української етнічної та української національної популяцій.

Шкільні атласи з українознавства потребують узгодження змісту з Навчальною програмою для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України

«Українознавство». Для поліпшення висвітлення етнічної ґенези українців схема «Родинне дерево українців» потребує приведення змісту у відповідність до її назви. Доцільно показати на картах появу назви «Україна», нанести колишні етнічні назви українців: «русини», «руські», «козацький народ» та інші назви українців у минулому, а також української живої розмовної мови – «руська мова». Варто приділити увагу етнічній ґенезі кримськотатарського народу (киримли).

В атласах з історії України (5 та 7 кл.) так само як і в атласах з українознавства предками українців названо 7 «східнослов'янських племен». Є необхідність доповнити атласи конкретними знаннями щонайменше про територію та час утворення (ґенезу) українців і киримли.

Збільшити інформативність, поліпшити наочність шкільних атласів з українознавства та історії України та деяких науково-популярних атласів з історії України комбіноване (наприклад, білим та чорним кольором почергово) зображення кордону сучасної України на всіх мапах.

В атласах з українознавства та історії України варто замінити назву «руси» на давню етнічну назву, зафіксовану у джерелах – «русь».

Змістове наповнення певних тем шкільних атласів має багато спільного та подібного з наповненням відповідних тем у науково-довідковій праці «Атлас. Україна. Хроніка історичних подій» [6], який містить суцільну хронологічну таблицю від найдавніших часів до 2016 р. Щодо висвітлення етнічної генези українців цей атлас, на нашу думку, трохи поступається шкільним атласам усупереч нашим очікуванням.

Автори науково-популярної праці «Terra Ucrainica. Історичний атлас України і сусідніх земель. Від кімерійців до сьогодення» [1] не приділили уваги генезі українського етносу і етнічним процесам загалом. Етнічна територія українців показана у кількох тематичних підрозділах атласу, які охоплюють період 1835–1937 рр. Однією з позитивних сторін атласу є висвітлення у тексті й на мапах Русі у тогочасному територіальному значенні. На мапах атласу не бачимо етнічних назв «русини», «литвини», «московити» та багатьох інших.

Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава) [10] містить великий розділ «Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави». «У ньому представлено слов'янський та власне український історичний процес на сучасній території України та прилеглих землях. Хронологічно більшість карт цього розділу вкладається в період між 1500 р. до н.е. та XIV ст. н.е. У розділі серед іншого висвітлено давніх слов'ян та праукраїнські племена, Русь як першу українську державу, Галицько-Волинське князівство як продовжувача політичних традицій Києва» [13; с. 237]. Певні карти цього атласу, на нашу думку, можуть суттєво поглибити знання про утворення українського народу у шкільних атласах з українознавства та з історії України, наприклад такі: «Формування діалектних зон східного слов'янства», «Етнічні групи давніх слов'ян на тлі діалектних меж східнослов'янських мов».

Поглибити знання про походження українців у шкільних навчальних атласах з українознавства та історії України доцільно шляхом використання сучасних досягнень наукового пізнання у царині мовознавства та генетики (філогенетичні дерева, мапи міграції певних генетичних міток, генетичних відстаней між популяціями тощо). Відсутність у шкільних навчальних атласах конкретних знань про утворення (ґенезу) українського етносу є неприйнятним фактом.

Література

1. Terra Ucrainica. Історичний атлас України і сусідніх земель. Від кіммерійців до сьогодення. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 223 с.
2. Атлас з історії України (друга половина XVIII – початок XX ст.). 9 клас. [Київ]: Інститут передових технологій, 2004. 20 с.
3. Атлас з історії України (XVI–XVIII ст.). 8 клас. [Київ]: Інститут передових технологій, 2004. 16 с.
4. Атлас. Історія України. 7 клас. [Київ]: Картографія, 2021. 16 с.
5. Атлас. Вступ до історії. З контурними картами. 5 клас. [Київ]: Картографія, 2021. 24 с.
6. Атлас. Україна. Хроніка історичних подій. Київ: Картографія, 2016. 12 с.
7. Атлас. Українознавство. 5–6 класи. [Київ]: Картографія, 2021. 20 с.
8. Атлас. Українознавство. 7–8 класи. [Київ]: Картографія, 2021. 20 с.
9. Атлас. Українознавство. 9–11 класи. [Київ]: Картографія, 2020. 32 с.
10. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). К.: Видавництво Мапа, 2010. 300 с.
11. Україна: історичний атлас. 9 клас. К.: Мапа, 2003. 24 с.
12. Українознавство. Навчальна програма для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України / Авт.-укл.: А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. *Українознавство,* 2020. №1 (74). С. 98–147.
13. Чирков О. «Історичний атлас України» – якісно новий рівень українознавчої історичної картографії. *Українознавство*, 2012. №1. С. 236–238.

Науку в Україні творять особистості

Чижевський Борис, м. Київ, Україна.

У непростих економічних, соціальних умовах становлення та розвитку держави Україна, в період війни та воєнного стану особливо актуальною є роль творчої обдарованої особистості в розробці, апробації, практичному втіленні та реалізації наукових ідей. Такою творчою, обдарованою, талановитою, глибокою особистістю є Петро Петрович Кононенко як науковець, народний та міжнародний академік, доктор філологічних наук, професор, філософ, громадський діяч, письменник, поет, прозаїк, драматург, щирий співбесідник, переконливий оратор, літературознавець, визначний українознавець, неперевершений шахматист, люблячий батько, чуйний чоловік, вірний друг, цілеспрямований фахівець-професіонал, невтомний керівник – майстер своєї справи як під час виконання завдань загальнодержавного значення у сфері науки, освіти, інновацій та інтелектуальної власності, у роботі, непростих, нестандартних ситуаціях, так і у дружній, неформальній обстановці, в особистому житті.

Неоціниме значення має особлива сфера інтересів, життєдіяльності та життєтворчості П.П. Кононенка – це системне реформування освіти в Україні та українському зарубіжжі. Петро Петрович є безпосереднім учасником розробки проектів законів у сфері науки і освіти 1990 – 2014 років, Комплексної програми пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, “Творча обдарованість” (1990–1992), проектів положень про гімназію, ліцей, за його безпосередньою участю було засновано Український гуманітарний ліцей, він також був ініціатором, ідеологом створення та директором Національного науково-дослідного інституту українознавства. Уважно ставився до розробок концепцій, програм, проектів з проблем

духовності та моралі, утвердження, розвитку та поширення української мови, забезпечення навчання українською мовою представників національних меншин України, захисту інтересів українців.

Не втратили своєї актуальності авторські інноваційні програми і підручники видатного науковця з проблем українознавства, школи-родини, філології, дієві проекти підготовки та перепідготовки педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників. Цінною, інноваційною та новаторською є його Концепція навчально-виховного процесу, школи демократичної, правової, гуманної, народної.

У 1989 році у непростих політичних умовах, при наявності постійного та системного супротиву, проявивши неперевершену мудрість, цілеспрямованість, наполегливість, переконливість, працьовитість та силу волі Петро Петрович засновує Міжнародну асоціацію українознавства, а на її основі у 1992 р. створює Інститут українознавства на базі Київського університету імені Тараса Шевченка. До творення першого в Україні навчально-наукового українознавчого центру автором ідеї були залучені також інші знані науковці: Ю.Сергєєв, В.Мельник, П.Хропко, Ф.Кислий, Л.Токар, О.Таланчук, В.Сергійчук, С.Наливайко, Т.Кононенко, О.Семашко, Р.Дяків та ін. Водночас усебічної підтримки розвиткові Інституту надавали члени його Піклувальної ради: О.Гончар, Б.Патон, Д.Павличко, Б.Олійник, І.Юхновський, Г.Удовенко, Ю.Мушкетик.

У 2000 р. Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко підтримав ідею Петра Петровича та підписав Постанову Кабінету Міністрів України про надання установі статусу Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України. Тобто, ним було підготовлено та забезпечено прийняття на політичному і загальнодержавному рівнях пропозиції Міністерства освіти і науки України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за погодженням із Міністерством фінансів України, Міністерством економіки України, Міністерством юстиції України та Київською міською державною адміністрацією, щодо утворення в м. Києві Науково-дослідного інституту українознавства на базі Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Було встановлено, що Науково-дослідний інститут українознавства перебуватиме у сфері управління Міністерства освіти і науки України.

Кабінетом Міністрів України були також визначені для виконання такі пріоритетні завдання для Науково-дослідного інституту українознавства: розвиток філософії, методології, теорії, історії та практики українознавства; розробка та впровадження інноваційних технологій; підготовка кадрів; координація роботи центрів українознавства.

Дане рішення схвально сприйняли керівники регіонів та укладали угоди про співпрацю із Інститутом, що сприяло поширенню ідей українознавства в суверенній, соборній, демократичній, соціальній державі та здобуттю позитивного наукового, освітнього результату.

Сьогодні Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України – всесвітньовідома наукова інституція України, до компетенції якої належить розробка концепції українознавства як комплексу наукових досліджень, вибудуваних на міждисциплінарній основі, що вивчає Україну, українців і українськість у досвіді спільнотного культуротворення, впровадження здобутків українознавства в освітню практику, а також співпраця з українознавчими центрами й інституціями усієї України та багатьох країн світу.

І в даний час науковцями та освітянами враховується та розвивається те, що Кононенко П.П., на основі багатоманітного вітчизняного й зарубіжного матеріалу, вперше

здійснив дослідження, системно висвітлив та впровадив ідеї українознавства як для України, так і для світового українства. Від праджерел і праепох – трипільської, черняхівської, празько-корчацької, києво-руської культур, козацької доби до сучасності – такі сфери розкриття автором сутності та взаємозв'язку найголовніших концентрів українознавства: Україна – етнос, – природа (екологія), –мова, – нація, – родина, – держава, – культура (релігія, філософія, мистецтво, право, художня словесність), Україна в міжнародних відносинах, Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія. Розроблена професором Кононенком наукова Концепція українознавства як наукової та освітньої системи була схвалена учасниками Міжнародних конгресів з 36 країн, визначила Програму вивчення та розвитку українознавства не лише в Україні, а й на всьому світовому просторі як новий напрямок в науці й освіті. Титанічними, дипломатичними, організаторськими зусиллями Петра Петровича вдалося утвердити українознавство як інтегративну науку та філософію освіти, навчання, виховання та розвитку творчої обдарованої особистості як в Україні, так і у міжнародному співтоваристві.

Точкою опори в творчій науково-освітній, інтелектуальній, управлінській діяльності Кононенка П.П. була єдність батьківської опіки, материнської любові, настанови, турботи і захисту, родинних цінностей, а також багатої, неповторної, героїчної історії українського народу.

Благодатні та духовно-моральні зерна українознавства посіяні Петром Петровичем на плодючій українській ниві проросли пишними врожайними ланами і пробили асфальт та залізобетон космополітизму, антиукраїнства, українофобства.

Його праці, підручники детально вивчали і вивчають старшокласники та вчителі загальноосвітніх, спеціалізованих шкіл, гімназій, колегіумів, ліцеїв, студенти закладів вищої освіти, науковці, а також усі ті, хто цікавиться питаннями минулого і сучасного, шляхів відродження Української держави, нації, народу, культури, мови, міжнародної ролі України в розвитку європейської та світової цивілізацій.

Під керівництвом Петра Петровича Інститут став не тільки духовним, науково-освітнім, інтелектуальним, а й організаційним, методичним та інформаційним центром. Тисячі педагогічних працівників пройшли навчання та курсову перепідготовку з філософії освіти, теорії, методики і практики українознавства та знайшли учителів, наставників, друзів, соратників, а також опору, підтримку, впевненість в епоху непопулярних рішень, нестабільності, змін, перетворень, реформації.

Велику увагу Кононенко П.П. надавав поширенню філософії та ідей українознавства як в Україні, та і за кордоном. Він був активним учасником Міжнародних та Всеукраїнських симпозіумів, конференцій, семінарів. Відомі непоодинокі випадки коли в один і той же день науковець виступав з розширеними доповідями на 2-3 конференціях не повторюючись і не дублюючи зміст своїх попередніх повідомлень. Багато часу вчений приділяв безпосередньому спілкуванню із Народними депутатами України, державними діячами, політиками, студентами, учнями та їхніми батьками, своїми земляками.

Надзвичайно важливими були, організовані за наполегливою ініціативою Петра Петровича, Всеукраїнські та Міжнародні конкурси з українознавства для учнів які проводилися у формі інтелектуальних змагань та під час яких учасники мали можливість виявити себе, розкрити свій творчий, дослідницький, інтелектуальний та науковий потенціал, поспілкуватися з ровесниками, з колегами, з відомими вченими-українознавцями. Це сприяло системному залученню учнів та учителів до пошукової науково-дослідної роботи у сфері українознавства, історії, мови та глибшому розкриттю здібностей школярів, вихованню

творчої, національно свідомої молоді, а також спонукало учнівську молодь пізнати себе в контексті неперевершеної історії українського народу.

Варто також відмітити те, що Петро Петрович був ініціатором і організатором науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів з проблем науки, освіти, навчання і виховання у всіх куточках України, особливо тепло та велично проходили науково-інтелектуальні десанти на батьківщині науковця.

Його неповторні наукові ідеї постійно осмислюються науково-освітньою спільнотою, а оригінальні праці надруковані українською, англійською, грузинською, болгарською, іспанською, німецькою, польською, російською, хорватською та ін. мовами.

Петро Петрович вболівав за свою справу і прикладав максимум зусиль для вирішення стратегічних, нагальних проблем науки і освіти, попередження та ліквідації конфліктних ситуацій, захисту прав науковців, освітян, студентів і учнів. Наприклад, коли на початку 90-х років XX сторіччя стало під загрозою закриття Українського гуманітарного ліцею, за його безпосередньою участю та сприянням було підписано спільний наказ керівництва Міністерства народної освіти України, м. Києва, Ленінського району м. Києва та Київського національного університету імені Тараса Шевченка щодо статусу та подальшого розвитку закладу освіти для талановитих та творчо обдарованих учнів Європейської столиці – м. Києва. Було знайдено та реалізоване єдино правильне політичне, юридичне та концептуальне рішення. Під його науковим керівництвом та патронатом Ліцей став успішним, авторитетним закладом освіти з позитивним іміджом і авторитетом та відомим далеко за межами України.

Варто також відзначити активну участь Кононенка П.П. в роботі Всеукраїнського Педагогічного Товариства імені Григорія Ващенка - всеукраїнської громадської організації, яка об'єднує освітян (вчителів, викладачів і вихователів), а також інших громадян, що уболівають за розвиток української національної освіти.

Таку колосальну, масштабну, різноаспектну та багатогранну роботу могла провести тільки духовно багата, морально чиста, інтелекуально витончена, інтелігентно вишукана, фізично та всебічно здорова, гармонійна і всебічно розвинута творча талановита особистість.

Внесок і копітка щоденна праця Кононенка П.П. у створенні Інституту українознавства та розвиток науки, освіти, українознавства як стратегічно важливої науки, навчальної дисципліни й ідеології Української держави, схвально сприймалися на політичному, законодавчому, загальнодержавному, науково-освітньому рівнях.

Вірний, палкий та відданий син українського народу Петро Петрович Кононенко своєю щоденною копіткою, інтенсивною, непосильною для рядової людини творчою та праведною, щиросердною працею загальнодержавної ваги та світового значення, інноваційними концепціями, а також науково-вагомими та практично-значущими роботами для сьогодення і майбутнього довів, що Він заслуговує найвищої Державної нагороди – присвоєння звання Героя України.

Література

1. Історія українознавства : навч. посіб. / [П. П. Кононенко та ін.] ; за ред. П. П. Кононенка. Київ : Академвидав, 2011. 508, [2] с. (Альма-матер). Бібліогр.: с. 492-508.

2. Кононенко П. П. Концепційні основи програми національно-державницького виховання / Петро Кононенко, Тарас Кононенко ; М-во освіти і науки України, НДІ українознавства, Т-во «Знання» України, Центр «Українознавства». Київ : Т-во «Знання» України, 2007. 71 с. (Бібліотека українознавця).

3. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм / П. П. Кононенко ; НДІ українознавства, Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ : [Міленіум], 2006. 357 с.

4. Кононенко П. П. Творець «Книги буття українського народу» : [доп., виголошені на Міжнар. семінарі «Діячі науки і культури Росії з України» до 190-річчя М. І. Костомарова] / П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко ; М-во освіти і науки України, НДІ українознавства. Київ : НДІУ, 2007. 39 с.

5. Кононенко П. П. Україна у нас одна / Петро Кононенко, Тарас Кононенко. Київ : УАІД «Рада», 2012. 328, [1] с.

6. Кононенко П. П. Українознавство : конспект лекцій / П. П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом (МАУП). Київ, 2005. 383, [2] с. : іл., табл.

7. Кононенко П. П. Українознавство : підруч. для вищ. навч. закл. / П. П. Кононенко ; М-во освіти і науки України, НДІ українознавства. Київ : Міленіум, 2006. 869 с.

8. Кононенко П. П. Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання / П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко ; М-во освіти і науки України, НДІ українознавства. Київ : НДІУ, 2008. 39, [1] с.

9. Кононенко П. П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості : зб. наук. пр. / НДІ українознавства ; [упоряд. : А. Ю. Пономаренко, О. Б. Ярошинський]. Львів : Сполом, 2006. 457 с.

10. Кононенко П. П. Українська освіта у світовому часопросторі / Петро Кононенко, Тарас Кононенко ; М-во освіти і науки, НДІ українознавства, Т-во «Знання» України, Центр «Українознавства». — Київ : Т-во «Знання» України, 2007. 591 с. : іл., табл.

11. Кононенко П.П. Українознавство як філософія навчання і виховання. / Філософія освіти в сучасній Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні".1-3 лютого 1996 року. К.: ІЗМН, 1997. с. 65 – 72

12. Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення Науково-дослідного інституту Українознавства". 21 червня 2000 року № 1003.

Занепад Гетьманщини як наслідок політики російського уряду. Долі козацьких нащадків (за матеріалами «Ревізій Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIIIст.»)

Шалівська Зоя, м. Конотоп, Сумська обл., Україна

Надзвичайно важливою цьогорічною подією в історичній науці стало видання першого тому « Ревізій Конотопської сотні 30 – 40-х рр. XVIIIст.» (упорядник Олександр Тригуб). У цій актуальній і для нашого часу книзі маємо відомості про структуру землеволодіння Конотопської сотні Ніжинського полку, участь козаків у походах, їх генеалогію, соціалогічну інфракструктуру. Із Ревізій різних років, виразно видно зубожіння та обезземелення населення краю, як наслідок політики московських окупантів на ослаблення гетьманської України настільки, щоб вона ніколи не могла й мріяти про якись сепаратизм після гетьмана Івана Мазепи. Весь тягар війни з Туреччиною 1735 – 39 рр. ліг на Гетьманщину. Це як безпосередня участь українських козаків у походах, так і постачання провіанту, підвод, волів, коней. Ревізії 1737 року, що укладені у формі таблиці, мають графу «у походах». Так ось, я зауважила, що у Конотопській сотні з 905 дворів козаків 516 чоловік

було забрано до війська [1,2]. Із посполитих: з 648 дворів у походах перебувало 266 чоловік в основному в поході «господина майора Аяцкого» [3,4]. Саме в 1737 році московщина повела новий наступ на Азов та Очаків, у якому було залучено 50 тис. українського війська. Втрати були жахливі, лише українців загинуло 5 тис. при взятті Очакова, який довелось залишити, втративши ще кілька тисяч. А перед тим, у 1736 році, у поході на Бахчисарай, було втрачено половину війська [5]. Лише з Гетьманщини тоді було забрано 12 тис. 720 козаків,що були погано озброєні, а половина без коней. За час війни з Гетьманщини було забрано 157 тис. 300 козаків, 205 тис. селян для обозу. Із них загинуло 34 тис. 200 людей, що становить дуже великий відсоток (за дослідженнями Дмитра Дорошенка, Гетьманщина тоді мала десь до 1 млн населення) [6]. Тому у ревізіях ми бачимо так багато вдовиць. Часто люди гинули від нестачі провіанту і хвороб.

Імперія ніколи не рахувалась із людськими втратами, як це відбувається і зараз. Навіть відомий російський міністр Волинський, проїхавши Україною, писав Бірону: « …я навіть не уявляв собі як сильно вона спустошена й яка маса народу загинула; а ось і тепер таку силу людей вигнано на службу, що не залишилося хліборобів, які потрібні, щоб засіяти хоча б стільки хліба, щоб прогодувати самий край…Багато ланів не засіяно , бо нема кому працювати й нема чим, бо волів, якими тут орють, усіх забрано в часі походу»… Додам, у 1738 р. у селян було вилучено 46 тис. волів, а за час війни лише Гетьманщина втратила 47 тисяч коней У цьому ж таки Ніжинському полку, що мав 140 тис. населення і споживав зазвичай щороку півтора млн. пудів збіжжя, у 1737 році було зібрано лише 160 тис пудів. Тим часом у тому ж 1737 р. стояло на Гетьманщині постоєм 75 полків окупантів, із них 23 кінних, і все це годувалось коштом місцевого населення. Воно мусило давати війську безплатно помешкання, годувати людей і коней[7]. У ревізіях видно зростання кількості «весма убогих» та «нищетних». У Конотопській сотні в 1736 році «нищетних» родин козаків було 308, а у 1738 році їх стало вже 863, зростала і кількість людей в походах[8]. Розорення козаків можна спостерігати на прикладі родини Петра Шрамка, який у 1732 р. був «можногрунтовий», у 1737 р. став «малогрунтовим», - «найміт в команде Селецкого», а в 1745 р. опинився серед «нищетних»[10,11,12]. Спостерігалось наповнення міст і сіл Правобережної України втікачами з Лівобережної, яке не могло винести зубожіння та руїни краю. Навіть через 25 років козацька старшина скаржилась, що козаки і селяни досі не подолали наслідки війни.

Укладачі Ревізій постійно присягались, що дані правдиві: «…а єжелі хоча б одного показал…можного ілі средного нищетним, то за таковую свою утайку всего своєго движимого і недвижимого імінія і живота лишен буду…»[13]. Причиною такого присягання могло бути посилення тиску московітів на місцеву адміністрацію, втручання їх у всі сфери місцевого, управління.

Зауважила я, і що попри тяжкі часи для краю, козаки дбали про освіту для своїх дітей. У кожному селі була школа, у Попівці дві, загалом у полку налічувалось 15 шкіл. Школи при церквах у Ревізіях 1737 року: « Рождества Богородици соборной церкви, Успенской церкви, Юревской церкви, Сороксвяцкой церкви, Николской церкви, в селі Веровці, в Поповці Троєцкая школа, Спаская школа, Шаповаловці, Сосновці, Подлипном, Семяновці, Гутах, Старой, Озаричах.»

Шпиталі при церквах в Конотопі: « Соборной церкви Рождества Богородици, Юревской церкви. В Поповці Троєцкой церкви, Спаской церкви шпиталі. В Подлипном шпитал. Всього 7». Зауважу, що в тексті не госпіталь, а саме шпиталь[14].

Принагідно згадала подорожні нотатки Павла Алепського «…по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони , за малими винятками, навіть

здебільшого їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того священики вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях». (Павло Алепський, що разом зі своїм батьком антіохійським патріархом Макаром 111 подорожував Україною 1654 і 1656рр, пробувши в ній загалом 100 днів) [15].

Треба зауважити, що Ревізії ще неймовірно цікаві дотепними, колоритними козацькими прізвищами та прізвиськами *(Опанасиха Баклайка, Вовдя Іваниха Кусачая),* забутими давніми іменами (*Леско, Юско, Тишко, Процко, Дацко, Хвесюн, Омелко, Ониско, Филон, Хвенко, Кирик, Луцик, Грипко, Демко, Хвеско, Васко, Стецко, Процик, Степко, Горда, Калин, Панко, Радко, Харко, Конон)*. Саша, Паша, Міша, Льоша ще не були в ужитку в нашім краю. Видання ілюстроване репродукціями відомого українського художника С. Васильківського.

Гортаючи цю книгу, я побачила, що багато прізвищ із Ревізій мали герої моїх досліджень. У буремні роки української революції та національного відродження на Конотопщині активізувались хорові, драматичні, просвітянські гуртки. Аналізуючи їх склад, зауважила, що і тут домінували прізвища з Ревізій.

Для прикладу. Підлипенський загін самооборони (січових стрільців), що воював під Крутами (за матеріалами досліджень нашого краєзнавця Івана Андрійовича Лисого). Єлисей Лисенко, організатор підлипенської «Просвіти», керівник загону, Павло Лисий, його заступник, що ініціював українізацію сільської школи, три брати Юхименки (Василь, Петро, Павло). Мені відомі біографії десятків національно свідомих земляків: просвітян, бандуристів, активістів УАПЦ, самодіяльних артистів, зокрема, керівника «Українського хору» Василя Коломійця, одного із найактивніших просвітян Петра Судака (його справу знайшла в архіві СБУ), учасника бою під Крутами бандуриста, просвітянина Степана Лисого, члена Центральної ради від Конотопа, голови окружної церковної ради УАПЦ Семена Обруча, яких було репресовано та розстріляно в 30-ті роки. І всі ці прізвища я знайшла в Ревізіях!

На великому фото, що зустрічає відвідувачів у київському музеї Івана Гончара, конотопські юнаки в національному одязі з портретом Кобзаря. Під портретом дата: 1914 рік.

Незважаючи на заборону російської влади, конотопські просвітяни, самодіяльні актори, бандуристи гідно відзначили 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Учасники шевченківських вечорів жорстоко переслідувались, багатьох було заарештовано, покарано шомполами, оштрафовано на великі суми та звільнено з роботи. Відомі прізвища всіх учасників ювілейних заходів на цьому фото. До слова, 11 із чотирнадцяти мали прізвища, що зустрічаються у ревізіях. Окупаційна більшовицька влада теж згадала про ці патріотичні заходи. Сімох із зображених на фото було репресовано, п'ятьох з них розстріляно. Я досліджую їх справи в архівах СБУ Чернігова та Сум.

У Ревізіях 1736-го, 1737-го, 1738-го років є козаки Іван, Прокіп, Андрій Шуляки. Зважаючи на слабкі міграційні процеси з нашого краю того часу, можна припустити, що Шуляк Микола (перший ліворуч на цьому фото), міг бути нащадком когось із зазначених у Ревізіях. Микола, столяр вагоноремонтного заводу. Кобзарському мистецтву навчався в незрячих мандрівних кобзарів, яких забирав до себе на ночівлю та харчування, згодом сам почав виготовляти бандури. Загалом був дуже дотепним, гострим на язик, гарно декламував вірші. Як людина активна, не байдужа він обурювався, що з України вивозять хліб, а селяни пухнуть з голоду, критикував обтяжливі державні позики, непосильні норми. У 1938 році, 9 травня, (як раз у день народження) Миколу Шуляк заарештували за типовими для того часу звинуваченнями: член контрреволюційної організації, що проводив діяльність для повалення

радянської влади. Показово, що за матеріалами слідства ця організація іменувалась по-різному: есдеківська, українська революційна, петлюрівська, націоналістична[16]. Покарання (15 років заслання) відбував на Далекому Сході та в Красноярському краї (на поселенні без права листування та виїзду), звідки вдалось передати лише одне фото, на ньому не пізнати колись кремезного красеня. Але з бандурою не розлучився... У 1993 році Микола Шуляк був реабілітований за відсутністю складу злочину. Мені пощастило розшукати онуку бандуриста і передати його рідним копію документа про реабілітацію. На жаль, лише через 29 років після її перегляду...

Можливо, і бандурист Василь Стеценко з цього фото (2-й сидить у другому ряду) був нащадком козаків Костя, Василя чи Назара із Ревізій 1737 - 1738 рр. У 1937 році Василь теж був заарештований і звинувачений за тією ж статтею. Рішенням «трійки» Чернігівського УН КВД його було засуджено до 10 років таборів, з яких він не повернувся. Як казали сусіди, постраждав за сині штани і вишиту сорочку[17]. А родичі, яких мені вдалось розшукати після арешту, не знали про його подальшу долю та реабілітацію. Поки що не змогла розшукати кримінальні справи всіх репресованих бандуристів з цього фото. Зараз вивчаю справу репресованого Павла Логвина , знайдену в Сумському архіві СБУ, (на фото перший у другому ряду). Вирогідно, що його далекими предками могли бути і згадувані у Ревізіях Ничипор,Тарас чи Матвій Логвини.

І на завершення. Рашисти, взагалі заперечуючи існування нас як окремої нації, нищать нашу історичну, культурну спадщину, спалюють бібліотеки. Тож маємо зараз писати, видавати, читати книжки. Це теж один із фронтів нашого спротиву.

Література

1. Ревізії Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIIIст. /упорядник Олександр Тригуб. – К.: Кліо. – 2022. - С. 159
2. Так само. – С.160
3. Так само. – С.198
4. Так само. – С.199
5. Дорошенко Дмитро. Нарис історії України. Том 2. К.: Глобус. – 1992. - С.192
6. Так само. – С.193
7. Так само. – С.194
8. Ревізії Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIIIст. /упорядник Олександр Тригуб. – К.: Кліо. – 2022. - С.77
9. Так само. – С.209 - 260
10. Так само. – С. 27
11. Так само. – С.102
12. Так само. – С.270
13. Так само. – С.241
14. Так само. – С.201
15. Січинський Володимир. Чужинці про Україну//Вітчизна. – 1991. - №3. – С.188
16. Управління СБУ по Сумській обл., ф. П-12494. спр.№512
17. Управління СБУ по Сумській обл. , П.8962, спр.№1855

Формування більшовицькою владою негативних конотацій до слів «куркуль» та «селянин»

Шеремета Лілія, м. Київ, Україна

Конотація як лінгвістичне поняття тісно пов'язана із позамовними чинниками, які активно впливають на її формування чи зміну. Отже, цілком логічно, що конотації слів можна формувати цілеспрямовано, ретранслюючи певні наративи, пов'язані з цими лексемами. Совєтська влада активно послуговувалася такими методами, намагаючись штучно сконструювати ставлення переважної більшості громадян до певних реалій. На сьогодні залишаються недослідженими питання, пов'язані з процесом, результатом і залишковими явищами такого цілеспрямованого впливу на конотацію багатьох знакових лексем.

Метою нашого дослідження є прослідкувати створення більшовицькою владою негативних конотацій до слів «куркуль» і «селянин» для з'ясування способів цілеспрямованого впливу на суспільство.

Лексема «куркуль» в українській мові відома здавна, задовго до перевороту 1917 р. Так, М. Тимошик зазначає, що це слово використовував у своїх працях Д. Яворницький (25.10.1855 – 05.08.1940), тлумачачи його так, як це було прийнято на гетьманській Чигиринщині й Чернігівщині: «прізвисько, яке в насмішку давали міщани прийшлим до міст козакам-чорноморцям» [1, с. 135].

Уперше в словник слово «куркуль» увів Б. Грінченко (1907–1909 рр.). У «Словарі української мови» він навів такі два визначення цього слова: «Пришлый, захожій изъ другой мѣстности человѣкъ, поселившійся на постоянное жительство; прозвище, даваемое въ насмѣшку мѣщанами казакамъ черноморцамъ» [2]. Перше визначення, стилістично нейтральне, було поширене в пониззі Дніпра, на Січеславщині; друге – тлумачення Д. Яворницького – має відтінок насмішки, але без негативної оцінки.

За «Етимологічним словником», цю лексему, ймовірно, запозичено з турецької мови: тур. *korkulu* «той, що вселяє страх; страшний; небезпечний» є похідним від дієслова *korkulmak* «боятися». Також існує припущення про зв'язок цього слова з турецьким *kürklü* («критий хутром; одягнений в шубу»), яке, найімовірніше, є хибним [3, с. 155].

Зазначені джерела доводять, що ні з приватною власністю, ні з заможністю, ні з землею чи працею слово «куркуль» не було пов'язане; також воно не мало у своєму значенні негативної конотації.

Отже, слово «куркуль» не є новотвором більшовиків, але вони активно почали його використовувати зі значенням «заможний селянин, який має землю, худобу, реманент, використовує найману працю та ін.». Фактично «куркулями» називали селян-власників, господарів, хазяїв, індивідуалів, приватників, фермерів (саме такі назви побутували у вжитку), які споконвіку трудилися на землі. Навколо цього слова більшовики формували наративи, згідно з якими «куркулі» – це вороги народу, з якими потрібно боротися і нещадно ліквідовувати.

У російській мові більшовицька влада послуговувалася словом «кулак», яке є еквівалентом українського «куркуль». С. Маркова зазначає: «На початку ХХ ст. заможних російських селян почали називати "кулаками". Заможного хуторянина після столипінської аграрної реформи називали не фермером, а "кулаком" і "мироїдом", котрий усе прибирав до

свого “кулака”, забираючи в “мира”, тобто общини» [4, с. 74]. Тут можна спостерігати перенесення значення російської лексеми «кулак» на українське слово «куркуль», а разом із цим значенням – негативної конотації, закладеної в ньому.

В. Даль подавав таке тлумачення слова «кулак»: «Скупец, скряга, жидомор, кремень, крепыш; | перекупщик, переторговщик, маклак, прасол, сводчик, особ. в хлебной торговле, на базарах и пристанях, сам безденежный, живет обманом, обчетом, обмером; ... торгаш с малыми деньжонками, ездит по деревням, скупая холст, пряжу, лен, пеньку, мерлушку, щетину, масло и пр. прасол, прах, денежный барышник, гуртовщик, скупщик и отгонщик скота; разносчик, коробейник, щепетильник» [5]. У пізніших тлумачних словниках російської мови значення слова «кулак» змінюється, його починають тлумачити як багату людину, яка використовує найману працю. Отже, більшовики надали слову «куркуль» негативної конотації змінивши його первинне значення.

Л. Масенко дослідила, як у різних російсько-українських словниках перекладено слово «кулак» у значенні «мироед», які дібрано українські лексеми і який до них вжито синонімічний ряд. Отож у словниках 1918 р. не зафіксовано слова «куркуль», яке б відповідало російському слову «кулак», натомість підібрано такі відповідники: глитай, жмикрут, дерилюд, доюн. Слово «куркуль» як варіант перекладу слова «кулак» з’являється у словниках 1920–1930-х рр. Так, синонімічний ряд доповнено такими словами: куркуль, кулак, павук [6, с. 29].

Лексему «куркуль» наведено у синонімічному ряду українських відповідників до російського «коммерческий (оборотистый) человек» – комерційник, гендляр, хазяїн, куркуль. А до лексеми «мироед» подано такі відповідники: глитай, жмикрут, дерилюд, доюн, жироїд, павук, глитай-дуб, задавійко, товстоший, пузій, куркуль [6, с. 29]. Л. Масенко зазначає, що більшість вказаних слів-синонімів мають негативну конотацію, що, ймовірно, пов’язано з активною більшовицькою кампанією зі «знищення куркульства як класу», тому «така кількість лексем з пейоративною семантикою на позначення заможного селянина відображала відповідний тогочасний слововжиток у пропагандистському дискурсі влади [6, с. 29].

У зв’язку з тим, що лідер більшовиків В. Ленін оголосив війну «куркулям» як класу, у пропаганді це слово постійно супроводжувалося негативними оцінними тропами з різко зниженим, грубим забарвленням. Сам В. Ленін у свої виступах використовував такі визначення: «звіряча куркульня», «шалений ворог», «павуки», «п’явки», «вампіри» [6, с. 26], «скажений ворог», «найзвіринніші, найгрубіші, найдикіші експлуататори» [1, с. 135] та ін. У сучасній науці такі способи емоційно-ціннісного мовного впливу тлумачать як «розлюднення», або дегуманізація.

У такий спосіб комуністичний режим спотворив значення слова «куркуль», сформував до нього негативні конотації і використав як тавро на позначення українців-хліборобів ширше – людей-трударів, землеробів. Із таким значенням і конотацією це слово існувало понад 70 років, при чому первинні його значення були повністю витіснені з ужитку. Як наслідок, уже в сучасних українських тлумачних словниках, наприклад, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2007 р.) маємо таке визначення слова «куркуль»: «1. іст. Багатий селянин-власник; 2. розм. Жадібна людина» [7, с. 599]. Тобто основне значення – це багатий селянин-власник; в іншому значенні домінує експресивно-оцінна негативна конотація.

Негативно конотоване тавро «куркуль» стосувалося усієї родини. У «Словнику української мови» (1973 р.) є такі спільнокореневі слова: «куркуленко» (син куркуля),

«куркуленчиха» (дружина куркуленка), «куркулик» (має зневажливе забарвлення, зменшене до слова куркуль), «куркулити» (те саме, що розкуркулювати), «куркулиха» (дружина куркуля), «куркулище» (має зневажливе забарвлення, збільшене до слова куркуль), «куркулівна» (дочка куркуля), «куркуляка» (має зневажливе забарвлення, збільшене до слова куркуль), «куркулька» (жіноче до слова куркуль), «куркульня» (збірне до слова куркуль), «куркульство» (клас куркулів; куркулі), «куркульський» (прикметник до слова куркуль; належний куркулеві; який складається з куркулів; властивий куркулеві, такий, як у куркуля) [8, с. 411]. Совєтська влада маркувала, ставила тавро на всій родині «куркуля», не жаліючи ні дорослих, ні дітей. У пізніших словниках таких слів зафіксовано менше, що свідчить про втрату актуальності й вживаності цих лексем.

У сучасному розмовному й медійному дискурсі можна спостерігати активне вживання слова «куркуль», яке асоціюється із достатком, ситістю, господарністю, хазяйновитістю, багатством, землею, заможністю. Це слово, зокрема, використовують у назвах сайтів, кафе, інтернет-магазинів, торгових домів тощо (наприклад, клюб «Вінницькі куркулі»; торговий дім «Куркуль»; проєкт «Український донецький куркуль»; ресторація м'яса та сала «Куркуль»; назва телеграм-каналу «Я – куркуль»; сайт «Куркуль – онлайн-асистент фермера»; ютуб-канал «Куркуль – фермерський канал»; сторінка у фейсбуці «Куркуль.com»; кафе «Куркуль»; фермерське господарство «Куркуль»; ресторація «Куркуль'Є» та ін.).Зазначимо, що тут і далі – назви наведено не з метою реклами, а в наукових цілях.Це свідчить про те, що в свідомості сучасних українців домінує позитивне ставлення до цієї лексеми, і пов'язують його насамперед із заможністю і господарністю (хазяйновитістю).

Значення й конотація слова «селянин» також зазнали цілеспрямованого впливу більшовиків. Це слово походить від слова «село», що має давню етимологію і спорідненість як зі слов'янськими, так і з неслов'янськими мовами та не має негативної конотації.

У Російській імперії початку ХХ ст. через домінування серед українців селянського прошарку московити зневажливо називали нас «мужицьким народом», «мужицькою нацією», «уїзними» [9, с. 117], а слово «селянський» (із відтінком зневаги) часто вживали як синонім до «український».

Легітимація комуністичного режиму в Україні, вивищення люмпен-пролетаріату, творення «нової людини», «совєтського народу» апріорі не передбачали поваги до землероба, приватної власності, традиційної культури українців. Селян більшовицькі лідери розглядали крізь призму меншовартості. В. Ленін заявляв, що вони є «безсоромними індивідуалістами», «архаїчними», «забитими»; Л. Троцький називав їх «ворожою селянщиною», «найменш свідомими елементами». Успішних (заможних) українських селян-власників совєти також маркували «глитаями», «бандитами», «петлюрівцями», «бувшими людьми», «дрібними буржуа», «селюками», «мужиками». До українських селян ставилися як до обслуги, чогось другорядного, меншовартісного, відсталого, «мужичого»; зневажливо називали «селюками», «быками», «деревней», «колхозниками» [9, с. 117].

Усе це формувало асоціативний ряд до слів «куркуль» і «селянин» із негативною, різко зниженою, зневажливою конотацією. Такі негативні конотації надовго закарбувалися в свідомості українців. Таврування людей мало пролонговані наслідки.

Слово «селянин», як і слово «куркуль» нині також активно вживається у лексичному й медійному просторі без негативних конотацій. Ми знайшли таке використання цього слова: ютуб-канал «SELYANIN»; журнал «Селянин» та «Український селянин»; картини К. Малевича «Селянин у полі», «Селянин»; фермерське господарство «Вільний селянин»;

профілі в соцмережах «Селянин»; ТОВ «Європейський селянин»; блог про сільське господарство в інстаграм та на ютуб-каналі «Український селянин» тощо.

Отже, більшовицька влада вела послідовну боротьбу проти українських селян, боролася з їхньою господарністю, працьовитістю, любов'ю до рідної землі, прагненням до незалежності. Вона спотворила, змінила первинне значення лексеми «куркуль», якому в російській мові відповідає слово «кулак». Також сформувала до слів «куркуль» та «селянин» багато негативних конотацій, синонімів, які на багато років утвердилися у мовному вжитку. Тавро «куркуль» несли на собі не лише селяни-власники, а й їхні діти та онуки, що мало пролонговані наслідки. Нині спостерігаємо, що слова «куркуль» та «селянин» активно вживаються у лексичному й медійному просторі без негативних конотацій.

Література

1. Тимошик М. Село: У 2-х т. Т. 2: Трудний шлях відмосковлення. Київ: Ярославів Вал, 2017. 580 с.
2. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. URL: http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/25451-kurkul.html#show_point
3. Куркуль // Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1983. Том 3: Кора – М / Укл.: Р. В. Болдирєв та ін. Київ: Наукова думка, 1989. 552 с.
4. Маркова С. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.): дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01 / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. 534 с.
5. Толковый словарь живаго великорускаго языка. URL: http://slovardalja.net/word.php?wordid=14365
6. Масенко Л. Слово куркуль в історико-етимологічному та соціально-політичному аспектах. *Українська мова*. 2015. № 2. С. 24–37.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1728 с.
8. Словник української мови: в 11 томах / АН Української РСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / Ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. Т. 4. Київ : Наукова думка. 840 с.
9. Маркова С., Шеремета Л. Український селянин-хлібодар: історико-етимологічний дискурс. *Український селянин.* 2021. Вип. 25. С. 115–121.

Історик науки Ярослав Матвіїшин: внесок ученого в розвиток українознавства

Якубова Тетяна, м. Київ, Україна

В 2024 році виконується 83 роки від Дня народження відомого київського історика науки, книгознавця, бібліофіла, кандидати фізико-математичних наук, професора Міжнародної Академії наук в Сан-Маріно Ярослава Олексійовича Матвіїшина. Учений широко відомий в Україні та закордоном своїми науковими працями з історії математики, історії української картографії, історії есперанто. Його життєвий та творчий шлях – це унікальна сторінка історії науки в Україні. Адже, не дивлячись на чисельні наукові роботи з посиланнями на наукові публікації Я.Матвіїшина, його внесок в сучасне українознавство залишається маловідомим та потребує нових досліджень. Актуальність дослідження полягає в тому, що в статті представлено історичні матеріали про життєвий та творчий шлях Я.Матвіїшина, які пов'язані

з дослідженнями ученого фондів вітчизняних, зарубіжних бібліотек та архівів щодо українознавчих наукових тем. Вперше проаналізовано внесок Я.Матвіїшина в розвиток модерного українознавства. Надаються відомості з історії розвитку українознавства у Франції в другій половині 90-х років XX століття, зокрема, про творчі контакти Я.Матвіїшина з українською еміграційною наукою в Сарселі, з залучанням матеріалів «Автобіографії» Я.Матвіїшина, що зберігається в фондах приватної Стрийської бібліотечної колекції науковця, (Стрий, Україна). Авторка статті висловлює велику вдячність Ярославу Олексійовичу Матвіїшину за надання їй дозволу та можливостей для досліджень фондів його приватної Стрийської бібліотечної колекції для написання цієї статті. Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики щодо ролі внеску Я.Матвіїшина в розвиток сучасного українознавства. Дослідження біографічних відомосте про наукову діяльність Я.Матвіїшина в Сарселі, Парижі надають історичний матеріал про наукові, творчі контакти науковця з відомими діячами української еміграційної науки, творцями «Енциклопедії українознавства» - професором А.Жуковським, науковим секретарем НТШ в Сарселі пані Софією Янів. Тема наукових контактів Я.Матвіїшина з науковцями НТШ в Сарселі, зокрема тематика їх наукових зустрічей, творча допомога професору Я.Матвіїшину залишають перспективу для подальших досліджень. Метою дослідження є осмислення ролі Я.Матвіїшина у творенні модерного українознавства, представлення внеску ученого в розвиток сучасного українознавства. Життєвий та науковий шлях Я.Матвіїшина, його українознавчі наукові публікації представлено в низці наукових праць: Ленченко В. Чигирин за планами та описами 1677-1678 років. // Історична топографія і соціотопографія України.- Львів: Піраміда, 2006. - С. 170-199; Горбачук В.І. Матвіїшин Ярослав Олексійович. // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Т. 19. Літера –М. .- 688 с. // https://esu.com.ua/article-66891; Вавілова І. Наука та Православне християнство в Україні - догматизм, еволюція, особистості. До 1030-річчя Хрещення Руси-України. // Світогляд. – No 5 (73). - 2018. С. 24-39; Бібліотекознавство і бібліографія України : бібліогр. покажч. за І півріччя 2017 р. / М-во культури України, НБУ ім. ім. Ярослава Мудрого ; упоряд. Н. Абдуллаєва ; наук. ред. В. Кононенко. – Київ, 2018. – Вип. 94. – 136 с.; Ільків М.В. Портативний сонячний годинник із Хотинської фортеці: атрибуція, особливості використання, просторово-часовий контекст. – Чернівці: Технодрук, 2019. – 208 с. – С. 75, 186; Люта Т. Київ на стародавніх мапах. Харків-Київ: Видавець Олександр Савчук, 2017; Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні (1992-2015):бібліографічний покажчик.// Центр пам’яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам’яток історії та культури; голов. Ред.О.М.Титова; упоряд.С.Ю. Зозуля. – Київ:Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016.- 105с.- (Серія «Бібліографічні покажчики»; вип.5); Ушкалов Л. «Кинь коперниківські сфери!» містична астрономія Сковороди. // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О. Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім.Я.С. Підстригача НАН України, 2016. – С.241-262; Вавричин М.Г. Джерела до вивчення життя та діяльності Юрія Дрогобича. // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: Збірник наукових праць / За заг. ред. О. Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2014. – С.730-737; Кравчук Л.В. Стефан Стубелевич (1762-1814): наукова і освітня діяльність : монографія . – Луцьк : ЛНТУ, 2013. – 180 с.; Якубова Тетяна Анатоліївна: кандидат історичних наук. Біобібліографічний покажчик – 1995-2022 рр. / Упорядник Т.А. Якубова. // Магалюб.

Альманах розмислів та сновидінь. / Під ред. Андрія Беліченка. – Київ: Інтерсервіс, 2022. – 692 с.

Джерельною базою дослідження є «Автобіографія» Я.Матвіїшина, що зберігається в фондах приватної Стрийської бібліотечної колекції науковця, (Стрий, Україна). «Спогад ВПО про Стрий» авторки статті, (фрагменти увійшли в дану публікацію), висвітлює перебування Я.Матвіїшина в Стрию, як ВПО в часи воєнного стану в Україні (2022-2023рр.), наукову працю ученого в Стрию над публікаціями з українознавих проблематик, його творчі контакти з вітчизняними та зарубіжними науковцями періоду повномасштабного вторгнення.

Матвіїшин Ярослав Олексійович - математик, історик науки, козакознавець, книгознавець, бібліофіл народився 30 червня 1941 р. б с. Нижні Гаї Дрогобицького району Дрогобицької (нині Львівської) області. Закінчив Львівский державний університет ім. І.Я.Франка, фізико-математичний факультет, відділ диференціальних рівнянь (учень проф. Я.Б.Лопатинського, В.Я.Скоробагатько), 1958-1963. Кандидат фізико-математичних наук (історія науки), 1970 р. Професор Міжнародної академії наук в Сан-Маріно, 1990 р. Член наукових товариств, клубів творчої інтелігенції: Клуб «Есперанто» при Академії наук України, 1966-1971 (засновник; перший президент Клубу, 1966-1971), Наукове товариство Т.Г.Шевченко, 1966 р., Американське Математичне товариство, (70-ті роки ХХ ст.), Американська Математична Асоціація, Американське Географічне товариство, (70-ті роки ХХст.), Товариство сприяння індустріальній та прикладній математиці /Society for Industrial and Applied Mathematics, USA/, 1991 -1992рр., Наукове товариство Ґьоте (Й.-В.Гете; Goethe-Gesellschaft, Ваймар. Німеччина), (70-ті роки ХХст), Культурно-мистецька Асоціація «Астембе», (Astembé, Перпіньян, Франція), 1997- (віце-президент «Астембе», 1998р.), Українська Есперанто-Асоціація (УкрЕА), 2012- (голова Секції історії есперанто в Україні, 2015р.).

В 1965-1966 – асистент вищої математики в Севастопольському Індустріальному інституті (вечірнє відділення філіалу у м.Керчі), а згодом Сільськогосподарської Академії наук у Києві. По закінченні аспірантури в Інституті математики Академії наук УРСР й захисту кандидатської дисертації (1969) на тему «Історія математики на Україні від найдавніших часів до поч. ХУІІІ ст.» (наук. керівник - акад. Ю.О.Митропольський) був залишений на науковій праці у відділі математичної фізики зазначеного інституту на посаді наукового співробітника, а з часом - старшого наукового співробітника у відділі диференціальних рівнянь (керівник акад. А.М.Самойленко). Вийшов на пенсію 30 листопада 2014 р.[1, с.1-30].

Навчаючись в аспірантурі, Я.Матвіїшин декілька разів змінював тему дисертації та науковий керівник академік Ю.О.Митропольський вірив у талановитого аспіранта, мабуть тому допоміг Я.Матвіїшину остаточно вибрати тему дослідження, визначити головні напрямки досліджень, що були виокремлені в розділах та параграфах дисертації. Дисертація Я.Матвіїшина «Історія математики на Україні від найдавніших часів до XVIII ст.» містить такі розділи: «Математичні знання за матеріалами археологічних знахідок на території України», « Розвиток математичних знань на території України за часів Київської держави», «Іменовані числа», «Математичний аспект календарно-астрономічних відомостей на Україні», «Математичні відомості культурно-суспільного спадку», «Математика в учбових закладах України XVI-XVII ст.», «Біографічні нотатки» [2, с.1-308]. За інформацією, що надав нам Я.Матвіїшин, його зазначена дисертація рік знаходилась в Москві під контролем відповідних наукових установ, але його тодішній науковий керівник академік Митропольський зателефонував в Москву своїм учням, що займали високі посади та звернувся до них з проханням, щоб вони посприяли прискоренню видячи диплому кандидата

фізико-математичних наук в Києві для Я.Матвіїшина. Отже, у 1970 році Ярослав Матвіїшин став кандидатом фізико-математичних наук. Історія математики та природничих наук в Україні, українська мова, українська літератур, історія України, українознавство, есперанто стали предметом наукових уподобань Я.Матвіїшина на десятиліття його плідної дослідницької праці.

Я.Матвіїшин працював у 1969 - 2014 роках науковим співробітником відділу математичної фізики, займаючись історією математики в Україні, та старшим науковим співробітником відділу диференціальних рівнянь Інституту математики НАНУ (Київ). На початку 70- років XX століття Я.Матвіїшин підготував до друку рукопис науково-популярної книги «Нариси з історії математики в Україні з найдавніших часів до початку XVIII століття». Підготовлена книга Я.Матвіїшина містила результати його дисертаційного дослідження, доповнена новими матеріалами та була затверджений до друку Вченою радою Інституту математики АН УРСР. Рукопис цієї книги Я.Матвіїшина був переданий до редакції видавництва «Наукова Думка» в Києві та редакція відправила згаданий рукопис книги Я.Матвіїшина на доопрацювання автору. Але, ця книга Я.Матвіїшина так і не була видана, вірогідно з тодішніх радянських ідеологічних причин, оскільки автор в цій книзі доносив читачеві науково обґрунтовану ідею про високий рівень розвитку математики та природничих наук в Україні (XVII-початок XVIII століття), що був набагато вищим в ті часи ніж в сусідній Московії.

Під час написання цієї статті, Я.Матвіїшин повідомив авторці, що перебуваючи як ВПО в Стрию (2022-2023рр.), він в умовах воєнного стану, доопрацьовує рукопис згаданої книги з урахуванням нових наукових матеріалів, що були надруковані вже в часи Незалежності України. Науковець готує до друку нову велику, фундаментальну наукову книгу «Нариси з історії математики в Україні від найдавніших часів до 1850 року», до якої увійшли матеріали досліджень фондів НБУВ, львівських бібліотек щодо зв'язків з Україною польських вчених, а саме математика та астронома, професора, ректора Віленського університету Яна Снядецького, математика, професора Віленського університету Міхала Полінського, фізика, професора Львівського університету Войцеха Урбанського. Книги цих польських вчених зберігаються, зокрема, у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі-ВБЗІК ІК НБУВ), Львівській національні науковій бібліотеці імені В.Стефаника, Науковій бібліотеці Львівського університету імені І.Франка.

Вже в 2022 році, коли Я.Матвіїшин став ВПО в місті Стрий, він в рік повномасштабного вторгнення відвідав могили своїх батьків, що були поховані на Стрийському цвинтарі. Науковець, як і раніше, в воєнному Стрию, в час «між сирен», доглядав батьківські могили, косив біля них траву, посадив чорнобривці, роздумував про швидкоплинність життя. В 2022 році написав поетичні строки, що нагадують нам Біблійні істини про Любов та Повагу до батьків, що є основою благополучного життя їх дітей:

На могилі батьківській зійшли чорнобривці.
Вірний син вернувся, щоб батькам поклонитись…

Я.Матвіїшин закінчив в Стрию середню школу №5, в який йому математику викладав Василь Стасюк, що був раніше професором українських та польських гімназій в Галичині в міжвоєнні роки. Нині Стрийська середня школа №5 носить ім'я професора математики В.Стасюка. В приватній бесіді з авторкою статті Я.Матвіїшин згадував, що в його шкільні роки професор математики В.Стасюк дуже швидко та гарно рішав задачі з математики, які були надруковані в журналі «Математика в школі». Саме професор В.Стасюк, своїми талановитими шкільними уроками математики, прищепив юному Ярославу Матвіїшину, ще в

його шкільні роки, любов до математики та природничих наук, що безумовно вплинуло на вибір його майбутньої фахової освіти у Львівському університеті імені І.Франка. Перебуваючи в Стрию, як ВПО, та відвідуючи батьківські могили на стрийському цвинтарі, Ярослав Олексіович також ж часто приносить квіти і на могилу свого улюбленого шкільного вчителя математики, професора В.Стасюка, віддаючи свою шану, вдячність, світлу пам'ять видатному стрийському педагогу та науковцю, який талановито навчав дітей та молодь Стрийщині основам «цариці наук» - математиці. Світла Вам пам'ять Василь Ількович Стасюк. В період воєнного стану ми прочитали «Молитву ВПО» написану на стіні Стрийської СШ №5 ім. В.Стасюка, яка звучала проханням до Бога про збереження життя та здоров'я всіх людей доброї волі в Україні в жахливий час подій повномасштабного вторгнення, слова якої нам говорять про цінність життя: « Ми не знаємо, що буде завтра… Нехай воно просто буде… І нехай в ньому будуть всі ті, хто нам дорогий…» [5, с.112-118].

В 2015-2023 роках Я.Матвіїшин підтримував наукові контакти з Тамарою Сеніною директоркою музею Ю.Словацького в Кременці. Т.Сеніна в електронному листуванні з Я.Матвіїшиним, присилала для нього «Інформаційні листи» конференції «Діалог двох культур», по телефону науковці поздоровляли один одного зі святами, зокрема з Новим роком, підтримували один одного в телефонних розмовах під час пандемії каронавіруса в 2020-2021 рр. В 2023 році директорка обласного літературно-меморіального музею Юліуша Словацького в Кременці Тамара Сенніна була нагороджена престижною міжнародною премією «Культурна дипломатія» та орденом «Золота Зірка культурної дипломатії». Я.Матвіїшин досліджував українознавчі матеріали про Ю.Словацького в архівах та бібліотеках Києва, результати досліджень представлено в його статті: Матвіїшин Я. О. Переклади та інші рукописні матеріали, що стосуються Юліуша Словацького в архівах і бібліотеках Києва. // Dialog dwóch kultur. Діалог двох культур. Rocznik XI. Zeszyt I. Річник XI. Зошит I. 3–10 września 2016 roku. 3–10 вересня 2016 року. – Warszawa, 2017. – С. 76–84.

В 2016-2022 роках Я.Матвіїшин підтримував електронне наукове листування з польською дослідницею, полоністкою Марією Копициньською-Лєгун, що була багаторічним польським редактором наукового збірника Кременецької конференції «Діалог двох культур», (редагувала цей науковий збірник з 2008 року), який видавався в Варшаві, багаторічним редактором видавництва Університету Марії Кюрі-Склодовської в Люблині. В коло її наукових досліджень входять питання з історії польських «Кресів», Любленщини. Польська дослідниця надрукувала свої наукові статті з регіональної історії Польщі в наукових журналах: «Dialog dwóch kultur», «Kwarta», «Gazeta Jastkowska». Вона писала монографію про свою сім'ю, що походила з України, неодноразово приїздила з метою своїх досліджень в Кременець, Львів, Кам'янець- Подільській, міста Західної України, які пов'язані з релігійною історією Польщі. З пані Марією Ярослав Олексійович спілкувався польською мовою на Кременецькій конференції «Діалог двох культур», запрошував її на каву в тамтешній ресторан. В 2021 році вона надавала Я.Матвіїшину, через електронне листування, наукові консультації щодо польськомовних автографів на книгах професора Львівського університету Шимона Ашкеназі, які зберігаються у фондах наукової бібліотеки ЛНУ імені І.Франка. Пані Марія в 2019 році в своїх електронних листах до Я.Матвіїшина консультувалась з ним щодо українських матеріалів про польсько-українського поета Тимка Падуру та просила вислати їй ці матеріали по електронній пошті. Я. Матвіїшин порекомендував їй дослідити зазначені матеріали в бібліотеках Львова та Києва, ЛННБУ імені В.Стефаника, НБУВ. (Я.Матвіїшин досліджував Твори Тимка Падури в рукописному відділі ЛННБУ. ЛННБУ імені В.Стефаника. Колекція Осолінських. Pyśma Tymka Padurry.

Фонд 5. Опис.1. Спр.1935. Т. 1-2.) Я.Матвіїшин писав про Падуру в своїх статтях про В.Жевузького: Матвіїшин Я., Якубова Т. Розмаїта діяльність козакофіла Вацлава Жевуського (1785-1831). // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 27. – К., 2018. – С. 365-37; Давня Туреччина за матеріалами Людвіка Набеляка, Вацлава Жевуського, Казимира Тишковського та Григорія Волконського. // На межі між Сходом і Заходом: Матеріали Міiж. наук. конф. присвяченої 90-літтю від дня народження Я.Дашкевича (13-14 грудня 2016р., м.Львів).- Львів, 2018.- С.421-439. Він досліджував матеріали про Падур, що містить також журналі «Киевская старина», який зберігається у фонді дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ: Равита Ф. (Гавронський). Фома Падурра(критический очерк). – Киевская старина.-1889.- Т.26. –С.727-751. Я.Матвіїшин проаналізував матеріали про Падуру в науковому розділі в книзі, що видана в Тернополі: Гнатюк В. Падура в українському історично-культурному процесі. // Українська школа в польському романтизмі. За редакцією Сергія Ткачево – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.- 208с. С.113-127. В процесі електронного наукового листування Ярослав Матвіїшин та пані Марія Копициньська-Лєгун надсилали по електронній пошті один одному польські та українські онлайн матеріали про Т.Падуру, досліджували питання польської та української «Падуріани».

В 2014-2023 роках Я.Матвіїшин підтримував наукові контакти з львівським професором, астрофізиком Олегом Петруком. Професор О.Петрук через Інтернет ресурси ознайомився з авторефератом дисертації Я.Матвіїшина та запропонував Я.Матвіїшину взяти участь у збірнику наукових праць «Українське небо». В результаті, у двох томах цього збірника було надруковано шість статтей Я.Матвіїшина про М.Коперника, І.Фальковського, Ф.Прокоповича, Мартина з Журавиці. («Українське небо» під редакцією О.Петрука, Львів. 2014р., Львів, 2016р.): Матвіїшин Я. Ідеї Коперника в Україні. // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: Збірник наукових праць. / За заг. ред. О. Петрука. – Львів, 2014. – С.370-421, скорочений польськомовний варіант цієї статті Ja. Matwiiszin, Idee Kopernika na Ukrainie // Kwartalnik historii nauki i techniki. -1974. – t.19, №4. – S.657-676; Матвіїшин Я.О. Мартин з Журавиці на зорі галицької астрономії. // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О.Петрука.– Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С.Підстригача НАНУ, 2014. – С.455-489.;Матвіїшин Я.О. Феофан Прокопович і астрономія. // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О.Петрука.– Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С.Підстригача НАНУ, 2014. – С.534-605.; Матвіїшин Я.О. Науково-педагогічна діяльність Іринея Фальківського в галузі астрономії. // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О.Петрука.– Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С.Підстригача НАНУ, 2014. - С.606-654; Матвіїшин Я. Реконструкція бібліотеки Іринея Фальківського та астрономічні видання у ній.// Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О. Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2016.- С. 459-544; Матвіїшин Я. Астрономічні таблиці та календарі Іринея Фальківського.// Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О. Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2016.- С.344-393.

В нашій бесіді з Ярославом Олексійовичем Матвіїшиним відчувалось, що Ярослав Олексійович надзвичайно вдячний професору Олегу Петруку, який, за словами пана Ярослава, «долучив його до написання статей з історії астрономії в Україні у двотомному

науковому збірнику «Українське небо» і не обмежував в об’ємі, аналогічно, як це колись зробила Марія Вавричин», яка долучила пана Ярослава до досліджень історії картографії в українських та західних архівах, бібліотеках. В Стрийській бібліотечній колекції пана Ярослава зберігаються копії його листування з львівською книгознавчинею М.Вавричин, періоду його наукової роботи у Франції.

В 2023 році перебуваючи в статусі ВПО в Стрию Ярослав Олексійович продовжував підтримувати наукові контакти та надавати творчу допомогу, наукові консультації знаним науковцям та аспірантам. Так, 10.05.2023 року електронним листом через Facebook до Ярослава Олексійовича звернувся викладач філософії КМА, науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України Микола Симчич, який займався дослідженнями могилянських курсів філософії. М.Симчич був науковим керівником аспіранта Миколи Федяй, (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України). В згаданому електронному листі М.Симчич просив Ярослава Олексійовича допомогти цьому аспіранту « дуже талановитому хлопцю, що хоче з Вами зв’язатися щодо могилянських курсів математики». Тривалий час Я.Матвіїшин та М.Федяй підтримували електронне листування в травні 2023року під час якого пан Ярослав надав наукові консультації та вислав по електронній пошті для М. Федяй фотокопії сторінок своєї наукової публікації: Матвіїшин Я. Невідомий математичний рукопис 17 ст. з Києво-Могилянського колегіуму. – К.: 1981 р. – 23 с. (Наукова праця зберігається в приватній Стрийській бібліотечній колекції Я.Матвіїшина, (Стрий, Україна).

На початку 70-х років XX століття Я.Матвіїшин проводив власні дослідження латиномовних рукописів XVII-XVIII, які містили курси математики, в рукописних відділах Наукової бібліотеки Міністерства культури УРСР, (нині –ЛННБУ ім.В.Стефаника) та в бібліотеці Академії наук АН УРСР, (нині- НБУВ). Він зробив класифікацію, аналіз цих латиномовних рукописів, що дозволило йому визначити «типовий об’єм» математичних відомостей, які увійшли в програми навчальних закладів в Україні в XVII-початку XVIII століть. На базі виявлених відомостей про «типовий мінімум» та в процесі вивчення історичних матеріалів, учений зробив висновок про викладання математики в об’ємі «сіми вільних мистецтв», точніше за програмою «квадрівіуму», в Острозькому училищи, (Греко-слов’яно-латинська академия), в школах Ставропігійського (м.Львів), Луцького брацтв, в Києво-Могилянській колегії (пізніше Академії). Я.Матвіїшин зіставив три рукописи з «Початками» Евкліда з найбільш відомими навчальними посібниками з математики в Україні та встановив їхній зв'язок між собою, творче використання авторами підручників згаданих рукописів. В результаті відмічених досліджень, Я.Матвіїшин зробив висновок, що в навчальних закладах України XVII-початку XVIII століття викладанню математичних предметів «приділялося не менше уваги, ніж у навчальних закладах Західної Європи» [9, с. 41-45;10, с.483-489].

У 1988 році Я.Матвіїшин надрукував в «Українському календарі», виданому в Варшаві, статтю «Природознавець та педагог Пилип Корольов – приятель Тараса Шевченка», в якій надав біографічні відомості та огляд наукової діяльності викладача фізики та математики 2-ї Харківської гімназії, згодом ад’юнкт-професора Гори-Горецького землеробського інституту (Біларусь) Пилипа Миколайовича Корольов (1821-1894), проаналізував опублікований епістолярій Т.Г. Шевченка та П.М. Корольова, що включав декілька листів їх дружнього листування, яке свідчило про позитивні відгуки П.М. Корольова щодо «Гайдамаків» Кобзаря, вплив П.М.Корольова на його бібліофільські уподобання та історичну домашню освіту, що включала поглиблення знань з епохи козацької доби Т.Г.Шевченком в процесі

вивчення історичної літератури, яку поет все життя збирав та колекціонував у власній бібліотеці [6, с.169-173]. П. М. Корольов (1821-1894) надіслав Т.Шевченкові, що навчався в Петербурзькій Академії мистецтв «Запорозьку старину», від якої поет був у захваті. (« Я думаю дещо з неї зробить, коли здоров буду, там багато є дещо такого що аж губи облизуєш, спасибі…», з листа Т. Шевченка до П.М. Корольова від 22 травня 1842 року). Пізніше згадана стаття Я.Матвіїшина була надрукована в «Літературній Україні», 11.05.1989 р.[7, с.7]. На при кінці 80-х років Я.Матвіїшин, як шевченкознавець, досліджував «Шевченкіану» з фондів українських бібліотек, зокрема епістолярій і в статті «Природознавець та педагог Пилип Корольов – приятель Тараса Шевченка» при відкрив фрагменти перспективної наукової теми щодо впливу оточення Т.Г. Шевченка на його бібліофільські уподобання та вивчення української історії. На початку XXI століття тема бібліофільських уподобань Т.Г.Шевченка була продовжена низкою дослідників[8, с.382-391].

В 1985-1988 рр. Я.О.Матвіїшин був відряджений Інститутом математики НАНУ для читання лекцій в університетах Риму, Венеції, Падуї, Болоньї, Мілану, Генуї, Неаполю, Бару, Палермо, Мессіни (Італія), а 1990-1996 рр. він був запрошений, як «візитуючий професор», університетами Тулузи (Франція), Риму, Падуї, Болоньї та Мессіни. В Італії була опублікована його праця Культура і наука у взаєминах між Італією та Україною (включаючи математику). /La cultura e la scienza (con particolare riguardo alla matematica) nei rapporti tra Italia e Ucraina.- Падуя, 1991.- 77 стор. II вид. Рим.- 1992.- 128 стор. Рецензія: М.Д. [Михайло Добрянський]: Україна й Італія // Наш голос. /Our Voice. Townley Branch, Union, New Jersey, USA, 11 November 1992, Vol. XXIV, p.197-199; а у Франції – низка статтей про українсько-французькі стосунки. У вересні 1990 р. його обрано асоціативним професором філософії (по спеціальності історія математики) гуманітарної секції Міжнародної Академії наук у Сан Маріно (згодом він був призначений на добровільних засадах керівником цієї секції на 3 роки). У 1992-1994 рр. був запрошеним професором в університетах Болоньї, Мессіни, Риму та провів кілька конференцій в Італії та Франції з історії математики, астрономії та фізики, а також про зв'язки України із Західною Європою в наступних галузях: релігія (Католицький університет у Римі, Сорбонна), право (Мессіна, Неаполь, Падуя, Парма), музика (Болонська консерваторія), географія та картографія (Сорбонна, Інститут картографії Каталонії), педагогіка (Барселона)), історії, філософії та точних наук (у кількох університетах Італії, Франції та Німеччини).

Під час перебування в Італії, 3.06.1997 року Я.Матвіїшин отримав з Парижа франкомовний лист від президента Наукового товариства імені Т.Шевченка професора А.Жуковського. В своєму листі професор Аркадій Жуковський запрошував Я.Матвіїшина в Париж на 3 місяці до НТШ ім.Т.Шевченка для продовження українознавчих досліджень в бібліотеках, архівах Парижа та подальшого читання лекцій, організації семінарів за науковими темами щодо українсько-французьких зв'язків, історії науки в українських, французьких університетах. Професор А.Жуковський інформував в листі Я.Матвіїшина, що Я.Матвіїшина затвердили членом редакції математичної секції «Енциклопедії українознавства», яку редакція підготувала з 3 додатковими томами до вже виданих 11 томів. А.Жуковський висловлював надію, що Я.Матвіїшин буде мати можливість, під час свого 3-х місячного перебування в Парижі, співпрацювати з членами НТШ ім.Шевченка в цій науковій справі щодо нових статей в «Енциклопедії українознавства»[3, с.1]. («Енциклопедія українознавства» - україномовна енциклопедія про Україну, створена у 1940-х -1990 –х роках під егідою «Наукового товариства імені Шевченка в Європі», (НТШ в Європі) розташованого у французькому місті Сарселі). Лист від професора Жуковського з Парижа (3.06.1997р.) був

використаний для отримання візи для переїзду Я.Матвіїшина у Францію. (Лист від А.Жуковського з Парижа 3.06.1997 зберігається в Стрийській бібліотечній колекції Я.Матвіїшина). За дорученням професора А.Жуковського, Я. Матвіїшин передавав від імені НТШ та Бібліотеки імені С.Петлюри книжкові дари, що складались з десятків україномовних книг з історії України та Європи, української мови, української літератури, філософії, українознавства до бібліотеки при центрі Помпіду в Парижі, яка була доступною для всіх, з відкритими фондами, що працювала кожного дня до пізнього вечора з одним вихідним в тиждень. Крім згаданих книжкових дарів Я.Матвіїшин, за дорученням професора А.Жуковського, передав бібліотеці при центрі Помпіду частину україномовних книг з приватної бібліотеки пані Софії Янів – секретаря НТШ в місті Сарсель. В приватній Стрийській бібліотечній колекції Я.Матвіїшина зберігається книга авторства Аркадія Жуковського: Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України/ Ред. Я.Грицак, О.Романів. – Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові, 1991. -230с.- (Українознавча бібліотека НТШ. Число 1.). На форзаці цієї книги міститься чотирикутна наліпка з зображенням екслібриса «Книгозбірня Я.Н. Михайлюка», на якому зображено українського козака з люлькою, три книги, серед яких «Кобзар». В своїй «Автобіографії» Я.Матвіїшин згадує перекладачку та бібліотекарку з бібліотеки НТШ в Сарселі Ірену Попович: «Sarcelles Irena Popowycz - перекладачка французькою мовою тексту «Історії України» авторства А. Жуковського, при мені ще була бібліотекаркою, що люб’язно вишукувала мені у тематично погано за каталогізованому фонді необхідну літературу, особливо старі газети та журнали. Ця періодика, що зберігалася за браком місця у бібліотеці, в підвалі під столовою у тому ж будинку, стала більше до вподоби тамтешнім мишам, ніж наявні скудні харчові запаси самої «домашньої» столової. Після виявлення цього злочину проф. україніки в паризькому Інституті східних мов Аркадій Жуковський полюбив, всіх тих котів, котрих він раніше відганяв навіть з саду, і почав носити їм кожного разу дещо м’ясне з дому, приїзжаючи з самого ранку на роботу до свого фліґельного кабінету та кормив їх власноручно уже з великою радістю (я б може забув про цю його нову звичку, якби одного разу він, випадково, не прихопив з холодильника й мої денні запаси). Після другого мого приїзду ця гостинна столова, безкоштовна для гостей з України, перестала функціонувати, хоча кухонька, чайник та холодильник, залишалися до послуг жильців (тільки п. Софія), працівників (п. Ірена, всезнаюча бібліотекарка та проф. Жуковський, невтомний голова всього) та гостей. Серед останніх, крім мене, були якось двоє з Києва. Один з них виявився допитливим досліджувачем де ля Фліза».

Володимир Янів – чоловік Софії Янів, на прохання якої, Я.Матвіїшин подарував його машинописний текст мюнхенської німецькомовної дисертації «Душевні віддіювання тюремного ув'язнення» , разом з його іншими працями, до однієї з наукових паризьких бібліотек. Володимир Михайлович Янів (27 листопада 1908, Львів - 19 листопада 1991, Мюнхен) - український громадсько-політичний діяч, науковець, психолог, публіцист, поет, політв'язень.

В своїй «Автобіографії», яка зберігається в Стрийській бібліотечній колекції, Я.Матвіїшин згадує про пані Софію Янів. Пані Софія Янів, секретарка видання «Енциклопедії Українознавства» НТШ (Сарсель, Франція), що сказала Ярославу Матвіїшину: «Де Ви були раніше, пане Славку. Я покажу Вам листування з авторами, що нам присилали свої дописи до енциклопедії, критичні зауваги рецензентів і знову очікування відповідей з по-новому відкоригованими матеріалами. То ... цілий роман, пане. Було дуже важко. Добре, що канадські українці та їх інституції нас підтримували не тільки морально, а й фінансово». «Кілька листів

та листівок зі свого архіву вона подарувала мені. Я приїзжав з Парижу пізно ввечері (бібліотека Помпіду працює до 22 год.) і піднімаючись на свій третій поверх дерев'яними сходами, що по-зрадницькому рипіли, часто бачив привідкриті двері кімнати пані Софії на другому поверху, з яких виглядувала усміхнена господиня, що, зазвичай, гостинно запрошувала мене на чай чи каву з молоком (завжди з якимись смачними й делікатними смаколиками, бо, напевно, догадувалася, що я майже ніколи не вечеряв, щоб устигнути на електричку). Тут же вона зондувала, що нового я знайшов в архівах (бо до 17 чи 18 год. я пропадав саме там). Потім, головне, починала, ділилася своїми спогадами. Мала вона добру пам'ять на прізвища і на все з чим мала справу у минулому. Говорила швидко й емоційно, розповідала дуже детально, не дивлячись на пізній час не спішила завершити нашу зустріч. Дуже часто згадувала все нові деталі, ніколи не повторюючи те саме, як вони молодята втікала зі Львова через всю Європу, рятуючись від «визволителів», менше про табір для інтернованих осіб у Німеччині (а про це я прочитав у книзі її чоловіка, а також у філософсько- моральній дисертації, яку він захистив у Мюнхені), про початок спільної наукової діяльності у Мюнхені, початок організаційних робіт над українською енциклопедією». Під час перебування Ярослава Олексійовича в Сарселі, Софія Янів подарувала йому десять екземплярів журналу «Україна. Українознавство і французьке культурне життя», що був виданий в Парижі. Нині ці паризькі видання журналу «Україна» зберігаються в Стрийській бібліотечній колекції Я.Матвіїшина. («Україна», Париж, 1949р., ч: 1, 1949р., ч: 2, 1950р., ч: 3, 1950р.,ч:4, 1951р., ч:5, 1951р., ч:6, 1952р., ч:7, 1952р., ч:8, 1953р., ч:9, 1953р., ч:10). В Сарселі Софія Янів подарувала Я.Матвіїшину видання томів «Енциклопедії українознавства», що нині зберігаються в приватній Стрийській бібліотечній колекції Я.Матвіїшина. Перебуваючи в Парижі, Я.Матвіїшин зробив «Виписки з «Архіву» І.Борщака»», саме з «Архіву І.Борщака», що зберігається в бібліотеці Національного інституту східних мов та цивілізацій, в якому з 9 січня 1939 року І.Борщак читав курс української мови. Я.Матвіїшин опрацював неінвентаризовані документи фонду І.Борщака, зокрема його кореспонденцію з Тарасом Франком (1927р.), кореспонденцію Наталени Королевої(1922-1928рр.), листування з Василем Вишиваним (1933р.). Я.Матвіїшин досліджував матеріали до українсько-французьких зв'язків, в більшій частині на основі документів особистих контактів І.Борщака з французькимим істориками, письменниками, політиками, видавцями і своїми співавторами. В своїх «Випсках з «Архіву» І.Борщака»» Я.Матвіїшин відмітив, що крім рукописних матеріалів, згаданий «Архів» містить цікаву українознавчу інформацію з численних вирізок з тогочасних газет і журналів, зокрема про еміграційні українські організації, (наприклад українських інженерів у Франції), зосібна, мистецькі заходи українців в Парижі. Рукопис Я.Матвіїшина «Виписки з «Архіву» І.Борщака»», (паперовий варіант, комп'ютерний набір), зберігається в приватній Стрийській бібліотечній колекції науковця [4, с.1-93]. Дирекція Національного інституту східних мов та цивілізацій, (Париж, Франція) запрошувала Я.Матвіїшина прочитати цикл лекцій про І.Борщака, але на той час науковець вважав себе недостатньо підготовленим з цієї теми. Адже, пізніше в 2012 році в Острозі, на науковій конференції Я.Матвіїшин зробив доповідь про наукову роботу І.Борщака, матеріали якої не були опубліковані: Паризький журнал «Україна» Ілька Борщака. // Програма П'ятої Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» 27-28 вересня 2012. – Острог, 2012. – С.12. Рукопис статті Я.Матвіїшина «Паризький журнал «Україна» Ілька Борщака»», (паперовий варіант, комп'ютерний набір), зберігається в Стрийській бібліотечній колекції науковця.

Результатом наукової роботи Я. Матвіїшина в архівах та бібліотеках Франції стала низка його статей з українознавчими матеріалами щодо історії української картографії: Матвіїшин Я. Живописні плани трьох українських замків-фортець з XVII ст. (Бара, Меджибожа, Чигирина) у Дипломатичному архіві Міністерства закордонних справ Франції. // Історичне картознавство України: Зб. наук. праць. – Львів – Київ - Нью-Йорк: В-во М.П. Коць, 2004.- С. 195-200 (+4 світлини кольорових рукописних карт).;Матвіїшин Я. Українка в Департаменті Наземної армії Франції. //Silva Rerum. Збірник наукових праць на пошану професора А. Перналя.- Львів: Піраміда, 2007. A Collection of Scholarly Papers to honour professor A. Pernal. – Lviv: Piramida, 2007, p. 259-285.;Матвіїшин Я. Картографічна Українка виявлена в паризьких колекціях Делілів (ХУШ ст.). // Географічна наука і практика: виклики епохи. Матеріали Міжнародної наукової конференції (присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті) Географічного з'їзду у Львові \(16-18 травня 2013).- 2013\. Т. ІІІ.- Львів: ЛНУ, 2013. 306 с.- С.138-142.; Матвіїшин Я. Кам'янець-Подільський і Хотин на рукописних планах XVII - XVIII ст. [що зберігаються у військових архівах Парижа та в бібліотеках Мадрида та Варшави]. // Історична топографія і соціотопографія України.- Львів: Піраміда, 2006. - С. 216-257; Матвіїшин Я. Українка в Дипломатичному Архіві Міністерства закордонних справ Франції. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2015. – Вип. 24. – С. 485- 495.

Після повернення з закордону в Україну Я.Матвіїшин продовжував дослідження з історії українського козацтва за матеріалами західних джерел, результати яких він представив в своїх наукових публікаціях: Матвіїшин Я. Козаки в італійських джерелах ХУІІ ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип 25. – Київ, 2016.- С.470-477.; Матвіїшин Я. Козаки у творах сьєра Де ля Круа (1684, 1689). // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип.23. - Київ: УТОПІК, 2014.- С. 283-287.; Матвіїшин Я. Козаки у стамбульському "Журналі" А. Ґаллана (1672). // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 22. – Київ: УТОПІК, 2013. - Ч. І. - С. 383-391.; Матвіїшин Я., Якубова Т. Мандрівний філософ з козацького роду Г.С. Сковорода. // Нові дослідження козацької доби в Україні. Збірник наукових статей. Випуск 31. / [Відповідальний редактор О.М. Титова] – Ніжин, 2022. – С.115-137; Матвіїшин Я., Якубова Т. Українське козацтво та Батурин в західних історичних джерелах та історичних працях: історіографічний аспект (за матеріалами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ). //Батуринська старовина збірник наукових праць. Випуск 9(13). – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2023. – С.186-194.

Займаючись книгознавчими дослідженнями в фондах ВБЗІК ІК НБУВ, в фондах львівських бібліотек Я.Матвіїшин дослідив українознавчі матеріали з історії українського козацтва в працях польських істориків, саме Й.Роллє, Ш.Ашкеназі, представивши історико-книгознавчій аналіз їх творів в своїх статтях: Матвіїшин Я., Якубова Т. Видатний дослідник польської й української історії Й. Роллє та його книги у фондах НБУВ. //Вісник Книжкової палати. -2022.- №8. – С.48-52; Матвіїшин Я., Якубова Т. Видатний дослідник польської й української історії Й. Роллє та його книги у фондах НБУВ. //Вісник Книжкової палати. - 2022.-№9.- С.41-48; Матвіїшин Я., Якубова Т. Професор Львівського університету Шимон Ашкеназі та його книги. //Вісник Книжкової палати.- 2022.-№5.-С.41-46; Матвіїшин Я., Якубова Т. Професор Львівського університету Шимон Ашкеназі та його книги. //Вісник Книжкової палати.- 2022.-№6.-С.36-41.

Висновки. Творчий шлях професора Ярослава Олексійовича Матвіїшина був складним але приніс вагомі наукові результати щодо розвитку сучасного українознавства. Науковець став знаним дослідником західних джерел з історії розвитку математики, природничих наук в Україні, з історії українського козацтва, історії української картографії завдяки своєму вільному володінню декількома європейськими мовами, знання з яких він постійно вдосконалював. Його наукові праці містять унікальний історичний матеріал, який значно збагатив сучасне українознавство відомостями про багатовікові наукові та культурні зв'язки України з Європи, що особливо важливо для розуміння в українському суспільстві в сучасному часі воєнного стану. Праці Я.Матвіїшина з українознавчої проблематики мають перспективи для досліджень та нового осмислення.

Література

1. «Автобіографія» Я.Матвіїшина. -30с. Приватна Стрийська бібліотечна колекція Я.Матвіїшина. (Стрий, Україна).
2. Матвіїшин Я.О. Історія математики на Україні від найдавніших часів до XVIII ст. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата фізико-математичних наук (історія науки і техніки). Інститут математики Академії наук Української РСР. Науковий керівник академік, професор Ю.О. Митропольський. Київ, 1969. 308с.
3. Лист від А.Жуковського до Я.Матвіїшина з Парижа 3.06.1997.-1с. Приватна Стрийська бібліотечній колекції Я.Матвіїшина. (Стрий, Україна).
4. Матвіїшин Я. «Виписки з «Архіву» І.Борщака»» - 93с. Приватна Стрийська бібліотечній колекції Я.Матвіїшина. (Стрий, Україна).
5. Якубова Т. Спогад ВПО про Стрий (2022р.). Якубова Тетяна Анатоліївна: кандидат історичних наук. Біобібліографічний покажчик – 1995-2022 рр. Упорядник Т.А. Якубова. *Магалюб. Альманах розмислів та сновидінь. Під ред. Андрія Беліченка.* Київ: Інтерсервіс, 2022. С.112-118.
6.Матвіїшин Я. Природознавець та педагог Пилип Корольов – приятель Тараса Шевченка. *Український календар.* Варшава: Українське суспільно-культурне товариство, 1988. С.169-173.
7.Матвіїшин Я. Приятель поета. *Літературна Україна*.11.05.1989. - С.7.
8. Якубова Т. Бібліофільські уподобання Т.Г.Шевченка. *Конотопські читання: збірник наукових праць/ ред.кол.: Верба Н.П. (гол.ред). Акічев Ш.М., Несвідомна І.М. Вип.XII.* Ніжин: ПП Лисенко ММ., 2021. С.382-391.
9. Матвіїшин Я.О. Деякі питання історії математики на Україні від найдавніших часів до 18 ст. Нариси з історії природознавства і техніки. - Київ. - 1970 р., т. 12, с. 41 – 45.
10. Matwijszin Ja. Badania dziejów matematyki na Ukrainie od czasów najdawniejszych po wiek XVIII. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Rok XVII. - № 3. 1973.* S. 483-489.

Аспекти дослідження суб'єкта культуротворчої діяльності на ранніх етапах розвитку українського етносу

Ятченко Володимир, м. Київ, Україна

Головна мета російської агресії полягає в денаціоналізації життєвого світу української людини. За таких умов в духовній культурі українського суспільства небувалої актуалізації зазнає потреба в нових, поглиблених формах національного самоусвідомлення, вироблення

нових зразків етнонаціональної картини власного життєсвіту в свідомості українців. Світовий досвід показує, що одним із неодмінних елементів розв'язання цього завдання постає дослідження феномена суб'єкта культурного розвитку українського етносу. Якщо при цьому за об'єкт дослідження вчений бере етнос на ранніх етапах свого історичного розвитку, то перед ним з необхідністю постане проблема оприявнення функцій суб'єкта цього розвитку, виявлення тих соціальних групп, які беруть на себе роль промоутера їх виконання, визначення ступеней його культурного поступу. Поза вивченням цього пласту культурно-історичних процесів уявлення про їх історію зведеться до переліку абстрактних, позбавлених людського виміру тверджень.

Приступаючи до розв'язання цих завдань, вчений не має іншого шляху окрім аналізу продуктів духовної діяльності етносу на ранніх фазах його розвитку, які збереглись у письмовому або усному вигляді. Елементами, відламками духовної спадщини далеких предків українців для сучасного дослідника постають, зокрема, тексти нашіптувань, замовлянь, заклять, обрядових пісень, казок. На їх архаїчність вказує, серед інших, і та обставина, що основними структурними носіями сюжетів у цих текстах виступали юнгівські архетипи, щоправда у значній частці своїй вже трансформовані в етноархетипи. Окрім того, частина такого роду словесного матеріалу у далекому минулому існувала як священні тексти, навіть найменші зміни в яких категорично заборонялись, тому вони й збереглись у первісному вигляді протягом тривалого часового відтинку.

Детальний змістовий і структурний аналіз таких текстів виразно вказує, що історично першими регуляторами соціальних процесів у середовищі спільнот-попередників українського етносу були (як і багатьох інших народів, що засвідчено дослідниками первісних культур) родові, племінні вожді й жерці. На жрецький складник суб'єкта культурного розвитку архаїчних протоукраїнських спільнот промовисто вказують численні сліди різноманітних шаманських практик (посвячення в шамани, обряд камлання, оповідь шамана про свою «подорож» в інші світи, зустрічі з духовними істотами і співробітництво або боротьбу з ними) в текстах замовлянь, заклять, зрідка в українських казках. Жерці ж через обряди (елементи яких дійшли до нас у вигляді дитячих ігор, компонентів родинних, поховальних і весільних обрядів), систему моральних норм, табу, а особливо через міфи й священні перекази [1] формували колективні уявлення про будову світу, місце і призначення людини в світі, сприяли усвідомленню людьми позабіологічних міжособистісних і міжгрупових зв'язків як всередині спільноти, так і в стосунках з іншими спільнотами і в такий спосіб закладали підвалини формування протоетнічних груп і в подальшому виникнення етносу. Зворотний бік цих практик полягав у культивуванні уявлень про сакральну природу існуючої публічної влади в спільноті, здійснюваної жерцями й вождями. Вони знову ж таки підкріплювались і міфами, і нормами, і табу. Так заморожувались і цементувались наявні суспільні відносини, суспільний поступ.

Але мірою невпинного, хоч і дуже повільного культурного розвитку, виробництва (виробництва в широкому розумінні, куди входить і виробництво соціальних відносин, і виробництво ідей) функції суб'єкта суспільного розвитку розпросторюються на все нові соціальні групи. Дедалі більшого значення набувають соціальні ролі існуючих і нововиникаючих вікових і вікостатевих груп. Українські казки зберегли інформацію про обряди первісного посвячення індивіда в члени роду, тотемної спільноти, фратрії. Збереглись в казках і демонологічних оповідках також відлуння обрядів посвячення юнаків і дівчаток в дорослі члени спільноти (ще в середині XX століття в деяких регіонах України побутував звичай посадження хлопчика на коня). Нові соціальні групи поступово перебирали на себе

частини владних повноважень і преференцій, прилучаючись таким чином до функцій суб'єкта управління суспільством. Якісно новий етап у процесі соціального й культурного розвитку далеких предків українців настає з утворенням чоловічих і таємних жіночих організацій-союзів. Вони поступово перебирають на себе і частину функції міфотворення, і розподілу владних повноважень, і подальшого відособлення духовної сфери від інших складових культури. Українські колядки, щедрівки, весільні пісні доносять до нас уламки ствердження у владних структурах чоловічих громад (братчиків на чолі з ватажком), які, ймовірно, ставали визначальною силою при формуванні соціальних і духовно-культурних структур доби патріархату в давньоукраїнському соціумі [2]. Тут керівні повноваження жерців переходять до родових й племінних вождів. Натомість таємні жіночі організації сприяли зосередженню прерогатив жінок у сфері лікувальної, любовної магії, залишкових елементів жіночого шаманізму.

Незважаючи на те, що домінантна роль соціальних груп у царині владних повноважень, колективної самосвідомості зберігалась в духовній культурі українського суспільства майже до Нового часу, все ж ще з доби ранніх етапів генези українського етносу спочатку приховано, а далі все відкритіше починає виявляти і стверджувати себе особистісний фактор. Але це вимагає інших методів дослідження, іншого категорійного апарату, інших джерел.

Література

1. Дюмезіль Ж.Е. Мітра-Варуна. Київ: Пломінь, 2019. 248 с.
2. Ятченко В.Ф. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. Київ: ВІПОЛ, 1998. С. 109-113.

Розділ 2.ПІДГОТОВКА, ПЕРЕБІГ І ПІДСУМКИ НАУКОВОГО ФОРУМУ

Актуалізація українознавчих досліджень під час повномасштабної російсько-української війни

Фігурний Юрій, Шакурова Ольга, м. Київ, Україна

У четвер, 29 червня 2023 р. у м. Києві, у приміщенні Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (далі – НДІУ), вул. Ісаакяна, 18, відбулися ІІІ Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (формат проведення – офлайн та онлайн). На них науковці, освітяни, військовослужбовці Сил оборони України та представники громадянського суспільства обговорили низку актуальних проблем, які постали перед українським суспільством під час повномасштабної російсько-української війни, а саме актуалізацію українознавства для консолідації української політичної (громадянської) нації задля перемоги над рашистами.

Під час проведення наукового заходу учасники обговорили такі пріорітетні проблеми: місце і роль українознавства у розбудові Української держави та української нації під час російсько-української війни; захист конституційних прав громадян України в умовах повномасштабної російської агресії; внесок Петра Кононенка у створення Інституту українознавства та розвиток українознавства як науки, навчальної дисципліни й ідеології Української держави; функціонування української освіти і науки в умовах повномасштабної російської агресії; розвиток української матеріальної і духовної етнічної культури у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Задля успішного проведення наукового форуму був сформований організаційний комітет. Його очолив доктор філософії, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, член Національної спілки журналістів України, Почесний академік Національної академії мистецтв України, директор НДІУ МОН України В. Г. Чернець. Заступниками голови оргкомітету стали: кандидат з мистецтвознавства, заступник директора з міжнародних зв’язків та євроінтеграції НДІУ І.О. Сиваш і кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ Ю. С. Фігурний.

До оргкомітету увійшли: завідувач відділу міжнародних зв’язків та євроінтеграції НДІУ О.О. Бобков; помічник директора, науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ Г. О. Богданович; доктор історичних наук, доцент, завідувачка відділу історичних пам’яток та культурної спадщини НДІУ І. О. Ворончук; завідувачка господарством НДІУ І. М. Воропай; кандидат історичних наук, завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі НДІУ О. О. Газізова; кандидат історичних наук, завідувачка відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ І. Й. Краснодемська; доктор філософських наук, професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ В. С. Крисаченко; кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ Ю. О. Лєбєдєва; головний бухгалтер НДІУ Н. М. Мамчик; кандидат соціологічних наук, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ К. В. Настояща; завідувач відділу кадрів та документообігу І. І. Походзей; доктор філософських наук, професор, заступник директора НДІУ М. М. Стадник; науковий

співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ О. Є. Сцібан; доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціокультурної антропології НДІУ В. Ф. Ятченко. Організаційним секретарем оргкомітету стала кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології О. В. Шакурова.

Треба відзначити, що проведення ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» та їх результати здійснені у контексті виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт (далі – НДР), які виконуються науковими співробітниками НДІУ у 2023 р.: 1.«Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу російської федерації» (керівник фундаментальної НДР (2021–2023) – Ю.С. Фігурний); 2. «Етногенез українського народу у світлі сучасних наукових даних та методологічних підходів» (керівник фундаментальної НДР (2022–2024) – В. Ф. Ятченко); 3. «Геополітична суб'єктність України в умовах глобальних викликів» (керівник фундаментальної НДР (2022–2024) – К. В. Настояща); 4. «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.» (керівник фундаментальної НДР (2021–2023) – І. Й. Краснодемська); 5. Формування нової української політичної нації: екзистенційні виклики війни, глобальна проукраїнська консолідація, інтенсифікація євроінтеграційних процесів (керівник прикладної НДР (2023–2024) – В. С. Крисаченко); 6.«Українознавство в системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді в процесі збереження та відтворення ідентичності української нації в Україні та за кордоном» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – О. О. Газізова); 7. «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – О. В, Шакурова); 8. «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих регіонах України» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Ю. О. Лєбєдєва).

Попри всі труднощі, пов'язані прямо й опосередковано з повномасштабною російсько-українською війною, у четвер, 29.06.2023 р., з дотриманням усіх рекомендацій МОН України науковий форум розпочав свою роботу. З 10.30 до 11.00 було здійснено реєстрацію учасників заходу. Об 11.00 відбулося його відкриття, а завершив він свою успішну роботу о 15.30.

У вступному слові доктор філософії, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, директор НДІУ В. Г. Чернець відзначив, що проведення Читань приурочене до важливого державного свята – Дня Конституції України. Василь Гнатович, зокрема, наголосив: «Конституція має стати не лише де-юре, а й де-факто – Основним Законом для кожного громадянина України. Конституція має захищати права і життя громадян України, але і вони мають поважати Основний Закон і виконувати головні його положення. Нам треба любити Україну сміливіше та відважніше. Україна потужна держава, проте наразі вона потребую захисту не лише на фронті а й у правовому полі. Історик і народний депутат Верховної Ради України ІХ скликання В. В'ятрович першим виступив на захист України від деяких не дуже коректних побажань і зауважень правників Венеційської комісії. Нагадаю присутнім, що у 2022 р. Верховна Рада України прийняла вагомий євроінтеграційний закон «Про національні меншини (спільноти) України». Проте у висновку експертів цієї поважної організації не враховані українські реалії. Вони рекомендують українським законодавцям скасувати деякі норми законодавства України, зокрема, зменшити кількісні норми книг українською мовою у книгарнях, відмінити обов'язкове дублювання вивісок українською, посилити захист російськомовного населення тощо. Всі ці юристи чомусь забувають, що багатовікове панування російської імперії призвело до асиміляції

українців й дискримінації їх рідної мови, тому треба рятувати не російську, а українську мову в Україні. Наразі актуалізується питання не лише про декомунізацію, а й деколонізацію України. З цією метою вчені-українознавці 25 травня 2023 р. провели Міжнародну науково-практичну конференцію «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період». На ній науковці, освітяни та представники громадянського суспільства України обговорили низку актуальних проблем, які постали перед українським соціумом під час повномасштабної російсько-української війни, а саме ідентифікація культурно-мистецьких надбань, що допомагають утвердженню національної ідентичності та створили експертні ради, які активно працюють над проблемами збереження української культурної спадщини».

На завершення свого виступу В. Чернець відзначив: «Ми любимо Україну, але нам треба її любити сміливіше. Країна-агресор вкладає величезні гроші в ідеологічну боротьбу з Українською державою. Вчені-українознавці наразі перебувають на передньому краї гуманітарного фронту, проте, найголовнішим для нас є – військовий, тому я хочу надати слово для привітання відомому в Україні та за її межами, голосу двох Майданів, українському актору театру, кіно та дубляжу, Народному артисту України, Міністру культури України з 27 лютого до 2 грудня 2014 року та з 14 квітня 2016 року до 29 серпня 2019 року, Голові Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 22 травня 2023) та військовослужбовцю Збройних Сил України Євгену Нищуку».

Євген Миколайович подякував присутнім за запрошення стати учасником такого поважного наукового зібрання та привітав Василя Гнатовича з днем народження, подарувавши йому шеврон свого військового підрозділу на якому зображений вулик, як відомо – друзям бджоли дають мед, а ворогів безжально жалять.

У привітанні Є. Нищук, зокрема відзначив: «Майже кожен громадянин України прямо й опосередковано долучився до боротьби з ворогом. Ми на фронті усвідомили важливу істину, що без допомоги тилу не переможемо агресора! Довгий час російська пропаганда переконувала українців, що росіяни з українцями народилися в одній колисці та, що ми є братніми народами. Проте реальність виявилася дуже далекою від «вологих» фантазій пропагандистів. Наразі десятки тисяч громадян України пішли у засвіти, смерть не розбирала хто з них любив український світ, а хто був закоханий до безтями у «русский мир», їй з косою, байдуже… Я це бачив на власні очі ще у березні-квітні 2022 р., відвідуючи жахливі місця катувань і вбивств українців рашистами у Київській області… Ми маємо все це пам’ятати й ніколи не простити вбивцям їх злодіяння. Зараз я вже вісім місяців з побратимами знаходжуся на херсонському напрямку. Ми спілкувалися з українцями, які жили на тимчасово окупованих територіях і дізналися від них багато цікавого. Виявилося, що зрадниками стали насамперед ті, хто і раніше працювали на ворога, прямо й опосередковано пропагували «русский мир» в Україні тощо. Загарбники, з допомогою зрадників, зразу ж вираховували «атошників», вчителів-патріотів й активних проукраїнських громадських діячів, заарештовували їх та знищували. Ще однією важливою ціллю для рашистів стала українська культурна спадщина. Ще о першій годині ночі 24 лютого 2022 р. російські танки захопили Чорнобильську АЕС, потім рушили на Димерку та зайшли в Іванків, де зразу ж вщент спалили музей М. Приймаченко. Дещо згодом рашисти знищили Меморіальний музей-садибу Г. Сковороди у селі Сковородинівка, а у Херсоні повністю розграбували Краєзнавчий музей. З якою метою творяться ці підлі злодіяння? Щоби не було маркерів української ідентичності. Це ж стосується й української мови, яку російська влада вже понад трьох століть намагається ліквідувати. За що вмирали українські чоловіки й жінки? За Україну!

Подвиг крутян на віки-вічні залишиться в історії України. Один з двадцяти дев'яти захоплених в полон російськими більшовиками героїв, перед лицем смерті заспівав «Ще не вмерла Україна» і вигукнув « Слава Україні!». Через 104 роки, український воїн Збройних Сил України стоячи перед катами гордо промовив: «Слава Україні!» і був розстріляний озвірілими рашистами. Все йде по колу. Нам треба розірвати це коло. Спільно з союзниками, які допомагають нам зброєю, грошима, спорядженням ми переможемо! Батьківська й материнська земля, рідна мова, культура, традиції, все це є потужними складовими енергії нашої віри в перемогу України. Я розповідав, що восени ми зайдемо в Херсон, зрештою, так і сталося. Як щиро раділи люди українським визволителям, як вони плакали… Треба про це знімати художні фільми, писати книги, щоби зберегти це в історичній пам'яті українського народу».

На завершення свого виступу Євген Нищук прочитав вірш Миколи Вінграновського «Ні! Цей народ із крові і землі…», авторські розмисли якого суголосні з думками сотень тисяч українців, які наразі захищають від знавіснілих російських загарбників-садистів Неньку-Батьківщину і свої родини, та зі сподіваннями мільйонів її громадян, які підтримують цю жертовну боротьбу в тилу й за межами материкової України:

«Ні! Цей народ із крові і землі
Я не віддам нікому і нізащо!
Він мій, він я, він – світ в моїм чолі,
Тому життя його і ймення не пропащі!

Ви чуєте? Це мій народ – як сіль,
Як хрест і плоть мого життя і віку,
І тому доля моя, щастя моє, біль
Йому належать звіку і довіку.

У битві доль, політик і систем
Мої набої – у його гарматах.
Я не слуга його, я – син його на чатах,
Я – син зорі його, що з Кобзаря росте.

Я – син його по крові, і кістках,
І по могилах, і по ідеалах.
Не вам з оскіпленими душами в забралах
Його звеличувать в фальшивих голосах.

Я – формаліст? Я наплював на зміст?
Відповідаю вам не фігурально:
– Якщо народ мій числиться формально,
Тоді я дійсно – дійсний формаліст!

Та де вже дінешся, раз мир заколосив
Пустоколоссям вашим в сиві ночі,
Жаль одного, що в леті до краси
Народу ніколи і плюнуть вам у очі.

Ні! Мій народ не дим, не горевіз,
І я не дам його по брехнях і по кривдах,
Я не пір'їна в гордих його крилах,
Я – гнівний меч його, що від Дніпра до звізд!»

У своєму привітанні, яке згодом перейшло у доповідь, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, працівник НДІУ (2000 –2013) Тарас Кононенко передав щирі привітання В. Чернецю й вченим-українознавцям від засновника й першого директора Інституту (1992 – 2013) Петра Кононенка і побажав їм успішної роботи в ім'я перемоги України.

Також, Тарас Петрович наголосив: «Петро Петрович полюбляє говорити: «Якщо Ви хочете щось зробити – покладіть свою працю на стіл!». Тому я хочу поставити на стіл подарунок Петра Петровича для Василя Гнатовича – п'ять томів спогадів П. Кононенка «Сто літ – сто доріг… Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння революції – війна». У п'ятому томі фундаментальної праці фундатор сучасного українознавства стверджує, що з призначенням В. Чернеця на посаду директора НДІУ нарешті Інститут отримав професійного керівника високого рівня, який має україноцентричне стратегічне мислення та володіє компетентностями, що допоможуть йому повернути Інституту статус національного та гідне місце в гуманітарній сфері Української держави.

У своїй доповіді «Українська світова ідентичність» Т. Кононенко акцентував увагу, яким чином НДІУ може не лише сприяти розвитку самобутності українців, а й дещо активізувати цей складний процес. Зокрема Тарас Петрович наголосив: «Під час створення Інституту, перший Президент України Л. Кравчук наголошував, що його головним завданням має стати формування україноцентричної філософії і політики Української держави на засадах українознавства. Незважаючи на труднощі становлення (після відокремлення від Київського національного університету імені Тараса Шевченка й утворення власне НДІУ в 2000 р, Інститут розміщувався у звичайній школі на Оболоні й лише у 2003 р. здобув власне приміщення) вчені-українознавці під керівництвом П. Кононенка активно, цілеспрямовано й продуктивно працювали та цілком заслужено отримали у 2009 р. статус Національного. Це був справжній шок для чиновників МОН України й вони довгий час не могли відшукати зрозумілу їм нішу для Інституту. У свою чергу, керівництво й співробітники НДІУ вчасно усвідомили важливість впровадження новітніх технологій у навчальний процес і системно почали над цим працювати. Так, НДІУ одним з перших запровадив дистанційні курси в освітній дискурс й отримав 6 ліцензій на проведення курсів з підвищення кваліфікації. Зараз дистанційна освіта – це буденність, особливо після коронавірусної пандемії, а тоді – це був прорив. Наш журнал «Українознавство» став першим електронним фаховим виданням в Україні. Колектив НДІУ переконався, що вченим-українознавцям по силі було робити велику роботу й вони успішно виконували свою місію. Будівля на вулиці Ісаакяна, 18 була не звичайнісіньким матеріальним об'єктом, не фізичним явищем, а простором, який формує сенси й цінності. Наукові підрозділи рок за роком розробляли й успішно виконували фундаментальні та прикладні науково-дослідні роботи, а Кримська філія НДІУ створювала важливі інноваційні розробки. Нажаль, через низку об'єктивних і суб'єктивних причин поступальний розвиток НДІУ був призупинений. Проте з призначенням Василя Гнатовича керівником Інституту перед ним і його працівниками відкриваються нові перспективи діяльності. Враховуючи виклики Третього тисячоліття, вченим-українознавцям НДІУ треба підіймати рівень завдань, які вони мають виконати, щоби розвиватися й упевнено рухатися

вперед. Зараз на часі перед українцями постала проблема збереження і розвитку ідентичності. Хочу наголосити, що ідентичність, це не абстракція, це конкретика. Що в першу чергу роблять ті, хто представляє і просуває «русский мир» в Україні? Спочатку вони намагаються знищити українську ідентичність, а потім насаджують свій кондовий «русский мир». Нам, вченим, треба аналізувати, як вони нападають і борються з «українським світом». Рашисти роблять це системно і послідовно, руйнуючи природний ландшафт (підрив греблі Каховської ГЕС), знищуючи українську культурну спадщину, ліквідуючи українську освіту (спалюючи українські підручники і завозячи свої, російські), переслідуючи і мордуючи проукраїнських вчителів, викладачів тощо. Нагадаю, що будівництво каскаду ГЕС на Дніпрі призвело до руйнування українського природнього середовища. Внаслідок цих жахливих подій, Дніпро повертається у своє русло. Й Україна має стати Україною! Найголовнішими завданнями наразі є: По-перше, цифровий світ став вагомою складовою ноосфери В.Вернадського, тому вченим-українознавцям за допомогою цифрових технологій треба забезпечити формування і розвиток української світової ідентичності. Щоби перемогти «русский мир» нам треба розвивати українознавство й створювати українознавчі центри у світі. Вони мають стати цілісною мережею, яка об'єднає українство по всьому світу. Творення філій НДІУ на всіх континентах планети є дуже перспективним напрямком діяльності Інституту. По-друге, шляхи комунікації, як поміж науковцям, так і широким загалом українства. Події, які відбуваються в осередках українства у Бразилії, США, Канаді, Японії, Австралії тощо завдяки сучасним цифровим технологіям мають стати інформацією для всіх. На мою думку, наукові статті поступово втрачають свій сенс, але має бути запропоновано новий канал, щоби доносити важливу інформацію по усьому світу. Саме тому, поширення українознавчої інформації через оновлений сайт НДІУ, електронний журнал «Українознавство» тощо є на часі. По-третє, системний розвиток української мови. Я переконаний, що поряд з Державним Гербом, Прапором, Славнем, українська мова має стати ще одним важливим атрибутом Української держави. Нам треба зібрати в асоціацію ті країни, де українська мова має офіційний статус. Для цього треба провести зібрання й оформити це юридично. Якщо є асоціації англомовних, франкомовних, іспаномовних, німецькомовних та інших країн, чому ми не можемо створити щось подібне? Така асоціація стане основою для функціонування і розвитку української мови по всьому світові і допоможе творенню української світової ідентичності».

Голова Київського осередку громадської організації «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури» А. Фролов привітав учасників Читань з початком роботи, побажав успіху. Зокрема, Анатолій Олександрович відзначив: «Українцями треба добре знати своє минуле і пишатися ним. Трипільська археологічна культура мала великий вплив на розвиток української культурної спадщини, але вона завжди була гнаною та упослідженою і у радянські часи й у імперську добу. Тому нарешті настав час дати їй виважену наукову оцінку. Світ був створений без кордонів, вони є штучними. Нам треба розвивати український світ і підтримувати українські громади на усіх континентах земної кулі».

Заступник командира добровольчого батальйону «ОУН», учасник російсько-української війни А. Пастушенко (позивний «Сивий») у виступі привітав учасників наукового форуму з важливим державним святом – Днем Конституції України, і побажав українцям жити у правовій державі, де права кожного громадянина будуть захищені Основним Законом країни. Також, Андрій Іванович, зокрема, зазначив: «Моя вища освіта, це – Московський горний інститут, факультет будівництва шахт і будівельних споруд, але я завжди поважав людей науки. Важливо, що ми на «передку», на так званому «нулі», на самій лінії зіткнення з

ворогом, воюємо за те. щоби зберегти і відстояти Українську державу. Також ми воюємо за те, щоби зробити Україну українською. Ми триста років були колонією і це колоніальне минуле важким тягарем тисне на Україну й українців. Коли ми повернемося з перемогою до рідних осель, нас має зустріти українська Україна. Я та мої побратими воюємо за те, щоби наші діти і внуки отримали у спадок від нас кращу Україну. Зараз Україна потребує українознавства. Ви – науковці, підіймаєте Україну в інтелектуальному плані. Ви робите український дух потужним і звитяжним. Слава Україні! Героям Слава!».

Доповідь головного редактора часопису «Occasional Papers on Religion in Eastern Europe» («Окремі статті про релігію у Східній Європі»), доктор філософії з церковної історії, доктор богослов'я П. Мойзеса (Сполучені Штати Америки.) «Хибні претензії росії на святість та духовну вищість» озвучила науковий співробітник відділу української філології НДІУ Н. Безсмертна. Перед початком виступу, завідувач відділу української етнології, кандидат історичних наук, заступник голови оргкомітету Читань Ю. Фігурний лаконічно розповів про життєвий шлях і науковий доробок знаного у науковому світі американського вченого. У доповіді Пола Мойзеса головну увагу було акцентовано на неспівмірності амбіцій та реальних вчинків двох російських керманичів – духовного і світського, оскільки і патріах російської православної церкви кіріл, і президент росії путін здійснюють стосовно України імперіалістичну загарбницьку політику, яка зрештою призведе їх до ганебної поразки. Зокрема, П. Мойзес наголошує: «Вище керівництво російської православної церкви — церкви, патріарх якої донедавна був також верховним «отцем» більшості православних в Україні, — не просто мовчить, а виправдовує та розпалює війну. Патріарх кіріл, наслідуючи середньовічних християнських і мусульманських правителів, обіцяє російським військовослужбовцям, що якщо вони загинуть на війні (а вони це роблять у величезних кількостях), то потраплять прямо на небо з прощенням усіх попередніх гріхів. За цієї арифметики можна припустити, що ті неросіяни, які підуть на небо після 24 лютого 2022 року, зіткнуться з надлишком безлічі російських «святих»».

Завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ, доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України В. Крисаченко у доповіді: «Концептуалізація в українознавстві: від дескрипції до номотетики» проаналізував головні етапи становлення важливої українознавчої інституції та окреслив головні завдання, які стоять перед вченими-українознавцями. Зокрема, Валентин Семенович наголосив: «Творення Інституту розпочалося ще у далекому 1989 р. на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, яким тоді керував Петро Кононенко. Завдячуючи його цілеспрямованій проукраїнській діяльності, спочатку була створена Міжнародна асоціація українознавства, до якої долучилися небайдужі українці, у тому числі Тарас Гунчак, Ігор Бичко, Ярослав Калакура та інші, а потім був заснований Інститут українознавства Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Загалом, з 1992 р. Інститут пройшов важкий і тернистий шлях випробування і становлення, як власне і сама Українська держава. У зв'язку з цим, хочу розповісти шановним учасникам поважного наукового форуму про долю родини відомих вчених-генетиків Беляєвих. Старший брат, Микола Костянтинович (1899 – 1937), відомий радянський генетик, незважаючи на свої наукові досягнення, спочатку був заарештований, а згодом розстріляний сталінськими катами і лише в 1956 році реабілітований. Молодший брат, Дмитро Костянтинович (1917 – 1985), після здобуття вищої освіти у 1938 році, щоби зберегти власне життя змушений був переїхати жити до Сибіру. Саме там він відбувся як вчений, пройшовши шлях від молодшого наукового співробітника до директора Інституту цитології і генетики Сибірського відділення Академії

наук СРСР, а згодом став дійсним академіком Академії наук СРСР. Одним із найбільших його наукових досягнень стало проведення експерименту з доместикації (одомашнення) сріблясто-чорної лисиці (лисиці-чорнобурки). Ці тварини мають дуже гарне хутро, яке СРСР експортувало до багатьох країн й отримувало за нього значні валютні надходження. Проте їх розведення було важким і ресурсозатратним, оскільки ці лисиці вирізнялися неслухняністю, злістю, агресивністю й дуже боляче кусали своїх господарів. Тоді радянські чиновники наказали вченим вивести таку породу, яка була б більш слухняною та покірною, давала би без великих проблем дорогоцінне хутро й не травмувала працівників звіроферм. Зрештою, це завдання під керівництвом Д. Беляєва дослідники-практики успішно виконали. Протягом тривалого часу, вчений з колегами цілеспрямовано позбавляли найбільш агресивних і самодостатніх самців сексуальних контактів із більш-менш спокійними самицями, допускаючи до розмноження виключно покірних і затурканих. Загалом, науковий експеримент вдався, шляхом штучного добору чорнобурок одомашнили, але позбавлення їх власної самобутності (природної агресивності та незалежної поведінки), призвело, врешті-решт, до втрати їхньої унікальної морфології. Неповторне сріблясто-чорне хутро залишилося в минулому. Оскільки в одомашнених тварин, внаслідок часткової нестачі меланіну, з'явилися білі плями й це зіпсоване хутро перестали купувати за кордоном. Так з нами протягом багатьох століть робила московська орда, знищуючи найкращих і толеруючи найгірших представників українського народу, просуваючи на всі посади покірних і невибагливих. Попри усі ці жорстокі випробування українці зберегли свою ідентичність. Політики «за парєбріком» постійно повторюють, що Україна – це failed state, держава-непорозуміння, держава-примара, а українців як окремого народу взагалі не існує. Проте, на усіх федеральних і навіть регіональних російських телеканалах та інших засобах масової інформації тільки про України й українців й розмовляють – парадокс? Ці – це звичайна рашистська пропаганда. Вченим-українознавцям треба системно і комплексно вивчати минуле і сьогодення й писати не будь-що, а робити фаховий українознавчий аналіз актуальних національних проблем, завдань і викликів з якими зіштовхнулися Україна та українська політична нація у XXI столітті».

Старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктор філологічних наук Г. Александрова у доповіді: «Професор М. І. Стороженко (1836-1906): складники української національної особистості» проаналізувала життя, діяльність, наукові досягнення та україноцентричні погляди знаного в Європі і світі вченого: «Життєвий шлях вченого був цікавим і повчальним. Він народився в селі Іржавець (Прилуцький район), а у десятирічному віці переїхав з батьками до Мармизівки, що на Чернігівщині. Юнак спочатку навчався у Києві в Університеті Святого Володимира, але рівень його викладання не влаштовував стукдента й завдячуючи розповідям і допомозі відомого українського філолога-славіста Осипа Бодянського, він згодом перевівся на історико-філологічний факультет Московського університету. Навчався добре, навіть написав рецензію на «Малоросійський літературний збірник» Данила Мордовцева (Мордовця) та Миколи Костомарова, яка мала розголос у науковому середовищі, але зі славістикою чомусь не склалося. Зате, Микола Стороженко захопився вивченням життя і творчості Вільяма Шекспіра. Його публічні лекції про класика англійської драматургії мали неабиякий розголос, тому батько дав синові гроші на подорож до Великої Британії, задля підвищення своєї кваліфікації. Зрештою, Микола Ілліч став одним з найкращих знавців англійської література в Європі й в усьому світі. Хоча наукові інтереси Миколи Стороженка були далекими від українознавства, але його життя й громадська

діяльність були нерозривно переплетені з українськими реаліями. У зв'язку з цим, можемо навести критерії, якими особистість Миколи Ілліча є невідємною частиною української культури. По – перше, це україноцентричні погляди вченого. По – друге, нерозривний зв'язок з Україною. По – третє, фінансування ним часопису «Київська старовина». По – четверте, низка досліджень Миколи Ілліча, присвячених життю та творчості Тараса Шевченка. Збереглося багато свідчень, що Микола Стороженко був одним з дієвих очільників існуючого на той час у Москві осередку української діаспори, члени якої активно підтримували один одного і зберігали власну українську ідентичність. Багато діячів тієї епохи у своїх спогадах свідчать, що Микола Ілліч ніколи не забував про своє українське коріння. З року в рік він кожне літо проводив у рідній Мармизівці, лікував селян, спілкувався з ними, виключно українською мовою, був активним громадським діячем у Лохвиці. Треба відзначити, що влітку завдячуючи Миколі Стороженку це глухе місце ставало центром української культури, як садиба Тарнавських у Качанівці. На нашу думку, Микола Стороженко – це інтелектуал світового масштабу, який мав глибокі знання про українську культуру, українську ментальність, національну культурну ідентичність і своєю поведінкою сприяв розвитку України».

Також Галина Андріївна, зокрема, зазначила: «Привласнення російською владою здобутків українських видатних особистостей у тому числі й вчених, стало нормою для кремлівських ідеологів. Тому, нагальним завданням для українських науковців є повернення у пантеон визначних діячів України. Критерії для цього мають бути такі: по-перше, послідовні україноцентричні погляди; по-друге, нерозривний фізичний і ментальний зв'язок з Україною; по-третє, активна грошова підтримка проукраїнських проєктів; по-четверте, наявність наукових праць, присвячених українській проблематиці».

Завідувач відділу культурології НДІУ доктор філософських наук, професор В. Ятченко у доповіді: «Методологія дослідження духовної культури ранніх етапів розвитку українського етносу» розкрив особливості функціонування менталітету українців. Зокрема, Володимир Феодосійович наголосив: «В умовах російсько-української війни збереження українських національних цінностей є на часі. Зараз деякі українські чиновники намагаються проводити обережну політику щодо дерадянізації і деколонізації українського гуманітарного простору, вважаючи, що це може збурити український соціум. Хочу нагадати присутнім, що під час Другої світової війни, а саме у 1942 – 1943 рр. в Уфі (Башкирія) за наказом вищого радянського керівництва була створена комісія по удосконаленню лексичного складу української мови. Оскільки простими заборонами українську мову не можна було знищити, то було вирішено розкласти її зсередини. Особливістю української мови є те, що вона є дуже багатою, на одне слово російською є 4-5 українських відповідників, а при перекладі вибирають перше слово з багатьох. Тому, партійні чиновники прийняли рішення, що першим словом у словниках має бути найбільш подібне до російського відповідника. Так відбувалося зближення російської та української мов, а саме через збіднення і спрощення української. У той складний воєнний час, радянські ідеологи не дивилися, що йде війна, а планували на перед, на перспективу. Тому, в умовах російсько-української війни, вченим-україознавцям треба ставити перед собою важливі державницькі завдання та системно і комплексно втілювати їх у життя».

Володимир Феодосійович також наголосив про трансформацію базових європейських цінностей: «У перші тижні повномасштабної агресії рашистів, багато європейських політиків виступало за переговори і умиротворення країни-агресорки. Проте, після жахливих злодіянь російських загарбників у Бучі, Ірпені, Бородянці, Мотижині, Маріуполі та інших українських

містах і селах ситуація кардинально змінюється. Нова європейська цінність – людина мусить перестати бути безстороннім спостерігачем того, що відбувається у суспільстві. Людина має стати на бік жертви. Цю думку донесли до широкого загалу. Європейці і вони почали її втілювати у життя. Добре ставлення до українських біженців, бажання їх допомогти від щирого серця стало візитівкою багатьох європейських народів. Разом з тим, треба відзначити, що захист різноманітних меншин, особливо сексуальних, мовних й етнічних тощо вийшов за межі розумного глузду. Хиба – це істина виведена за свої межі. Захист меншин вийшов за свої природні межі. Європу заполонили біженці-араби, які не хочуть інтегруватися у соціум і прагнуть зберегти свою ідентичність, мову, культуру, традиції, звичаї тощо. Такі цінності потрібно переосмислювати. Так такі ж зміни мають відбутися й у християнському світогляді. Найвищими цінностями християнства є страждання і покаяння, але нечесні на руку священики навчилися маніпулювати і використовувати їх задля власних меркантильних інтересів. Так, попи московського патріархату розповідають у проповідях своїм віруючим, що війна стала наслідком «наших гріхів, ми всі нагрішили», хоча насправді справжньою причиною російсько-української війни є насамперед імперські амбіції російського керівництва. Якщо у XIX ст. ставлення інтелектуалів до війни було позитивним, оскільки війни сприяли технічному розвитку суспільства, то вже у XX ст. воєнні конфлікти стали сприйматися виключно негативно. Саме тому, європейські цінності – це не забронзовілий канон, а сукупність етичних нормативів усіх тих народів, які стали основою європейською спільноти. Отже, перед Україною й українцями стоїть нагальне завдання зробити свій вагомий внесок у європейський компендіум цінностей та збагатити їх».

Старший науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук, А. Скиба у доповіді «До питання про етногенез українського народу» окреслив проблеми які наразі існують у науковому висвітленні походження українців. Андрій Володимирович зокрема, наголосив: «На сьогодні немає загальновизнаної на академічному рівні теорії походження українського народу. Тому є потреба у розробленні науково-обґрунтованої концепції українського етногенезу. Етнос – це не конкретний портрет, це постійна динаміка змін. Віднайти дату народження етносів складно, оскільки про них починають писати коли вони про себе голосно заявили. Тому, українські вчені мають проаналізувати весь наявний на сьогодні археологічний та історичний матеріали та сформулювати виважену, науково-обгрунтовану концепцію етногенезу українського народу».

Українська мисткиня, яка досліджує трипільську культурну спадщину, реконструює та популяризує її в Україні та інших країнах світу Л. Смолякова у доповіді: «Виставка реконструкцій трипільської кераміки в Успенському соборі Києво-Печерської лаври та її перспективи» розкрила особливості збереження та відновлення матеріальної культури трипільської людності, яка мешкала на теренах України у давні часи. У виступі Людмила Іванівна зокрема зазначила: «Для України й української культури матеріальне і духовне надбання трипільців має велике значення. Саме тому, відродження найкращих зразків трипільської культури в сучасній Україні, а саме реконструкція житла, одягу, скульптури, побутової та сакральної кераміки тощо не лише допомагає збагаченню власне української культури а й сприяє захисту української культурної спадщини від зазіхань російських загарбників». Треба відзначити, що виступ Л. Смолякової супроводжувався фотографіями експонатів виставки трипільської кераміки, що нещодавно відбулася в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, на якій були присутні співробітники НДІУ – О. Сцібан та О. Шакурова.

Старший науковий співробітник відділу культурології НДІУ кандидат історичних наук О. Трачук у доповіді: «Трипільське поселення під фундаментами Успенського собору Києво-Печерської лаври» проаналізував особливості віднайдення та дослідження важливої археологічної пам'ятки. Також Олександр Васильович наголосив: «Знаходження трипільського поселення у сакральному для українців місці свідчить про поширеність цієї культури на Лівобережжі України та опанування нею величезних територій».

Після завершення наукової частини Читань відбулася презентація наукового видання «Ревізії Конотопської сотні 30–40-х XVIII ст. Упорядник Олександр Тригуб. Київ: Тов: «Видавництво "Кліо"», 2022. 496 с.»

Заступниця голови Благодійного Фонду «Спадок Гетьманщини» А. Іващенко у виступі: «Роль меценатства у популяризації української спадщини» розповіла про основні напрямки діяльності Фонду. Також Аліна Вікторівна наголосила: «Щиро дякую нашим меценатам панам Суру та Кочерзі, завдяки яким ми можемо успішно реалізовувати свої задуми. Також хочу відзначити фахову роботу історика Олександра Тригуба, який плідно і самовіддано працював в архівосховищах і підготував цю важливу наукову працю».

Кандидат історичних наук, історик-генеалог О. Тригуб у доповіді: «Книга «Ревізії Конотопськоі Сотні» важливе джерело вивчення персонального складу населення Гетьманщини» охарактеризував особливості текстів цієї унікальної памятки з історії України першої половини XVIII ст., а саме ревізій Конотопської сотні ніжинського полку 1732, 1736, 1737, 1738, 1745, 1747 років. Зокрема, у виступу Олександр Олександрович відзначив: «Ці ревізії містять цінні відомості щодо чисельності, соціального складу, занять і соціальної інфраструктури однієї з найдавніших адміністративно-територіальних одиниць Української козацької держави. Маю надію, що започаткована нами серія посприяє зростанню інтересу та підштовхне дослідників до вивчення інших мікрорегіональних одиниць, що в майбутньому дасть змогу поступово «залюднити» український соціум доби Гетьманщини».

Член Національної спілки журналістів України, відповідальний секретар Київської правозахисної організації депортованих українців «Холмщина» імені Михайла Грушевського З. Шалівська у доповіді: «Занепад Гетьманщини як наслідок політики російського уряду. Долі козацьких нащадків (за матеріалами «Ревізій Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIII ст.»)» зробила фаховий аналіз цього наукового видання. Також Зоя Валеріївна наголосила: «У цій актуальній і для нашого часу книги маємо відомості про структура землеволодіння Конотопської сотні Ніжинського полку, участь козаків у походах, їх генеалогію, соціальну інфраструктуру. Із Ревізій різних років виразно видно зубожіння та обезземелення населення краю, як наслідок політики московських окупантів на ослаблення Гетьманської України настільки, аби вона ніколи не могла й мріяти про якийсь сепаратизм після гетьмана Івана Мазепи. Так історично склалося, що для будь-якої російської влади знищення української державності стало самоціллю. Сучасні рашисти взагалі заперечують існування українців як окремої нації, нищать українську історичну, культурна спадщину, спалюють бібліотеки. Тому маємо зараз писати, видавати, читати книжки. Це теж один із фронтів нашого спротиву».

Завідувач відділу української етнології НДІУ кандидат історичних наук Ю. Фігурний у доповіді: «Історична пам'ять українців, як дієва зброя в російсько-українській війні» розкрив особливості використання знань про минуле у протистоянні з рашистами. Зокрема, Юрій Степанович наголосив: «Для будь-якого тоталітарного режиму важливо щоби його населення було слухняними гвинтиками системи і мали історичної пам'яті. Тоді як для демократій важливо, щоби кожен їх громадянин знав свій рід і родовід (генеалогічне дерево), оскільки дбаючи про свою родину він буде гідно захищати Батьківщину, не як умовну абстракцію, а як

конкретну рідну землю, домівку, родину, могили предків. Я щиро заздрю сучасним українським школярам, які на уроках створюють і вивчають дерево життя свого роду, на превеликий жаль, у радянській школі таке не практикувалося. Загалом, в історичній пам'яті українців здебільшого присутні лише прізвища видатних особистостей. Так з історії Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького загальновідомі такі діячі, як його полковники Іван Богун, Максим Кривоніс, Данило Нечай, Філон Джеджалій, Мартин Пушкар та інші, а прізвища інших пересічних учасників Хмельниччини залишаються забутими. Так не має бути, і саме такі праці як «Ревізії Конотопської сотні 30–40-х XVIII ст.» наповнюють історичну пам'ять українців прізвищами людей, завдяки діяльності яких Україна стала геополітичною реальністю. Московські керманичі й промоутери «русского мира» не втомлюються повторювати, що «русские и украинцы один единый братский народ», але читаючи й осмислюючи такі наукові праці вкотре переконуємося – ми були, є, і завжди будемо різними. Українці крок за кроком прямують до Євроатлантичної спільноти народів, а росіяни – до жахіть кровопролитної громадянської війни, і хай на цьому звивистому шляху їх благословить російська православна церква, а пекло – стане для них раєм».

Треба відзначити, що НДІУ розпочав плідно співпрацювати з Управлінням закладів вищої освіти, професійної освіти та прогнозування цільових програм Департаменту освіти і науки Київської міської державної адміністрації (директор Департаменту – Олена Григорівна Фіданян). Тому гостями читань стали представники різних закладів професійної технічної освіти міста Києва, а саме: Світлана Василівна Дядюшева, викладач Київського професійного коледжу «Лівобережний»; Ірина Петрівна Долінська, викладач історії Київського професійного ліцею будівництва та комунального господарства; Тетяна Дмитрівна Дімітрієва, викладач української мови Київського професійного коледжу автотранспортних технологій; Яна Валеріївна Фадькіна, бібліотекар Київського вищого професійного училища водного транспорту; Олена Павлівна Солонська, викладач української мови та літератури Київського вищого училища деревообробки; Владислав Олександрович Бондаренко, викладач фізики Київського професійного ліцею транспорту; Світлана Анатоліївна Сторчак, викладач української мови та літератури Київського професійного коледжу сфери послуг; Олена Олександрівна Болюх, викладач української мови та літератури Київського професійного коледжу сфери послуг; Ольга Василівна Романчук, викладач української мови та літератури Київського професійного коледжу Арт-дизайну; Лідія Миколаївна Водовоз, викладач мовознавчих дисциплін Коледжу з посиленою військовою та фізичною підготовкою; Тетяна Іванівна Ярош, філологиня, викладач української мови та літератури Київського професійного коледжу «Синергія»; Тетяна Вікторівна Плем'яник, бібліотекар Київського вищого професійного училища залізничного транспорту; Світлана Валеріївна Друщенко, викладач історії та громадянської освіти Міжрегіонального вищого професійного училища автомобільного транспорту та будівельної механізації.

У свою чергу, одна з учасниць Читань, філологиня Л. М. Водовоз, щиро подякувала організаторам форуму за проведений цікавий науковий захід. Зокрема, Лідія Миколаївна наголосила; «Для нас вчителів є дуже важливим поєднання практики з теорією, нам усім треба сильніше любити Україну і плекати і розвивати українську мову».

На завершення заходу директор НДІУ В. Г. Чернець подякував усім учасникам Читань за активну участь в обговоренні актуальних гуманітарних проблем та наголосив на вагомій ролі українознавства та НДІУ під час російсько-української війни та ще раз наголосив сильніше любити Україну!

Науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ О. Є. Сцібан здійснив ретельну фотодокументацію Читань.

Розділ 3. ВІДОБРАЖЕННЯ ПОВАЖНОГО УКРАЇНОЗНАВЧОГО ЗАХОДУ У СВІТЛИНАХ
(фото О. Сцібана)

Виступ директора НДІУ, доктора філософії, професора, лауреата державної премії України в галузі науки і техніки України Василя Чернеця

Виступ ветерана російсько- української війни Андрія Пастушенка (позивний «Сивий»)

Виступ Василя Чернеця

Учасники наукового форуму

Вручення Євгеном Нищуком Василю Чернецю шеврона бойового підрозділу Сил оборони України

Виступ Євгена Нищука, народного артиста України, голови Комітету Національної премії України імені Тараса Шевченка, військовослужбовця Сил оборони України

Презентація Тарасом Кононенком, доктором філософських наук, доцентом, завідувачем кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наукового доробку свого батька, Петра Кононенка, п’ятитомного видання книги спогадів «Сто літ – сто доріг…»

Подарунок п’ятитомника «Сто літ – сто доріг…» Василю Чернецю від Петра Кононенка

Подарунок від Петра Кононенка п’ятого тому книги «Сто літ – сто доріг…» Юрію Фігурному

Виступ Тараса Кононенка

Виступ Анатолія Фролова

Виступ Юрія Фігурного

Оприлюднення Наталією Безсмертною доповіді на тему «Хибні претензії росії на святість та духовну вищість» головного редактора часопису «Occasional Papers on Religion in Eastern Europe» («Окремі статті про релігію у Східній Європі»), доктора філософії з церковної історії, доктора богослов'я Пола Мойзеса (Сполучені Штати Америки)

Виступ Валентина Крисаченка

Виступ Галини Александрової

Виступ Володимира Ятченка

Виступ Андрія Скиби

Виступ Людмили Смолякової

Презентація мистецького доробку Людмилою Смоляковою за участю Ольги Шакурової

Презентація наукового видання «Ревізії Конотопської Сотні 30–40-х рр. XVIII ст.», упорядник Олександр Тригуб, яка побачила світ у київському видавництві «Кліо» у 2022 році

Виступ Аліни Іващенко та Олександра Тригуба

Юрій Фігурний та Ольга Шакурова

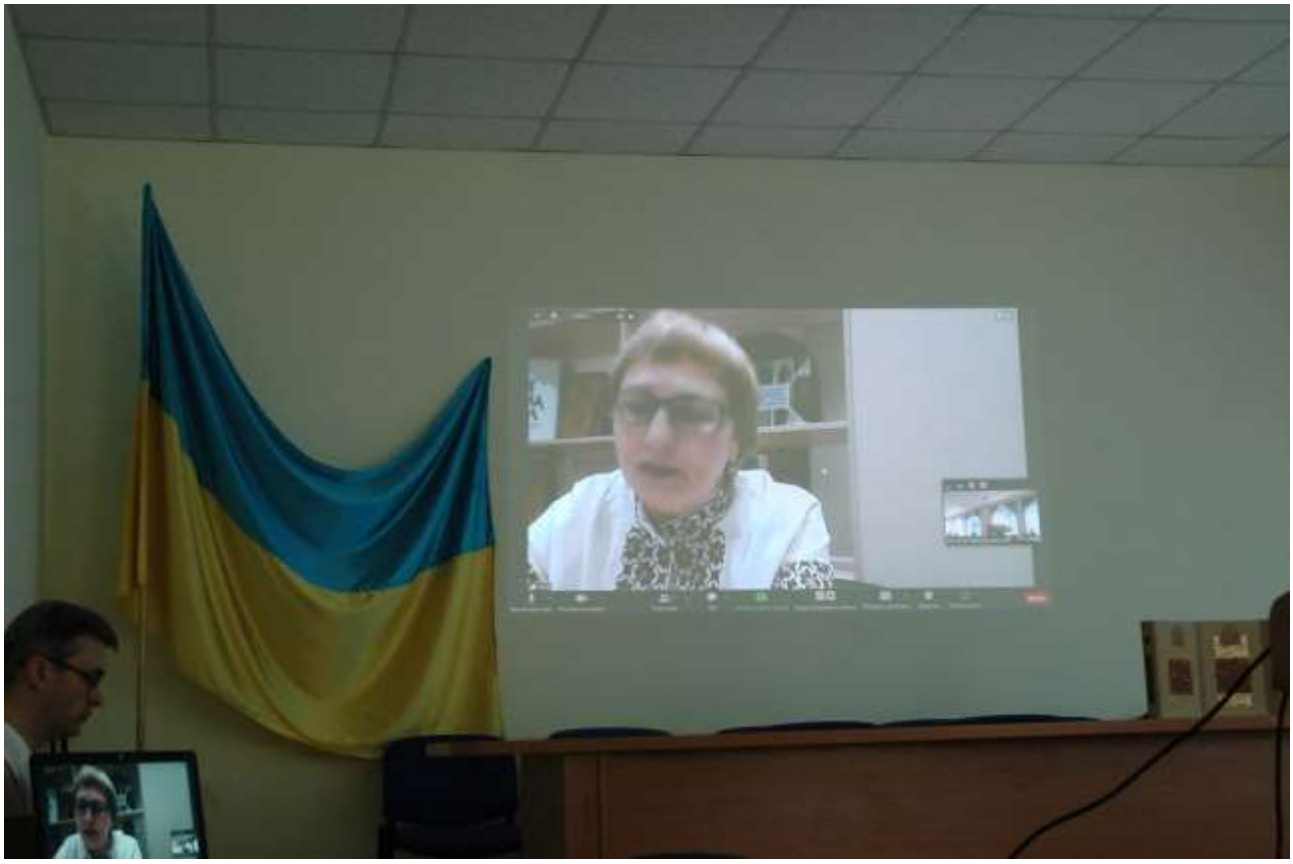

Виступ Зої Шалівської

Виступ Олексія Трачука

Людмила Сорочук та Галина Александрова

Презентація мистецького доробку Людмилою Смоляковою

Експозиція, присвячена археологічній культурі Трипілля-Кукутені

Виступ Лідії Водовоз

Юрій Фігурний та Ольга Шакурова

Розділ 4. ПРОГРАМА ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ «СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства

ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
«СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»

ПРОГРАМА

29.06.2023 р.
м. Київ

УДК 908 (478)
ББК 63,5 (4 УКР)

П23 Програма ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2023. 20с.

Програму укладено на основі заявок учасників Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», яка відбулася 29.06.2023 р. у м. Києві, у приміщенні Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (далі – НДІУ), вул. Ісаакяна, 18.

Проведення ІІІ Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» здійснені у контексті виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт, які виконуються науковими співробітниками НДІУ у 2023 р.: 1.«Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу російської федерації» (керівник фундаментальної НДР (2021–2023) – Фігурний Ю.С.); 2. «Етногенез українського народу у світлі сучасних наукових даних та методологічних підходів» (керівник фундаментальної НДР (2022–2024) – Ятченко В.Ф.); 3. «Геополітична суб'єктність України в умовах глобальних викликів» (керівник фундаментальної НДР (2022–2024) – Настояща К.В.); 4. «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.» (керівник фундаментальної НДР (2021–2023) – Краснодемська І.Й.); 5. Формування нової української політичної нації: екзистенційні виклики війни, глобальна проукраїнська консолідація, інтенсифікація євроінтеграційних процесів (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Крисаченко В.С.); 6.«Українознавство в системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді в процесі збереження та відтворення ідентичності української нації в Україні та за кордоном» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Газізова О.О.); 7. «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Шакурова О.В.); 8. «Особливості сучасної державної мовної політики на східних і деокупованих територіях України» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Лєбєдєва Ю.В.).

Програма розрахована на вчителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх, хто цікавиться життям і буттям українського народу у світовому цивілізаційному процесі та у жорстокій реальності повномасштабної російсько-української війни.

ББК 63,5 (4 УКР)
© Фігурний Ю.С. 2023
© НДІУ МОН України, 2023

ОРГКОМІТЕТ
ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАННЬ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
«СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»

ГОЛОВА ОРГКОМІТЕТУ:
Чернець В.Г., доктор філософії, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, директор НДІУ МОН України
ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ ОРГКОМІТЕТУ:
Сиваш І.О. кандидат з мистецтвознавства, заступник директора з міжнародних зв'язків та євроінтеграції НДІУ;
Фігурний Ю. С., кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ;
ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ:
Бобков О.О., завідувач відділу міжнародних зв'язків та євроінтеграції НДІУ;
Богданович Г.О., помічник директора НДІУ;

Ворончук І. О., доктор історичних наук, завідувачка відділу історичних пам'яток та культурної спадщини НДІУ;
Воропай І. М., завідувачка господарством НДІУ.
Газізова О. О., кандидат історичних наук, завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі НДІУ.
Краснодемська І. Й., кандидат історичних наук, завідувачка відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ;
Крисаченко В.С., доктор філософських наук, професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ;
Лєбєдєва Ю. О. кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ;
Мамчик Н. М. головний бухгалтер НДІУ;
Настояща К. В., кандидат соціологічних наук, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ;
Походзей І. І., завідувач відділу кадрів та документообігу;
Стадник М. М., доктор філософських наук, професор, заступник директора НДІУ;
Сцібан О. Є. науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ;
Ятченко В. Ф., доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціокультурної антропології НДІУ.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ СЕКРЕТАР ОРГКОМІТЕТУ:
Шакурова О. В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології.

ПОРЯДОК РОБОТИ

29 червня 2023 р. (четвер)

Пленарне засідання

Місце проведення: м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, Науково-дослідний інститут українознавства, актова зала НДІУ, (четвертий поверх)

(10:30 – 15:30)

10:30 – 11:00 – реєстрація учасників Читань (біля входу до актової зали НДІУ, 4-й поверх);
11:00 – 14:00 – відкриття Читань, пленарне засідання (актова зала);
14:00 – 15:00 – презентація наукового видання «Ревізії Конотопської сотні 30–40-х XVIII ст. Упорядник Олександр Тригуб. Київ: ТОВ: «Видавництво "Кліо"», 2022. 496 с. (актова зала);
15:00 – 15:30 – обговорення підсумків та прийняття Ухвали читань (актова зала).

РЕГЛАМЕНТ

Вітальне слово – до 10 хв.
Доповідь – до 15 хв.
Виступ у дискусії – до 5 хв.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

29 червня 2023 р.

(вул. Ісаакяна, 18, актова зала НДІУ, 4-й поверх
Головують: Чернець В.Г., Сиваш І. О., Фігурний Ю.С.

Вступне слово Чернеця Василя Гнатовича

доктора філософії, професора, заслуженого працівника освіти України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, члена Національної спілки журналістів України, Почесного академіка Національної академії мистецтв України, директора НДІУ МОН України.

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ ЧИТАНЬ

Бондаренко Олег Миколайович, начальник Управління закладів вищої освіти, професійної освіти та прогнозування цільових програм Департаменту освіти і науки Київської міської державної адміністрації.

Кононенко Тарас Петрович, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Копиленко Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, народний депутат Верховної Ради України IX скликання.

Кушерець Василь Іванович, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, голова правління Товариства «Знання» України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, президент Університету сучасних знань.

Нищук Євген Миколайович, український актор театру, кіно та дубляжу. Народний артист України (2015), Міністр культури України з 27 лютого до 2 грудня 2014 року та з 14 квітня 2016 року до 29 серпня 2019 року, Голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 22 травня 2023), військовослужбовець Сил оборони України.

Пастушенко Андрій Іванович (позивний «Сивий»), заступник командира добровольчого батальйону «ОУН», учасник російсько-української війни.

Фролов Анатолій Олександрович, голова громадської організації «Українське товариство охорони пам’яток історії та культури».

ДОПОВІДІ

Мойзес Пол (Сполучені Штати Америки.) *головний редактор часопису «Occasional Papers on Religion in Eastern Europe»* («Окремі статті про релігію у Східній Європі»), *доктор філософії з церковної історії, доктор богослов’я*. Назва доповіді «Хибні претензії росії на святість та духовну вищість».

Газізова Олена Олександрівна (м. Київ), *завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидатка історичних наук*. Назва доповіді: «Виховання громадянина-патріота в українознавчій концепції Петра Кононенка».

Кононенко Тарас Петрович (м. Київ), *завідувач кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тарас Шевченка, доктор філософських наук, доцент.* Назва доповіді: «Українська світова ідентичність».

Крисаченко Валентин Семенович (м. Київ), *завідувач відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України*. Назва доповіді: «Концептуалізація в українознавстві: від дескрипції до номотетики».

Сиваш Ілона Олегівна (м. Київ), *заступник директора з міжнародних зв'язків та євроінтеграції Науково-дослідного інституту українознавства МОН України*. *кандидат з мистецтвознавства*. Назва доповіді: «Міжнародні заходи з національно-патріотичного виховання з метою виявлення талантів серед творчої молоді української діаспори, популяризації і розвитку сучасного мистецтва та української культури».

Фролов Анатолій Олександрович (м. Київ) *голова громадської організації «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури»* Назва доповіді: «Нація без історичної пам'яті – нація без майбутнього».

Чижевський Борис Григорович (м. Київ), *провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України, заслужений працівник освіти України, державний службовець 3-го рангу, кандидат педагогічних наук*. Назва доповіді: «Науку в Україні творять особистості».

Ятченко Володимир Феодосійович (м. Київ), *завідувач відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор філософських наук, професор*. Назва доповіді: «Методологія дослідження духовної культури ранніх етапів розвитку українського етносу».

Александрова Галина Андріївна. (м. Київ), *старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктор філологічних наук*. Назва доповіді: «Професор М. І. Стороженко (1836-1906): складники української національної особистості».

Бевз Тетяна Анатоліївна (м. Київ), *провідний науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор історичних наук професор.* Назва доповіді: «*Національно-патріотичне виховання молоді в умовах повномасштабної війни».*

Бойко Світлана Миколаївна, *провідний науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства, кандидат філософських наук*, *старший дослідник.* Назва доповіді: «Українознавство у розбудові української нації в умовах російсько-української війни».

Фігурний Юрій Степанович (м. Київ), *завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Рашизм – злочинна ідеологія путінського режиму».

Шакурова Ольга Владиславівна (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Вплив українознавства на етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства та на консолідацію української нації в умовах російсько-української війни».

Шаповал Вікторія Олександрівна (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу міжнародних зв'язків та євроінтеграції Науково-дослідного інституту українознавства МОН України*. Назва доповіді: «Роль Науково-дослідного інституту українознавства МОН України та його зарубіжних філій у реалізації стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки за межами Української держави».

Трачук Олексій Васильович (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: "Трипільське поселення під фундаментами Успенського собору Києво-Печерської лаври".

Смолякова Людмила Іванівна (м. Київ), *українська мисткиня, яка досліджує* трипільську культурну *спадщину, реконструює та популяризує її в Україні та інших країнах світу.* Назва доповіді: "Виставка реконструкцій трипільської кераміки в Успенському соборі Києво-Печерської лаври та її перспективи".

Брехунець Ніна Сергіївна (м. Переяслав), *доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Етногенетичні напрацювання Леоніда Залізняка: історіографічне осмислення доробку вченого українськими дослідниками».

Залізняк Леонід Львович (м. Київ), *завідувач відділу кам'яної доби Інституту Археології НАН України*, *доктор історичних наук, професор.* Назва доповіді: "Проблема етногенезу українців після тридцяти років дискусій українських етнологів доби незалежності».

Клименко Олена Юріївна (м. Київ), *провідний науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор соціологічних наук, професор.* Назва доповіді: «Візантійські джерела щодо вивчення етногенезу українського народу».

Чирков Олег Адольфович (м. Київ), *науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України*. Назва доповіді: «Знання про етнічну генезу українського народу в сучасних атласах історії України».

Висовень Оксана Іванівна (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор історичних наук, доцент.* Назва доповіді: «Місце і роль українознавства у розбудові Української держави та формуванні нової української політичної нації під час російсько-української війни».

Ганжа Ангеліна Юріївна (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук.* Назва доповіді: «Українознавчі аспекти дослідження динаміки мовної норми в освітньому дискурсі».

Безсмертна Наталія Сергіївна (м. Київ), *науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України* Назва доповіді: «Особливості мовної політики Української держави під час російсько-української війни (2014 – 2023 рр.)».

Кононенко Алла Михайлівна (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України*. Назва доповіді: «Українське культуротворення за кордоном в умовах інформаційного, політичного та воєнного протистояння».

Отрошко Любов Григорівна (м. Київ), науковий співробітник відділу української-етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Назва доповіді: «Висвітлення національно-визвольної боротьби України проти росії у друкованих виданнях АБН».

Шинкарик Юліана Василівна (м. Київ), *науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України*. Назва доповіді: «Інформаційна підтримка української діаспори в умовах російсько-української війни».

Сніжко Валерій Володимирович (Київ), *кандидат біологічних наук.*
Назва доповіді: «Екофільність у сенсі українознавства».

Сніжко Валерій Володимирович (Київ), *кандидат біологічних наук.*
Назва доповіді: «Національне природне довкілля в мистецтві».

Сцібан Олександр Євгенович (м. Київ), *науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення і наукових комунікацій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України*. Назва доповіді: «Природокористування як вияв етногенезу українського народу».

Власюк Ігор Миколайович (м. Житомир), *доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.* Назва доповіді: "Захист конституційних прав громадян України в умовах повномасштабної російської агресії".

Шостак Маргарита Василівна (м. Вінниця), *кандидат історичних наук.* Назва доповіді: «Конституція України – гарант верховенства права в Українській державі під час російсько – української війни».

Воропаєва Тетяна Сергіївна (м. Київ*), доцент, кандидат психологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,* Авер'янова Ніна Миколаївна (м. Київ*), кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*.

Бойко Світлана Миколаївна (м. Київ*), провідний науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства, кандидат філософських наук, старший дослідник*. Назва доповіді «Інтегративний підхід як основа українознавчих досліджень».

Грабчак Кирило Костянтинович (м. Київ*), головний консультант Апарату Верховної Ради України*. Назва доповіді «Українські етнічні цінності у сучасних процесах творення політичної нації».

Краснодемська Ірина Йосипівна (м. Київ), *завідувач відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук*. Назва доповіді «Міжнародно-правова оцінка російської анексії Криму в 2014 р. в дослідженнях зарубіжних вчених».

Лозко Галина Сергіївна (м. Київ), *провідний науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор філософських наук, професор*. Назва доповіді: «Актуалізація української духовної культури в етнорелігійних рухах кінця XX – початку XXI ст.»

Телегуз Андрій Володимирович (м. Київ), *доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Українознавчі навчальні дисципліни в сучасній освіті, як основа національно-патріотичного виховання та збереження культурно-історичної спадщини»

Телегуз Ірина Олександрівна (м. Київ), *доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Українознавчі дослідження XIX ст. в контексті процесу модерного націєтворення».

Байкєніч Дмитро Вікторович (м. Київ), *провідний науковий співробітник відділу дослідження Голодомору та масових штучних голодів Національного музею Голодомору-геноциду, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Штучний масовий голод 1921–1923 рр. у цифрах»

Петренко Іван Євгенович (м. Київ), *заступник завідувача відділу дослідження геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Національного музею Голодомору-геноциду, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Продовольча політика комуністичного режиму в окупованій Україні в 1921 р. як чинник виникнення масового голоду».

Шеремета Лілія Олександрівна (м. Київ*), методист відділу досліджень Голодомору та масових штучних голодів Національного музею Голодомору-геноциду*. Назва доповіді: «Формування більшовицькою владою негативних конотацій до слів "куркуль" та "селянин"»

Якубова Тетяна Анатоліївна (м. Київ, наразі мешкає у Львівській обл.), *науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Історик науки Ярослав Матвіїшин: внесок ученого в розвиток українознавства».

Авраменко Світлана Михайлівна (м. Переяслав), *молодший науковий співробітник Музею історії УПЦ науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. Назва

доповіді: «Особисті речі Святішого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета в зібранні НІЕЗ «Переяслав».

Гладун Леся Іванівна (м. Переяслав), *старший науковий співробітник Музею Шолом Алейхема науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Польові етнографічні дослідження Переяславщини 80-90-их рр. XX ст.: історія, тематика, результати».

Грудевич Тетяна Вадимівна, (м. Переяслав) *старший науковий співробітник Музею Поштова станція науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Епістолярна спадщина Михайла Сікорського як джерело вивчення історії Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини»

Дем'яненко Наталія Дмитрівна (м. Переяслав), *старший науковий співробітник Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Пасічництво XXI століття: трансформація традицій».

Дунайна Ірина Григорівна (м. Переяслав), *старший науковий співробітник Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини науково-дослідного філіалу "Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини" Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»,* Бондаренко Марина Іванівна (м. Переяслав), *науковий співробітник Музею народного одягу Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу "Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини" Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Популяризація народних традицій у колекції одягу Республіканського Будинку моделей (із зібрання Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»)».

Жам Олена Михайлівна, (м. Переяслав) *провідний науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу "Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини" Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав."* Назва доповіді: «Презентація традиційної сільськогосподарської культури в експозиціях Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини».

Жам Олена Михайлівна, *провідний науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу "Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини" Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав,"* Грудевич Тетяна Вадимівна *старший науковий співробітник Музею Поштова станція науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* (м. Переяслав). Назва доповіді: «Інтерактивні форми роботи з дітьми у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» етнографічного спрямування».

Захарченко Світлана Миколаївна (м. Переяслав), *молодший науковий співробітник Музею українських обрядів науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Обряди «щедрування» та «меланкування» на Переяславщині (ХХ – ХХІ ст.)»

Зубер Світлана Миколаївна (м. Переяслав), *старший науковий співробітник Музею українських обрядів науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Композиційні особливості декору Золотоніських сорочок (Черкаська область) із колекції НІЕЗ «Переяслав»: типи орнаменту та домінантні мотиви».

Максим'як Лідія Любомирівна (Івано-Франківськ), *методист лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат наук з державного управління.* Назва доповіді: «Нематеріальна культурна спадщина українців як маркер національної ідентичності».

Сорочук Людмила Василівна (м. Київ), *старший науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства, кандидат філологічних наук*. Назва доповіді: «Українська етнокультура в умовах сучасних викликів і загроз».

Ткаченко Віктор Миколайович (м. Переяслав), *провідний науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», старший науковий співробітник.* Назва доповіді: «Українська писанка кін. ХХ – поч. ХХІ ст.: великодній символ чи твір декоративно-ужиткового мистецтва?»

Шакула Валентина Миколаївна, (м. Переяслав) *молодший науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Хлібопекарська галузь України на межі ХХ - ХХІ століть: нові тренди та давні народні традиції"

Шкіра Микола Володимирович (м. Переяслав), *завідувач науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Особливості збереження експозицій Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини та організація роботи з відвідувачами в умовах відкритої агресії російської федерації».

Шкіра Людмила Миколаївна (м. Переяслав), *старший науковий співробітник Музею народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. Назва доповіді: «Розвиток і функціонування ґрунтових та шосейних доріг Переяславщини».

Шкіра Наталія Миколаївна (м. Переяслав), *молодший науковий співробітник Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».* Назва доповіді: «Колекція поясів та крайок Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» – як важливий елемент вивчення традиційного народного одягу українців».

ПРЕЗЕНТАЦІЯ НАУКОВОГО ВИДАННЯ «РЕВІЗІЇ КОНОТОПСЬКОЇ СОТНІ 30–40-Х РР. XVIII СТ.», УПОРЯДНИК ОЛЕКСАНДР ТРИГУБ. КИЇВ: ТОВ: «ВИДАВНИЦТВО “КЛІО”», 2022. 496 С.

Іващенко Аліна Вікторівна (м. Конотоп), *заступниця голови Благодійного Фонду «Спадок Гетьманщини».* Назва доповіді: «Роль меценатства у популяризації української спадщини».

Тригуб Олександр Олександрович (м. Чернігів, наразі проживає в США), *кандидат історичних наук, історик-генеалог*. Назва доповіді: «Книга «Ревізії Конотопськоі Сотні» важливе джерело вивчення персонального складу населення Гетьманщини».

Шалівська Зоя Валеріївна (м. Конотоп), *член Національної спілки журналістів України, відповідальний секретар Київської правозахисної організації депортованих українців «Холмщина» імені Михайла Грушевського.* Назва доповіді: «Занепад Гетьманщини як наслідок політики російського уряду. Долі козацьких нащадків (за матеріалами «Ревізій Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIII ст.»)».
Фігурний Юрій Степанович (м. Київ), *завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, кандидат історичних наук*. Назва доповіді: «Історична пам’ять українців, як дієва зброя в російсько-українській війні».

ОБГОВОРЕННЯ ПІДСУМКІВ ТА ПРИЙНЯТТЯ УХВАЛИ ЧИТАНЬ

Інформація про учасників

III ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАННЬ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
«СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»

Авер’янова Ніна Миколаївна – кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Авраменко Світлана Михайлівна – молодший науковий співробітник Музею історії УПЦ науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Александрова Галина Андріївна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Байкєніч Дмитро Вікторович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу дослідження Голодомору та масових штучних голодів Національного музею Голодомору-геноциду.

Бевз Тетяна Анатоліївна – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, головний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Безсмертна Наталія Сергіївна –науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Бойко Світлана Миколаївна – кандидат філософських наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Бондаренко Олег Миколайович – начальник Управління закладів вищої освіти, професійної освіти та прогнозування цільових програм Департаменту освіти і науки Київської міської державної адміністрації.

Бондаренко Марина Іванівна – науковий співробітник Музею народного одягу Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Брехунець Ніна Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Висовень Оксана Іванівна – доктор історичних наук, доцент, науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Власюк Ігор Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Воропаєва Тетяна Сергіївна – кандидат психологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Гаврилюк Надія Оксентіївна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історичних пам’яток та культурної спадщини НДІУ.

Газізова Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Ганжа Ангеліна Юріївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Гладун Леся Іванівна – старший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Грабчак Кирило Костянтинович – головний консультант Апарату Верховної Ради України.

Грудевич Тетяна Вадимівна – старший науковий співробітник Музею Поштова станція науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Дашкієв Григорій Миколайович –
Дем'яненко Наталія Дмитрівна – старший науковий співробітник Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Додонов Роман Олександрович – доктор філософських наук, професор, завідувач відділу історичних пам'яток та культурної спадщини НДІУ

Дунайна Ірина Григорівна – старший науковий співробітник Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Жам Олена Михайлівна, – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Залізняк Леонід Львович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу кам'яної доби Інституту Археології НАН України.

Захарченко Світлана Миколаївна – молодший науковий співробітник Музею українських обрядів науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Зубер Світлана Миколаївна – старший науковий співробітник Музею українських обрядів науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Іващенко Аліна Вікторівна – заступниця голови Благодійного Фонду «Спадок Гетьманщини».

Клименко Олена Юріївна – доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Кононенко Алла Михалівна – науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Кононенко Тарас Петрович – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Копиленко Олександр Любимович – доктор філософських наук, професор, академік НАН України, народний депутат Верховної Ради України IX скликання.

Краснодемська Ірина Йосипівна – кандидат історичних наук, завідувач відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ.

Крисаченко Валентин Семенович – доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Кушерець Василь Іванович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, голова правління Товариства «Знання» України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, президент Університету сучасних знань.
Лєбєдєва Юлія Олександрівна – кандидат історичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Лозко Галина Сергіївна – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Максим'як Лідія Любомирівна – кандидат наук з державного управління, методист лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Маяцький Сергій Ігорович – аспірант Науково-дослідного інституту українознавства

Мойзес Пол – головний редактор часопису «Occasional Papers on Religion in Eastern Europe» (Сполучені Штати Америки), доктор філософії з церковної історії, доктор богослов'я.

Нищук Євген Миколайович – український актор театру, кіно та дубляжу. Народний артист України, Міністр культури України з 27 лютого до 2 грудня 2014 року та з 14 квітня 2016 року до 29 серпня 2019 року, Голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 22 травня 2023), військовослужбовець Сил оборони України.

Отрошко Любов Григорівна – науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Пастушенко Андрій Іванович (позивний «Сивий») – заступник командира добровольчого батальйону «ОУН», учасник російсько-української війни.

Петренко Іван Євгенович – кандидат історичних наук, заступник завідувача відділу дослідження геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Національного музею Голодомору-геноциду.

Сиваш Ілона Олегівна – кандидат з мистецтвознавства, заступник директора з міжнародних зв'язків та євроінтеграції Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Смолякова Людмила Іванівна – українська мисткиня.

Сніжко Валерій Володимирович – кандидат біологічних наук.

Сорочук Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Сцібан Олександр Євгенович – науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій Науково-дослідного інституту МОН України.

Телегуз Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Телегуз Ірина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Ткаченко Віктор Миколайович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса науково-дослідного філіалу «Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Трачук Олексій Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Тригуб Олександр Олександрович – кандидат історичних наук, історик-генеалог.

Турпак Надія Василівна – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ.

Фощій Сніжана Миколаївна – молодша наукова співробітниця відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства

Фігурний Юрій Степанович – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Фролов Анатолій Олександрович – голова громадської організації «Українське товариство охорони пам’яток історії та культури».

Чернець Василь Гнатович – доктор філософії, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, член Національної спілки журналістів України, Почесний академік Академії мистецтв України, директор НДІУ МОН України.

Чижевський Борис Григорович – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України, заслужений працівник освіти України, державний службовець 3-го рангу.

Чирков Олег Адольфович – науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Шакурова Ольга Владиславівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Шакула Валентина Миколаївна, – молодший науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Шалівська Зоя Валеріївна – член Національної спілки журналістів України, відповідальний секретар Київської правозахисної організації депортованих українців «Холмщина» імені Михайла Грушевського.

Шаповал Вікторія Олександрівна – старший науковий співробітник відділу міжнародних зв’язків та євроінтеграції Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Шеремета Лілія Олександрівна – методист відділу досліджень Голодомору та масових штучних голодів Національного музею Голодомору-геноциду.

Шинкарик Юліана Василівна – науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Шкіра Людмила Миколаївна – старший науковий співробітника Музею народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічний заповідника «Переяслав».

Шкіра Микола Володимирович – завідувач науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічний заповідника «Переяслав».

Шкіра Наталія Миколаївна – молодший науковий співробітник Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Шостак Маргарита Василівна – кандидат історичних наук.

Якубова Тетяна Анатоліївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Ятченко Володимир Феодосійович – доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Науково-інформаційне видання

ПРОГРАМА
ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАННЬ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
«СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»
(29.6.2023 р.)
м. Київ

Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.
Організаційний секретар Шакурова О.В.
Комп’ютерний набір Фігурний Ю.С., Шакурова О.В.
Комп’ютерний макет та верстка Сцібан О.Є.
Технічне забезпечення Сцібан О.Є., Фігурний Ю.С.
Підписано до друку 28.6.2023 р. Формат 60х84/16
Папір офісний. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.
Умовних друкованих аркушів 1,0
Наклад 30 примірників.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Петро Петрович Кононенко (1931–2024)

Фігурний Юрій, м. Київ, Україна

У середу, 28 лютого 2024 року, на 93-му році життя відлетіла у Вирій душа Петра Петровича Кононенка, творця сучасного українознавства, засновника й багатолітнього директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (далі–НДІУ), доктора філологічних наук, професора, лауреата Міжнародної премії імені Йоганна-Готфріда фон Гердера, члена Національної Спілки письменників України.

Людина не вибирає час і місце своєї появи на цей світ, але саме вона отримує можливість обирати свій шлях. Здебільшого ця дорога важка і небезпечна. Недаремно українці полюбляють говорити: «Життя прожити – не поле перейти». Український народ у буремному XX ст. пережив багато горя і трагедій (Перша й Друга світові війни, голодомори, асиміляції), а наразі, на початку XXI ст., виборює право на життя у боротьбі з рашизмом, але попри всі об'єктивні й суб'єктивні труднощі, зумів зберегти власну самобутність і продовжує розвиватися вже у Третьому тисячолітті.

Символічно, що Книгу книг свого життя Петро Петрович назвав: «Сто літ, сто доріг… Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння».

У цій фундаментальній п'ятитомній праці Петро Кононенко осмислив власний життєвий шлях, розвиток України та становлення і розвій українознавства. Його віра в Україну й українців допомагає нам гуртуватися й рухатися дорогою життя, розвиватися й вдосконалюватися на цьому шляху.

Петро Кононенко є яскравим уособленням пасіонарної частини українців, завдячуючи яким український етнос не розчинився серед інших народів, не зник у бурхливому історичному вирі подій, а поступово трансформується в українську політичну націю, згуртовуючи навколо себе представників різноманітних етнічних спільнот, які наразі мешкають в Україні.

Всеукраїнські наукові читання «Свою Україну любіть!» були започатковані в 2021 році з метою пошанування особистості Петра Кононенка, якому 31 травня 2021 року виповнилося 90 років. Своєю більш як семидесятилітньою освітянською, науковою, творчою, державницькою, адміністративною, громадянською і політичною діяльністю Петро Петрович доклав чималих зусиль у розбудові Української держави й української політичної нації. Перші всеукраїнські читання відбулися у 2021 році, Другі – у 2022 році, а Треті – у 2023 році. Після завершення останніх читань я мав розмову з Петром Петровичем, яка була тривалою й цікавою. Я розповів Петру Кононенку про підготовку, перебіг і підсумки III наукових читань. У свою чергу Петро Петрович поцікавився як відбувся науковий форум, подякував усім вченим-українознавцям за те, що у складних умовах повномасштабної російсько-української війни НДІУ успішно розвивається і гуртує громадян Української держави у боротьбі з ворогом. Окремо Петро Кононенко просив передати привітання і вдячність Василю Чернецю, який у цей складний час не лише взяв на себе обов'язки директора, а й успішно їх виконує, перетворюючи НДІУ у потужну науково-освітянську інституцію, яка системно і послідовно українізує гуманітарну сферу України й консолідує українську громадськість у боротьбі з рашистами. Під час розмови з Петром Петровичем мене вразила логічність його думок, системність осмислення нагальних проблем, впевненість у спроможності НДІУ виконувати взяті на себе зобов'язання та його переконання у перемозі Української держави над російськими загарбниками.

Коли людині за 90, важко бути оптимістом, але позитивна наснаженість Петра Кононенка мене щиро вразила. На превеликий жаль, у вересні 2023 року померла кохана

дружина Петра Кононенка, пані Наталія, яка на його тернистому й довгому життєвому шляху завжди була надійною помічницею й порадницею. Ймовірно, її раптова смерть підірвала життєві сили Петра Петровича, і він почав більше й важче хворіти. Незважаючи на щиру синівську турботу, належний догляд і підтримку синів, Андрія Петровича й Тараса Петровича Кононенків, 28 лютого 2024 року перестало працювати серце Петра Петровича Кононенка. Прощання з Петром Петровичем відбулося в п'ятницю, 1 березня 2024 року, з 14-ї до 15-ї години, за адресою: м. Київ, Медмістечко (проспект Любомира Гузара, 3, Київська міська клінічна лікарня № 6, корпус № 7, ритуальна зала).

Під час прощальної церемонії виступили з короткими промовами представники Українського гуманітарного ліцею, Президії Національної академії педагогічних наук України, Товариства «Знання» України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, НДІ українознавства, земляки з села Марківці, що на Чернігівщини.

Зокрема, педагог з Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка відзначив великий внесок Петра Кононенка у створення їхнього навчального закладу, який мав стати і зрештою став одним із найкращих освітніх осередків не лише міста Києва а й усієї України. Петро Петрович неодноразово привертав увагу представників влади для покращення матеріального й фінансового забезпечення новоствореного навчального закладу. Врешті-решт, Український гуманітарний ліцей став тим, яким його бачив Петро Кононенко – осередком творення сучасної української інтелектуальної еліти. Наразі багато випускників Українського гуманітарного ліцею перебувають у лавах Сил оборони України, захищають Батьківщину й зі зброєю в руках знищують рашистських нападників.

Доктор філософських наук, професор, академік Національної академії наук України, академік та президент Національної академії педагогічних наук України, президент Товариства «Знання» України Василь Кремень наголосив на потужних організаторських і лідерських здібностях Петра Кононенка: «Коли я був Міністром освіти і науки (30 грудня 1999 р. – 3 лютого 2005 р.–Ю. Ф.), Петро Петрович вирішив створити незалежну українознавчу інституцію, яка спочатку, впродовж 1992–2000 років, перебувала у складі Київського національного університету імені Тараса Шевченка як Інституту українознавства. Петро Кононенко переконав урядовців у необхідності розширення і посилення українознавства як навчальної і наукової дисципліни. Я, у свою чергу як міністр, доклав чималих зусиль, щоби ідеї Петра Кононенка стали реальністю, й 21 червня 2000 року вийшла Постанова Кабінету Міністрів України №1003 «Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства», яка була успішно втілена у життя».

Доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, голова правління Товариства «Знання» України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, президент Університету сучасних знань Василь Кушерець розповів, що Петро Кононенко дуже активно переймався поширенням українознавчих знань як в Україні так і за її межами. Враховуючи ці обставини, Товариство «Знання» України дієво співпрацювало як з Інститутом українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, так і з Науково-дослідним інституту українознавства МОН України, проводячи спільні наукові заходи, лекції, презентації тощо. Така плідна співпраця, наголосив Василь Іванович, допомогла суттєво українізувати український гуманітарний простір Української держави.

Односелець з Марківців розповів присутнім про непересічні людські якості Петра Кононенка. Незважаючи на свої особисті визначні досягнення в освіті та науці, Петро Петрович залишався звичайною людиною і, коли приїздив в рідне село, не цурався зустрічатися з односельцями, а при нагоді допомагав їм вирішувати ті чи інші питання.

Кандидат філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимир Бугров наголосив: «Університет – не лише рідна альма-матер Петра Кононенка. З понад семидесяти років освітньо-наукової діяльності, близько півстоліття він у ній плідно попрацював і саме тут відбувся як викладач, освітянин, науковець й особистість. Завдяки самовідданій праці Петра

Петровича, тисячі випускників філологічного факультету збагатили свої знання з української літератури й потім донесли їх до власних учнів і студентів. Створення Петром Петровичем у 1992 році Інституту українознавства стало потужним викликом старій радянській освітній догматичній системі й посприяло позбавленню національної гуманітаристики залишків радянщини, прискоренню її інтеграції в європейський цивілізаційний простір».

Кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ Юрій Фігурний, зокрема, відзначив у своєму виступі: «Петро Кононенко любив життя, а життя любило Петра Петровича. Звичайний сільський хлопчина з Чернігівщини, який зростав без батька, завдяки щирій материнській любові і дієвій підтримці рідних та близьких, досяг значних звершень в освіті й науці, захистив кандидатську і докторську дисертації, здобув поважні вчені звання доцента і професора. Розпочавши свою трудову діяльність з посади асистента кафедри історії української літератури філологічного факультету, згодом став деканом філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Григоровича Шевченка і, зрештою, започаткував сучасне українознавство й створив у 1992 році Інститут українознавства, який у 2000 році перетворився у Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, а у 2009 році отримав статус Національного. Як йому вдалося досягти таких потужних звершень? Працездатність, цілеспрямованість, системність і любов до України – ось головні чинники успіху Петра Кононенка. НДІУ, дітище Петра Петровича, продовжує успішно виконувати наукові й освітні завдання, сприяє поверненню української культурної спадщини з колоніальних лабет московії, гуртує й об’єднує українську політичну націю та пришвидшує перемогу України над рашизмом».

Кандидатка педагогічних наук, одна з перших очільниць Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ганна Сазоненко наголосила, що Петро Кононенко доклав чималих зусиль для посилення національно-патріотичного виховання української молоді, саме Український гуманітарний ліцей мав стати таким випробувальним майданчиком на якому мали бути апробовані нові освітні технології, які згодом розпочали б застосовуватися в освітньо-навчальному процесі у навчальних закладах Української держави. Також Ганна Стефанівна відзначила, що Петро Петрович умів і любив працювати з людьми, допомагав засвоєнню основ педагогічної майстерності та активно сприяв підвищенню кваліфікаційного рівня, компетентностей та ефективності освітян, особливо це стосується педагогічного колективу Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Після завершення прощання, тіло П. Кононенка після процедури кремації знайшло спокій біля праху коханої дружини, а його полум’яний дух, запальна енергетика, вражаюча працездатність та непересічна особистість – залишилися назавжди з нами, назавжди з Україною!

Чи був Петро Кононенко ідеальним чоловіком, батьком, працівником, вченим, освітянином, адміністратором, митцем тощо? Ні, він був звичайною людиною, але з незвичайними здібностями. Цілеспрямований юнак з чернігівського села Марківці, який ріс без батьківської опіки, завдячуючи активній допомозі матері, родини та власної спроможності, досяг і підкорив круті наукові вершини та, врешті-решт, став особистістю, фундатором сучасного українознавства й засновником НДІУ.

Поет, письменник, митець, вчений, управлінець, державотворець, коханий чоловік, люблячий батько, громадянин, патріот, романтик, прагматик, хто такий Петро Петрович? Петро Кононенко насамперед – Титан українського відродження. Його образ – усміхнений, зосереджений, вимогливий, українознавчий, навіки залишиться у наших серцях, думках, спогадах й роздумах. Поважаємо, цінуємо, шануємо та пам’ятаємо!

Науково-дослідний інститут українознавства

Наукове видання

К 24 III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. 186 с.

Макет і верстка: Фігурний Ю.С.
Дизайн обкладинки: Фігурний Ю.С.
Видавець: НДІУ
Формат 60х90/16
Папір офісний. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.
Ум.др.арк. 14,41
Наклад 20 прим.

Віддруковано в ФОП Дишлюк О. В.

09100, Київська область, місто Біла Церква, вулиця Некрасова, 95

контактний телефон: +38(097)657-24-80